Збірка «ПРОти НАСильства» створена та опублікована в рамках проекту Громадського радіо «Протидія насильству в родині», який реалізується за підтримки проекту «Доступна та якісна правова допомога в Україні», що фінансується Міністерством міжнародних справ Канади, впроваджується Канадським бюро міжнародної освіти у партнерстві з Координаційним центром з надання правової допомоги.

Видання друге, доповнене та оновлене.

Інформація, що міститься у цій публікації має загальний характер і не може вважатися правовою допомогою для вирішення конкретних проблем юридичного або іншого характеру. Автори цієї публікації не гарантують, що інформація, яка міститься в публікації, або на яку посилаються автори, є вичерпною та абсолютно точною. Публікація не може розглядатися як заклик до дії або бездіяльності, — перед тим, як приймати рішення, або якщо Ви потребуєте правової допомоги, будь ласка, проконсультуйтеся з адвокатом/юристом або зверніться до найближчого центру правової допомоги. Всі згадані у публікації події та персонажі вигадані. Будь-який збіг з реальними подіями та людьми є випадковим.

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА

ПРОЕКТ «ДОСТУПНА ТА ЯКІСНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ»

Canada

громадське радіо
слухайте. думайте.

УДК 342.721:364.632](477)
ББК 67.9(4Укр)400.7+65.272(4Укр)
П83

ПРОти НАСильства. Збірка / Упорядниця Лариса Денисенко. – Київ.: ВАІТЕ, 2018. – 326 с.

Можна побачити сусідку з синцями на руках і заплющувати очі, бо все відбувається за її зачиненими дверима, а це — приватна сфера. Можна чути, як батьки принижують свою дитину та проходити повз, бо це — не ваша дитина, і це — приватна сфера. Проте, все це стосується нас, нашого суспільства, нашої держави. Держава має проводити політику безпеки та захисту прав кожної людини. Ми не повинні бути байдужими і толерувати насильство навіть тим, що просто відводимо погляди чи зникаємо за своїми дверима.

Ця збірка про нас. Проти насильства.

Новели, де ситуації, герої та героїні упізнавані та живі. Коментарі психологів, що допомагають розібратися в ситуації. Поради адвокатів, як діяти, куди звертатися, які документи подавати, коли ви або хтось інший зазнає насильства.

Авторка ідеї та укладачка збірки – Лариса Денисенко

Літературна редакторка — Анна Процук
Дизайн — Ілля Стронґовський

Видання друге, доповнене та оновлене.

© Лариса Денисенко, упорядкування
© Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні»

Жодна частина даної книги не може бути відтворена у будь-якій формі без письмового дозволу проекту «Доступна та якісна правова допомога в Україні». Письмові запити направляти за адресою: Канадське бюро міжнародної освіти, 220 Laurier West, Suite 1550, Оттава, Онтаріо, Канада K1P 5Z9

ISBN 978-617-7627-00-4

ПРОТИ НАСИЛЬСТВА

ВСТУП

ВСТУП

ДОКТОРКА ПОЛІН РЕНКІН (КАНАДА)

Експертка з гендерної рівності

Проект «Доступна та якісна правова допомога в Україні»

Сімейне насильство тлумачать як насильницькі й загрозливі дії, зокрема фізичне, емоційне, економічне та сексуальне насильство, у сім'ї чи інших близьких особистих стосунках, часто із залякуванням, ізолюванням і примусом щодо жертв. Сімейне (або домашнє, як його часто називають) насильство має характер всесвітньої ендемії, хоча рівень його поширеності та причини в різних країнах відрізняються. Статистика приголомшлива: за оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 30% жінок у всьому світі в тій чи тій формі зазнавали фізичного та/або сексуального насильства з боку своїх чоловіків або партнерів[1]. У Європі домашнє насильство посідає перше місце серед причин смерті жінок віком від 16 до 44 років, випереджаючи дорожньо-транспортні пригоди й онкологічні захворювання[2]. До 38% убивств жінок у світі скоєно інтимними партнерами жертв. За даними міжнародних досліджень, близько 20% жінок та 5-10% чоловіків заявляють, що зазнавали сексуального насильства в дитинстві[3]. Кількість дітей, які щодня потерпають від насильства в сім'ї, перевищує десять мільйонів. Утім, чоловіки не менш загрожені: для них набагато вищим є ризик зазнати насильства з боку незнайомців, а для жінок і дітей набагато більша ймовірність стати жертвами насильства з боку тих, кого вони знають. Відповідно, серед жертв домашнього насильства частка жінок непро-

[1] Доповідь № 239 «Насильство щодо жінок» / Всесвітня організація охорони здоров'я / Violence Against Women Fact sheet No. 239. — Січень 2016. — www.who.int/mediacentre/factsheets/fs239/en.

[2] Жінки, насильство і здоров'я / Amnesty International / Women, Violence and Health. — 2005. — www.amnesty.org/en/documents/act77/001/2005/en.

[3] Див. прим. [1].

порційно велика.

Домашнє насильство спричиняє глибокі наслідки: воно не лише стає причиною тяжких страждань жертви, а й впливає на стабільність і безпеку сімей, може негативно позначитися на економічному добробуті громади через зниження продуктивності праці та збільшення витрат на медичну й соціальну допомогу. З погляду охорони здоров'я шкода теж чимала, оскільки жертви сімейного насильства часто мають гострі та хронічні проблеми з фізичним, психічним і репродуктивним здоров'ям. Наприклад, у США річні витрати на охорону здоров'я, пов'язані із сімейним насильством, оцінюють у 5,8 мільярда доларів[4].

Міжнародні дослідження за попередні три десятиліття свідчать: якщо ми визначимо соціальні, культурні, правові й економічні чинники, що призводять до сімейного насильства, то зможемо ефективніше запобігати проблемі та формувати превентивні стратегії. Освітні програми у школах, зменшення рівня зловживання алкоголем, зміна суспільних і культурних норм щодо насильства, боротьба зі згубними стереотипами про жінок, захист дітей, які є жертвами насильства, від знущань — усі ці заходи комплексно в майбутньому сприятимуть скороченню випадків сімейного насильства[5]. Для чоловіків, які зазнали сімейного насильства в дитинстві, ймовірність учинення актів домашнього насильства у дорослому віці зростає в три-чотири рази, тому робота з дітьми-жертвами вкрай важлива для розірвання кола насильства в сім'ях.

Боротьба з домашнім насильством вимагає часу й терпіння. У Канаді вперше озвучила цю проблему 1982 року депутатка Маргарет Мітчелл в парламентській Палаті громад. Колеги висміяли її та відмовилися поставити питання насильства щодо жінок перед урядом. Така відповідь на пропозицію Мітчелл викликала масове обурення, і завдяки тиску

[4] Сорая Чернaлі. 50 фактів про домашнє насильство / Soraya Chernaly. 50 Facts About Domestic Violence. — Huffington Post. –30 листопада 2012.

[5] Запобігання насильству: факти / Всесвітня організація охорони здоров'я / Violence Prevention: The Evidence. — 2009.

громадськості було внесено зміни в законодавство: сексуальне насильство щодо дружини було визнано кримінальним злочином. Також закон 1983 року надав канадським жінкам можливість позиватися проти офіційних чоловіків за сексуальне насильство з обтяжливими обставинами — побиттям.

Відколи Маргарет Мітчелл публічно порушила питання насильства щодо жінок, протягом наступних десятиліть у Канаді ухвалили чимало законів для боротьби із сімейним насильством. Домашнє насильство вже не вважають «приватним сімейним ділом». Навпаки, його визнано важливим питанням державної політики, якому уряд приділяє значну увагу, зокрема впроваджує механізми правового захисту, як-от ув'язнення правопорушників. За останні роки кількість випадків сімейного насильства зменшилася завдяки низці чинників, зокрема зміцненню гендерної рівності в канадському суспільстві та наполегливому розвінчанню негативних стереотипів стосовно жінок. Зростання фінансової свободи жінок теж допомагає їм розривати насильницькі стосунки. Громадські організації спільно з урядом працюють над кампаніями з інформування громадськості, упровадженням програми реабілітації правопорушників, удосконаленням підготовки правоохоронців і адвокатів Корони (прокурорів)[6].

Утім, попри досягнуті результати, сімейне насильство залишається серйозною проблемою канадського суспільства. Досі щороку відбувається 40 тисяч арештів, пов'язаних із випадками домашнього насильства (що становить близько 12% усіх насильницьких злочинів у Канаді), і щодня понад 3 300 жінок та їхніх дітей звертаються в тимчасові притулки по захист. У середньому раз на шість днів у Канаді жінка стає жертвою вбивства, скоєного її партнером[7].

В Україні, як і в Канаді, рівність прав жінок і чоловіків гарантовано Конституцією. По це йдеться у статті 24, а також

[6] Статистичні дані про ситуацію в Канаді наведено за матеріалами доповіді «Факти про насильство щодо жінок» (The Facts About Violence Against Women): canadianwomen.org.

[7] Там само.

у статті 51, яка гарантує громадянам України рівні права й обов'язки в шлюбі та сім'ї. Проте в Україні домашнє насильство теж є серйозною суспільною проблемою. Верховна Рада ухвалила відповідний закон 2001 року, насильство в сім'ї в ньому визначено як «будь-які умисні дії одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, що порушують конституційні права і свободи члена сім'ї і наносять йому моральну шкоду або шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю». У законі розрізнено кілька видів домашнього насильства, зокрема насильство фізичне, сексуальне, психологічне й економічне (зокрема позбавлення члена сім'ї житла, їжі та/або одягу)[8]. Від 2001 року в Україні було вжито низку заходів для посилення законодавчих засобів боротьби із сімейним насильством, зокрема створення корекційних програм для правопорушників.

Попри широкий діапазон засобів захисту, в огляді заходів Міністерства соціальної політики із забезпечення гендерної рівності за 2015 рік насущною перешкодою для рівності прав жінок і чоловіків названо «брак правової обізнаності громадськості з тим, що є дискримінацією або порушенням прав, зокрема стосовно домашнього насильства»[9]. Загалом, за оцінками ООН, 2013 року в 90% випадків насильства в Україні жертвами були жінки, проте лише одна з чотирьох жінок, потерпілих від домашнього насильства, звертається по допомогу до правоохоронних органів[10]. Українські громадські організації часто пояснюють малу кількість звернень тим, що з погляду кримінального права сімейне насильство

[8] Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року.

[9] Україна: Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995) і заключних документів 23-ї спеціальної сесії Генеральної Асамблеї (2000) до 20-ї річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок і ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій (2015). — Квітень 2014. — stopvaw.org

[10] Виступ постійного координатора Програми розвитку ООН в Україні під час парламентських слухань на тему «Забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків». — 16 жовтня 2013. — ua.undp.org

не є окремим видом правопорушення. Розглядаючи випадки домашнього насильства, суди переважно призначають покарання винятково у формі штрафів, а не ув'язнення, що робить жертв вразливими перед їхніми кривдниками і менш схильними повідомляти про випадки насильства. І хоч особи, які вчинили домашнє насильство, підлягають реєстрації, при цьому не передбачено достатніх превентивних заходів, як-от психологічного консультування, програм реабілітації правопорушників і надання належної допомоги жертвам[11]. Зрештою, до 2009 року закон передбачав відповідальність жертви за «провокування» домашнього насильства, що змушувало потерпілих утримуватися навіть від повідомлення про такі випадки.

Залишається ще багато роботи з реформування й посилення законодавчих засобів боротьби із сімейним насильством в Україні, і водночас інший украй важливий напрям — відкрите обговорення теми домашнього насильства. У доповіді Жіночого консорціуму України проблему пояснено так: «В українському суспільстві спостерігається тенденція не розголошувати, приховувати проблему сімейного насильства... [мають місце] глибоко вкорінені дискримінаційні стереотипи про те, що насилля в сім'ї — це „сімейна справа", до якої не варто втручатися „стороннім", тобто правоохоронним органам, службам з питань сім'ї, сусідам тощо»12. Дуже важливо організувати відкрите загальне обговорення проблеми насильства в сім'ї на державному рівні — разом продумати найефективніші кроки, щоби покласти край домашньому насильству.

Ця важлива збірка має стати частиною такого обговорення. У ній уміщено пронизливі історії, що демонструють, як згубно сімейне насильство впливає на окремих людей, але при цьому загрожує і добробуту всіх українців. Лише коли сімейне насильство вийде з тіні, буде можливим ужити

[11] Stopvaw.org.

[12] Альтернативний звіт про виконання Конвенції ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок в Україні / Жіночий консорціум України. — 2008.

заходів для усунення першопричин проблеми. Лише коли історії жертв набудуть розголосу, коли їм буде приділено належну увагу, ми зможемо здійснювати реформи, необхідні для подолання загрози насильства в наших сім'ях, і будувати майбутнє національної сім'ї України без насильства.

РУЙНУЮЧИ СТРАТЕГІЇ НАСИЛЬСТВА

КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО

Докторка юридичних наук, Урядова уповноважена з питань гендерної політики

Про що ця книжка? Про необхідність руйнувати стереотипи щодо насильства, руйнувати стратегії, які його підживлюють і посилюють. Така ідея, висловлена мовою повсякденного буття, червоною ниткою пронизує всі новели.

Що це за стратегії? На чому будується насильство?

Стратегія унормування. Насильство — це норма. Норма індивідуального й суспільного життя. Ідеї «Домострою», чужі українській ментальності, проте близькі тим, хто стогне за сильною рукою, прописують цю норму не лише чорнилами на папері, а й синцями і рубцями на тілах жертв.

Стратегія посилення, возвеличення, заохочення, героїзації. Насильство — злочин, порушення прав людини, як проголошують міжнародні правові документи. Та, може, ці акти так складно й довго ратифікувати і впроваджувати в життя саме тому, що суспільство заохочує, підсилює, а іноді й героїзує насильство. Учини насильство — продемонструй силу — розв'яжи свої проблеми. За логікою возвеличення насильства, той, хто має владу, — заможна людина, якій дозволено чинити насильство, і водночас це робить її ще сильнішою і могутнішою. Тож насильство — це інструмент влади, без якої чимало людських істот не можуть жити («Тато в доброму гуморі», «Падати пляцком»).

Стратегія підбурювання. Підбурювання до насильства. Зроби — і досягнеш мети. Того, чого хочеш досягти просто зараз. Чи то душевного спокою, чи то виконання забаганок, чи то задоволення.

Стратегія покарання. Покарання за визнання насильства. Покарання за факт власного існування. Покарання за дозвіл чинити насильство над собою. Покарання за прощення. Покарання за страх в очікуванні насильства.

Стратегія звикання. Втягнення в коло насильства. Примус «тремтіти до вечора» в очікуванні неминучого («Падати пляцком»). Жага насильства як визволення від очікування його. Ситуацію, коли очікування — страти або тортур — страшніше за саме дійство, використовують протягом усієї історії людства. Невідомість жахає людину більше за фізичний біль. І так насильство триває безперервно, завжди присутнє в житті.

Стратегія самотності. Стратегія терпіння. «Я одна. Такого більше ніхто не переживає. А отже, ніхто не здатен зрозуміти мене й допомогти». Ті, хто потерпає від насильства, дуже часто міркують саме так.

Стратегія сорому. Бути жертвою соромно. Бути розлученою соромно («Падати пляцком», «Ліве око крокодила»). Отже, ніхто не має про це знати. Потрібно мовчати, терпіти, не виносити сміття з хати.

Стратегія замовчування. Замовчування насильства — одна з найпоширеніших персональних стратегій жертв. Насамперед це замовчування від себе, можливе лише до певного моменту, бо зрештою приходить раптове розуміння: усе, що відбувається, не є ані помилкою, ані випадковістю, ані непорозумінням. Отак героїня новели «Падати пляцком» не хоче визнавати, що опинилася в ситуації насильства: «Навіть коли розмовляєш із собою, хочеться сховати поміж долонь своє нервове лице, щоб не впізнатися в такій жінці». Замовчування від близьких, які не беруть безпосередньої участі в «танці диких» («Тато в доброму гуморі»), не бачать, що коїться в сім'ях рідних або сусідів, — чи старанно вдають, ніби не бачать. Замовчування від суспільства. Від поліції, від соціальних працівників, від учителів.

Стратегія виправдання. Насильство вічне, воно було й буде. Воно є частиною людського життя. Багато хто з нас так стверджує. Можливо, насильство й справді вічне. Але це аж ніяк не означає, що воно має бути з усіма й усюди, завжди, від ранку до вечора, стаючи стрижнем життя конкретної людини. Основою, суттю життя. Цю стратегію описано майже в усіх новелах.

Відомо, що домашнє насильство виправдовують і насильники, і свідки, і поліціанти, і соціальні працівники. Суспільство виправдовує насильство, посилаючись на історію, культуру, традиції, церкву — на що завгодно. Його виправдовують жінки: матері та свекрухи, подруги, сусідки й сестри. Його виправдовують самі скривджені, шукаючи провину в собі, у своїх словах і поведінці, у своєму мовчанні та своїх рухах. У самому своєму бутті.

Але варто знати і пам'ятати, що виправдання насильства — ідеологія «русского мира». Ба більше: виправдання насильства стосовно жінок і дітей — це ідеологічний стовбур «русского мира». Така ідеологія відроджує, окрім іншого, середньовічний домострой, безумовну владу хазяїна в родині, вторинність жінки в сім'ї та суспільстві, жорстко окреслені соціальні ролі, що їх змушені грати в різних сферах життя жінки й чоловіки. Адепти «русского мира» вдаються до девізуалізації жінки й жіночого в публічній сфері, щоб замовчувати проблеми, замовчувати жіноче, замовчувати насильство.

Тож підтримувати будь-яку зі стратегій насильства — означає підкладати гній під будяки «русского мира», це крок до минулого, безвідповідальність за власне життя.

Ці стратегії необхідно деконструювати і зруйнувати. Саме таку деконструкцію здійснюють автори новел за допомогою найзагрозливішої для існування насильства стратегії — візуалізації, яка підважує всі його внутрішні процеси й опóри. Говорити про насильство боляче. Слухати про нього теж боляче, а ще — сумно. Власних проблем удосталь. Але про насильство потрібно говорити, читати, знати, щоб розуміти, щó руйнує нас і нашу природу зсередини, руйнує не менше, ніж корупція, безмежна жага збагачення, зрадництво, бюрократична бездушність, бездіяльність чиновників.

Візуалізація проблеми конче необхідна. Х ай навіть суспільство не хоче бачити багатьох проблем, у такий спосіб нібито захищаючись. Та чи справді це захист? А може, це консервування іржі, яка з часом виїдатиме все зсередини? Суспільство не бачить людей з особливими потребами. Суспільство

не схвалює інклюзивної освіти, бо, на думку деяких батьків, вона може нашкодити їхнім здоровим дітям — травмувати психіку. Суспільство не бачить хворих. Суспільство не бачить тих, хто помирає. Так само суспільство не бачить і насильства, адже всі ці речі приховано в зачинених кімнатах, квартирах, будинках. Насильство над жінками й дітьми. Насильство над людьми похилого віку. Насильство над чоловіками. Над тими, хто слабші, неспроможні відповісти силою. Суспільство ховає в клітках квартир старечу неміч: літніх людей мало видно, вони не виходять, бо часто не мають змоги. Але їх і не чекають зовні. Ця тема не дістала відображення в новелах і чекає на своє художнє осмислення.

І тому — не мовчіть! Заявіть про насильство! Розкажіть! Зателефонуйте на гарячу лінію! Зверніться до друзів, родичів, у поліцію, до соціальних працівників!

Ці новели — не про стратегії. Своїм змістом, своєю інтонацією, своєю спрямованістю вони руйнують названі вище стратегії, що вкорінюють і живлять насильство в приватному й суспільному житті. Новели — про руйнування цих стратегій. Вони засуджують насильство, демонструють його руйнівний характер як для постраждалих, так і для кривдників.

Що ще ми бачимо в цих творах?

Насильник боїться насильства з боку сильніших і коїть його стосовно слабших («Око тварини»).

Дитині смерть видається щастям («Та, що вмирає»).

Переживши насильство, можна почати життя наново, хоча це дуже непросто («Ліве око крокодила»).

Насильство в сім'ях не з'явилося в часи незалежності: воно було й раніше, і, хоч як дивно для декого, у Совєцькому Союзі теж («Тато в доброму гуморі», «Тато, мама, я і кішка з четвертого поверху»).

Насильство чинять не лише в незаможних, а й у багатих сім'ях («Та, що вмирає», «Тато в доброму гуморі»).

Насильство та спиртні напої тісно пов'язані. Фахівці добре знають, що більшість випадків насильства в сім'ях, а надто фізичного та психологічного, люди скоюють у стані

алкогольного сп'яніння («Гіркий запах батька», «Тато в доброму гуморі»).

Насильство циклічне («Падати пляцком») і, колись розпочавшись, уже не може зупинитися саме собою («Перший»).

І багато іншого!

Кілька слів про дітей. Дитина — свідок насильства є жертвою насильства. Цієї аксіоми міжнародного права в Україні досі не опанували. Насильство щодо дитини, жорстоке поводження з дітьми — це не лише побиття й стусани («Гіркий запах батька»), а набагато більше. Це пронизливо описано в новелах «Та, що вмирає» й «Око тварини». Насильством є й ігнорування, і гіперопіка, і постійний контроль, і неувага, і чимало іншого. Усе це — також вияви жорстокого поводження з дітьми.

Масштаби насильства. Його багато. Що четверта жінка страждає від домашнього насильства. Поліція щороку реєструє близько 150 тисяч заяв про факти насильства в сім'ї. Проте лише частину випадків зафіксовано, тож це число можна сміливо помножити на десять. Насильство затратне, воно дорого обходиться. Скориставшись методиками британських і австралійських науковців, ще 2007 року обрахували ціну насильства: близько 160 мільйонів гривень на рік. Відтоді ціни зросли, гривня впала. Це число можна помножити щонайменше на три. Півмільярда гривень на рік. Притулок коштує в тисячу разів менше. Але грошей на притулки для постраждалих від насильства немає, навіть у найбагатших містах України — наприклад, у Харкові.

Проблемою є те, що Україна досі не ратифікувала Європейську конвенцію про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, відому як Стамбульська конвенція. Документ, який закладає сучасні цивілізовані підвалини для ведення політики в цій сфері.

Для кого ця книжка?

Для всіх.

Але насамперед — для керівників держави.

Для Президента. Для Голови парламенту та голови Уряду

України. Для всіх членів Кабінету Міністрів. Для міністра фінансів. Для міністра внутрішніх справ. Для міністра соціальної політики. Може, доки ця книжка побачить світ або потрапить у їхні руки, вони вже не будуть міністрами. Хай прочитають і ті, хто заступить на їхні посади. Книжка — для них. Про незроблене й недороблене. Про те, що слід удосконалити в майбутньому.

Для кожного поліціанта й кожної поліціантки. Для кожного соціального працівника й кожної соціальної працівниці. Для кожного вчителя й кожної вчительки. Для тих, у кого є сім'я, і для тих, у кого немає. Для дорослих і для дітей. Для молоді: прочитати й усвідомити, як не треба жити.

Прочитайте цю книжку — і будьте щасливі самі та робіть щасливими інших, а передусім — близьких людей.

ПРО НАСИЛЬСТВО БЕЗ ТАБУ

ОЛЬГА ГЕРАСИМ'ЮК

Журналістка, громадська активістка, ведуча авторських телепрограм

Ви розгортаєте цю збірку, сподіваюся, з великою надією вичитати для себе щось дуже інтимне, своє приховане — щось про те, що відчуваєте, але майже ніколи ні перед ким не вимовляєте вголос, бо воно дуже болить і прибиває, змушує зіщулитися й опустити очі... Таке хворобливе відчуття знайоме, переконана, майже кожному, хто живе тут, серед нас, — і неважливо, які соціальні статуси відрізняють нас одне від одного. На жаль, знайоме. Суспільство, в якому живемо, потребує серйозної корекції своїх загальних уявлень про стосунки людини з людиною, а також про те, що насильство, яке все ще є нормою нашого щодення, — не таке вже обов'язкове та нездоланне. І ще маємо уяснити для себе: на цю дуже приватну тему можна й треба говорити, треба відкритися, висповідатися перед кимось, хто зрозуміє та допоможе, — і зробити це без стиду, в якому живе кожна жертва, вважаючи себе в усьому винною.

Словом, у цій збірці кожен і кожна, хто поки що не пристав до лав борців за свою гідність, зможуть знайти для себе мотивацію з часом усе-таки до них приєднатися.

Про це в книжці міркують письменники: у їхніх новелах читачі впізнають себе і свій біль. Юристи й психологи підхоплять кожну історію, аналізуючи та підтримуючи порадами. І всі ми разом досягнемо важливого результату: зміцнимося в думці, що на ланцюги й батоги ми не приречені. Треба тільки подолати інерцію, для чого нам бракувало знання чи відчуття, що поряд є ті, хто захистить і обніме.

Це моя надія — надія людини, яка пережила, як і безліч інших людей, багато тяжких подій, що псували життя й уражали гідність. І вони ж вивели на світло — на шлях пошуку ґрунту під ногами й сили опиратися. Це мої сподівання як першої

читачки збірки, для якої пишуть друзі й шановані фахівці, а головне — ті, хто й сам для себе шукає і знаходить відповіді.

Тепер трохи про мої власні думки та враження на цю тему. Хочу бути чесною. Бо маю і хороші новини, і не дуже — на вагу їх порівну.

Із сотень історій, які випадало проговорювати з людьми у своїх програмах, одну пам'ятаю особливо виразно. У моїй студії сиділа дуже гарна молода жінка з дитиною. Вона була жертвою сімейного тирана. Сімейного, колективного — бо її тиранила вся родина: смертним боєм бив чоловік, свекруха його підохочувала, а коли моя героїня таки наважилася поскаржитись у міліцію, родичі родичів знайшли можливість вплинути на правоохоронців. У результаті її засудили на місяць примусових робіт за наклеп. Грубо кажучи, впродовж місяця вона виходила на вулиці рідного міста й мела їх мітлою під цікавими поглядами містян-сусідів. І згорала від сорому, й усвідомлювала себе рабинею навіки... І не знала, як боронити від усього цього ще й малу доньку... Так вона мені розповідала, обнявши мовчазну дівчинку.

Історія мала казкове продовження. Якось повз неї проїхав мерседес. Чоловік за кермом замилувався нею, а потім пройнявся болем, коли по якійсь десятій спробі заговорити (повертався туди ще й іще) дізнався, що вона робить на вулиці.

Перескакуючи через низку сцен цього сюжету, скажу, що завершення майже різдвяної історії про Попелюшку було таке: якось він укотре приїхав на своєму мерседесі, вирвав її та дівчинку з обставин — і повіз до себе, у великий будинок, щоби щасливо жити разом, під його крилом, у любові. Далі ця пара сиділа в моїй студії й описували своє нове щастя: як вона вперше побувала на морі, як він ходив за нею, мов за князівною... Її очі світилися бірюзою і сонцем.

Я нічого не вигадала для глядачів — так усе й було.

Минув час, і той принц подзвонив мені. Вони бурхливо розлучилися. Він сказав, що бідолашна жертва, яку він покохав, була не жертвою, а навпаки. Вона нічого не робила в

домі, вередувала і швидко виказала своє єство — брехухи, яка під нещасним виглядом приховувала справжні наміри, мучила тих, хто жили поряд, і зводила на них наклепи. Далі наш зв'язок урвався. Я не знаю напевно, що там було насправді.

Можливо, жертва своєю віктимною поведінкою приваблювала насильників, які користувалися її безпомічністю, і серед них був цей «принц». Можливо, жертва внаслідок знущань із неї зазнала психологічної травми — і справді стала неадекватною, вимагала дедалі більше уваги й уже сама створювала ситуації насильства. Можливо, жертвами були її наївні чоловіки: такий варіант не можна виключати, якщо бути чесними.

Хай там як, а ця історія щоразу, коли міркую над новим аспектом людських взаємин, повертається до мене. Хтось умисно послав її мені без завершення, щоб донести меседж: людська природа складна, і стосунки між людьми завжди будуть складними.

Чи можливо раз і назавжди розв'язати проблему насильства, запровадивши чіткий моральний закон? Так — якщо досягнемо стану суспільства, що його називають «спільнотою янголів», тобто за умови цілковитої трансформації людської натури та подальшого співіснування в повній святості. Іншими словами, це ідеалістичне прагнення.

Тимчасом наукове визначення поняття «насильство» і досі остаточно не усталене. Наполегливо шукаю в книжках відповіді, і поки що маю дві.

«Ми, — вважав філософ Микола Бердяєв, — живемо в насильстві, позаяк живемо у фізичному тілі. Закони матеріального світу — закони насильства». Тобто насильство є природженою рисою, властивістю людини. Відповідно, насильство в його конкретній формі (політичній, ідеологічній, економічній, духовній) ніколи не зникне з життя суспільства цілковито.

Інші вважають, що насильство — результат соціального й культурного середовища, в якому живе людина. Якщо розуміти насильство як завдавання людині фізичної та матеріальної

шкоди, можна припустити, що у віддаленому майбутньому людство все ж позбудеться таких форм грубого придушення волі й гідності.

Аж тут хтось підсовує мені факти: історична практика свідчить, що стабільно з'являються нові, зокрема невидимі, «потаємні» форми насильства — поряд з активними й цілком життєздатними старими. Насильство як засіб досягнення мети — для когось злої, а для когось доброї — залишається винятковим і широко застосовуваним. І це завжди пов'язано з поняттям свободи: людину змушують до якоїсь поведінки або до прийняття якихось умов, руйнуючи її біологічне чи психічне життя, або ж погрожуючи зруйнувати.

Мусиш якось стати на приємніший бік істини. Тому я приймаю для себе меседж про те, що шляху до миру практично не існує: мир і є шляхом.

Напевне, формулювати моральні принципи, що людство й робить із праісторичних часів, — таки замало. Треба формулювати й запроваджувати закони. Пояснювати їх і пропагувати. Закони мають гарантувати недоторканність людської свободи — хоча тут без примусу не обійдеться. Однак сила й примус не зроблять людину доброю.

Попри все, ідеї захисту від поневолення та принижень поступово завойовують думки й континенти. Ба більше — вони отримують інституційне й законодавче закріплення, і вже навіть революції стають на їхню платформу.

Прагнення побудувати «спільноту янголів» неможливо втілити досконало й остаточно, проте як процес, як шлях воно може впливати на дійсність, на якість моральних ідеалів суспільства, задавати високі стандарти. Демократичне середовище породило ідеї ненасильства — і тепер ці ідеї рухають його далі, до трансформації, вносячи в життя етику самообмеження, відкритості, діалогу, відповідальності.

Отже, мій оптимістичний висновок: головна функція цього проекту, який утверджує базу óпору насильству, — перетворювальна. Це функція трансформації уявлень про взаємини та права людини. Цим шляхом однозначно треба йти, і на

ньому після нас — або й при нас! — зазеленіють молоді дерева, зацвітуть сади.

Міркуючи, як укріпити людську гідність і дати їй засоби захисту, добираючи найефективніші універсальні практики, ми, звісно, не досягнемо абсолютного культурного закріплення цих практик: вони перебуватимуть у постійному процесі змін. Але й це добре.

Саме цьому слугуватиме збірка, яку ви тримаєте в руках. Сподіваюся, це буде вдумливе й корисне читання, яке допоможе по-новому шанувати і рішучіше боронити свою загрожену свободу.

ТЕКСТИ ТА КОМЕНТАРІ

СОФІЯ АНДРУХОВИЧ

ОКО ТВАРИНИ

Тиша така, як тоді, коли мама понапихала мені у вуха вати, змоченої горілкою. Тихо й гаряче всередині, і я спітніла під шубою та светрами, а назовні мороз. Ліс темний, тому що крони сосон ховають і без того понуре небо, стовбури стоять щільно, голі кущі хижо їжаться гілками, нависають над нами, напирають зусібіч. Але ліс світлий, бо заповнений снігом, важким невблаганним снігом, що клубочиться навколо нашого іржавого УАЗа й от-от накриє нас, проковтне. Це така темрява, яка іскриться зсередини. Знаєш, така — коли бачиш у чорноті, без будь-яких джерел світла, просто вмієш отак.

Моя спідня сорочка геть мокра від поту. Шапка налізла на очі, шарф обмотує півобличчя. Я втоплена у велике сидіння поруч із водієм, моїм татом. Він міцно вчепився в кермо своїми пухкими долонями, аж чутно, як потріскують фаланги і скрипить дерматин. Ще я бачу, як чорні жорсткі волосинки на його пальцях просто-таки стовбурчаться — і це означає більше напруження, ніж зазвичай.

Коли покотився вистріл, посипався сніг і чорне небо впало нам на лобове скло, машина безладно засмикалася, перехнябилась і завмерла. Я з'їхала до татової ноги й сполохано забилася, скована незручним одягом, намагаючись повернутися на своє місце, щоб не робити йому неприємно. Бо я знаю, що йому неприємно до мене торкатися, що йому це незручно й обтяжливо, а я не хочу, щоб татові було незручно й обтяжливо — мені теж від цього погано.

Я знаю, чого він не любить, і бережу його: від обіймів, усмішок, моїх липких від клею і пластиліну пальців. Якось я спробувала вкласти йому в руку свою долоню, але він нервово відсмикнувся, і відтоді я затямила, що цього робити не слід.

Аж коли я повертаюся на своє місце, яке висить тепер над татовим, тому що бічні колеса підняті над землею, аж коли я

вдаю, що знову сиджу, хоч насправді теж вишу, щосили впираючись руками й ногами, щоб не звалитись, я бачу за склом перед собою велику подовгасту морду з пологим носом і темну лискучу сливу ока. Око наповнене чимось мені відомим: такі очі бувають у мами, коли я все роблю неправильно. Коли вона відмовляється зі мною говорити й відвертається, коли різко встає й виходить в іншу кімнату, коли її обличчя таке незворушне, і вона робить свої справи, ніби мене тут немає і ніколи не було, ніби я не обіймаю її за ноги, ніби не намагаюся прочитати в її обличчі натяк, відповідь чи розгадку. Я знаю, що повинна зробити щось, щоб повернути її любов, щоб усе виправити, — але відчай надто вражає мене, і тому я поводжуся дедалі гірше, псую все дедалі незворотніше. Я винна сама. Не здатна бути такою, як треба.

Зрештою вона мені пробачає. Зрештою її погляд тане, заповнюється теплом і жалем. Це так, ніби я нарешті випиваю ковток води по багатьох годинах спраги; ніби рідина нарешті змочує мої сухі вуста, пошерхлий язик, пекучу гортань. Іноді я не знаю, чим закінчиться її різкий жест: вона відштовхне мене від себе чи, навпаки, пригорне. І якщо стається друге, я така вдячна їй, що ледве можу це витримати. Бо не знаю, чим таке заслужила.

«З тобою неможливо. Все марно. До тебе не доходить», — закричала вона й наказала збирати речі. «Так ми з тобою будемо до другого пришестя збиратись. Ти не береш свого зайця? А ця футболка тобі не потрібна?» Врешті допомогла мені скластися. Одна велика картата сумка, один кульок і рюкзак-овечка. Час від часу зупинялась і, боляче смикаючи, допомагала мені видути ніс і витерти сльози. Мокрі паперові хустинки, важкі від вологи, запихала в кишені куртки, аж доки вони роздулися, ніби в кожній лежав м'яч. У мами в цій куртці великі кишені — навіть мій заєць влазить. «Ніхто тебе там не витримає, якщо так ревітимеш. Навіть не знаю, куди тебе тоді відправлять. Такого ніхто терпіти не буде. Ти ж знаєш, там живуть сироти, у яких немає батьків, нікого немає,

їх ніхто не любить, нікому до них немає діла. Там із тобою не будуть панькатись». Перехожі дивилися на нас здивовано: зазирали в мій широко розчахнутий, наповнений криком рот, ковзали збентеженими поглядами по її роздратованому обличчю. Коли вона нахилялась, я відчувала її запах: щось свіже, щось смажене, щось тепле й солодке. Я не наважувалася торкнутись її обличчя, але все одно добре знала, яка її шкіра на дотик. Знала русла вен на її руках. Потім я втомилася ревіти, усе тіло ламалось, як крихке печиво. Я ледве волочила за нею ноги, огорнута отупінням і млявістю. Запала ніч, і ми брели порожніми вулицями, геть уже незнайомими. До нас причепилися кілька бездомних собак — плямиста, вухата й безхвоста, — і мама прогнала їх, голосно тупаючи і кидаючи камінням, а якийсь чоловік відчинив вікно й накричав на неї, і вона накричала у відповідь, і знову потягнула мене за собою. «Уже руки болять від цих твоїх сумок. Конче треба було того зайця брати. Все одно його в тебе там відберуть».

Я знову розплакалась, коли ми повернулися додому. Розгублений тато вийшов назустріч і безсило розвів руками. «Нічого не сталося, — сказала вона. — Їй просто вже треба лягати спати». І відвела мене в спальню, допомогла роздягнутися, накрила ковдрою. «Спи вже, дуже пізно». І торкнулася щокою моєї щоки.

Здається, я не заснула тієї ночі. Всю ніч бачила вулиці: довгі-довгі однакові вулиці, занурені в присмерк високі будинки з темними вікнами, собаки й ліхтарі. Цьому не було кінця.

Тепер я впізнаю свій сон в оці великої тварини, яка лежить на нашому капоті. Я думала, ми віддалилися від мами, залишили цей погляд позаду — але ось він, знову тут, він знайшов нас посеред лісу, темряви і снігів, посеред морозу. Поцілив у нас, як постріл.

Темна туша тисне на машину страшною вагою, скрипить і прогинається метал. Скло вкрилося густою сіткою тріщин, кожне скельце ворушиться окремо, пошкодженою поверхнею

гуляють хвилі — і невідомо, завдяки чому шиба досі тримається купи, не розлітається на друзки. В одному зі скелець тріпоче чорна широка краплина ніздрі, нутряний стогін вгризається в корпус автомобіля, і крізь сидіння, крізь весь мій одяг передається мені в тіло.

Я сама не помічаю, як починаю плакати. Тонке скавуління робить крижане повітря ще неприємнішим. Що це скавулю я, мені стає зрозуміло тільки тоді, коли тато кілька разів торкає пальцем моє плече і просить припинити. Я негайно припиняю. Я можу зробити будь-що, аби не бачити на його обличчі презирства, огиди чи сорому, які я в нього викликаю.

Перебувати з ним в одному просторі — ніби балансувати на тонкій межі. Ніби постійно випробовувати ґрунт перед собою, остерігаючись натрапити на трясовину. Найбезпечніше себе не проявляти, поводитися безшелесно, наближатися до невидимості. Так цілком можливо не викликати його реакцій. Я ніби привчилася ходити в тісних черевиках.

Я не знаю, який він. Тільки знаю, що мені ніколи не стати тією, за кого йому не соромно. Найбільша його ніжність — коли він каже: «Ти вже така велика, а досі не вмієш зашнуровувати черевики», «Ти ж дівчинка, а подивись, як забрьохалась», «Правильно казати не „два директора", а „два директори"».

Іноді я набираюся сміливості й звертаюся до нього: «Знову не можу закрутити цю банку». «Подивись, яка я незграбна: послизнулась, упала і набила оцей синець». «А „вибачаюсь" — це правильно чи неправильно?»

Немов стою перед крижаною стіною і прикладаю до неї вухо. Від холоду мені зводить скроні, нестерпно болить весь череп, це складно витримати. Але, може, я не вигадую, може, це насправді — десь там, у товщі стіни, тихенько щось накрапує, ритмічно постукує тала вода, тепле серце відбиває свій ритм.

Зараз він роздивляється напівмертвого лося на капоті своєї машини. Цівки густої крові, схожі на перетерту малину

з цукром, до якої прилипли ворсинки й пил. Краплинки вологи, що наросли на склі від пари з ніздрів.

Цей великий лось упав на нас, і з ним доведеться тепер мати діло. Мені дзвенить у вухах від сорому і злості на себе: через мене тато змушений торкатися пораненої тварини. І машина через мене зіпсована.

Туша лося смикається, розхитуючи машину. І тоді я бачу двох чоловіків: один із бровами, другий — із бородою, і обидва з рушницями. Вони виростають за нашими вікнами, не менші від лося, якісь лісові велетні, обліплені снігом і почорнілим мохом. У них порепані обличчя і червоні, розпухлі від морозу долоні, і хоч ми сидимо в зачиненій машині, бо тато досі не надумав вийти, так і не відірвав рук від керма, я чую їхній гострий запах. Лось пахне пряно й гаряче, а чоловіки — так ядуче, ніби давно зіпсована їжа, замотана в безліч целофанових пакетів. Я думаю: хто вони? Стовбури трухлявих дерев, які ожили й потягнули за собою коріння та якісь старі перегної? Чого їм від нас треба?

Вони щось вигавкують, стоячи впритул з обох боків від машини: бровастий — із татового боку, бородатий — із мого. Лось смикається ще дужче, його око майже вилізло з орбіти, я бачу його округлість, бачу, як воно торкається скла вологою оболонкою.

Бровастий лупить кулаком по дверцятах і по вікну, його обличчя в татовій шибі — мов лиха тінь у моїй кімнаті, що не дає заснути.

«Хлопці, хлопці», — каже тато, і я вся зіщулююся, бо голос його тремтить. Це не огида, не презирство, не те, чого я так сильно боюся. Це щось, про що я навіть не здогадувалася. Його страх. «Ідіть собі, забирайте лося і йдіть. Я вас ніколи не бачив. Я не розповім».

Але вони починають розхитувати машину з обох боків, могутньо впершись у неї руками і щось волаючи, ніби якусь веселу пісню: угу-гу, ага-га-га. Уже навіть перед самими їхніми голосами ми зовсім безборонні, і я так міцно тримаюся за

край свого крісла, щоб не покотитися на тата, і щоразу стукаюся головою об шибу праворуч.

Лось гойдається теж, його роги — два крислаті дерева з плюшевою корою. Гойдада-гойдада. Здається, лось хоче заспокоїти мене поглядом. Здається, він усміхається мені по-змовницькому: ти не хвилюйся, чуєш, не все так погано, тут немає чого боятися, це просто така гра, сама знаєш, це стілець відкидає оту тінь у твоїй кімнаті, на шибі — не кров, а перетерта малина з цукром, і тебе люблять, люблять, не покинуть і захистять.

Бровастий трусить рушницею і щось белькотить, вказуючи на мене татові. Тато хитає головою і повторює: «Хлопці, хлопці...» Лось усміхається (ти ж знаєш, маленька, вони тільки вдають). А бородатий уже шарпає мої дверцята. Він такий міцний і лютий, що може проламати залізо. Я відчуваю: дверцята от-от піддадуться. Тато на мене не дивиться, не повертає голови. Я бачу тільки шапку його і вухо, яке стирчить з-під шапки, і вологе пасмо волосся. І знаю, що він сердиться, сильно-сильно на мене сердиться.

Коли він відчиняє двері, бровастий витягає його на сніг. Тато падає і борсається, а ті двоє вовтузяться над ним, ревуть і гарчать, і тягнуть його кудись, штовхають у плечі. Він підводиться, потім знову падає навколішки в сніг, накриває руками голову, шапка відлітає вбік, і бровастий втоптує її в замет. А потім я перестаю бачити, бо надходить липкий туман, чи якийсь слиз, чи пелена, щось солоне й гаряче, я чую ще схлипування і такий тоненький голосок, якого зовсім не знаю, кволий жалібний голосок знадвору, і крики двох незнайомих чоловіків.

Я наодинці з лосем. Навколо тиша. Лосева шерсть схожа на шкури бабусиних нутрій. Ми саме їхали до бабусі, так сказав тато, коли забрав мене з дому. Мама була сьогодні в хорошому настрої, дивилась, як я малюю. А потім, коли прийшов тато і ми сіли обідати, я не давала їм мовчки їсти своїм базіканням. Вони довго терпіли, кожне дивилось у свою тарілку.

А я все говорила й говорила, і не могла спинитися, ніби з мого рота висипалися скляні кульки й мушлі — такі, як на дні нашого акваріума. Мама закричала на мене, схопила за руку й витягнула з-за столу, кинула на підлогу. А потім сама побігла у ванну й зачинила двері. І тато, страшенно лютий на мене, сказав мені вдягатися. Сказав, ми поїдемо до бабусі в гості.

Я дивлюсь у лосеве око, аж доки воно починає заходити імлою. Лось засинає поволі, уже майже не смикається його повіка, і з ніздрів уже не парує. Я відчуваю, як м'язи великого тіла розслабляються, ніби хтось розтискає кулак. А мороз входить дедалі глибше в стовбури дерев, полірує снігові поверхні, проникає в машину і в тушу тварини, сковує мої замерзлі кінцівки, лиже гострим язиком мені очі — і від цього так лоскітно, що я не витримую і заплющуюсь, і так сиджу спочатку недовго, а потім уже не знаю скільки.

Якось я так сильно вередувала, так сильно замучила маму, що вона вистрибнула з маршрутки, покинувши мене всередині. Крізь вузьку щілину між рукавом і черевом товстого дядька я побачила її постать зовні — правий чобіт торкається тротуару, заклопотаний вираз обличчя, рум'янець поспіху. Я встигла помітити рішучість, із якою вона вирушала геть від мене. Далі тіла незнайомців заступили мені вікна, та й маршрутка вже їхала кудись, а я зовсім не пам'ятала, куди ми з нею збиралися, куди вона мене везла. Я стояла внизу, місила черевиками бруд на підлозі маршрутки, серед стовбурів чужих ніг, і спостерігала, як перекочується від нерівного руху машини кимось загублене яблуко. Воно вдарялось об взуття пасажирів, відбивалося рикошетом і далі катулялось, а мені хотілося, щоб яблуко застрягло в кутку, за останнім сидінням, або впало на сходинки і там зачаїлося, ніким не помічене. Мені пекло очі, бракувало повітря, хтось притиснув мене до спинки сидіння, не помічаючи, — але я терпіла, не хотіла, щоб люди щось запідозрили, щоб тітка з бородавкою на губі почала мене розпитувати, щоб жіночка в окулярах пильно дивилася на мене, округлюючи очі: «А де твоя

мама? Ти загубилася?»

Я вийшла на наступній зупинці, під мостом. Навколо світилися кіоски, шуміла музика. Мене пронизало різке й гостре впізнавання: мамин сірий светр із ромбами на пластиковому манекені без обличчя.

Я забрела в порожню скляну коробку зупинки і сіла в кутку на лавці. Людей ставало дедалі менше, маршрутки зупинялися рідше й рідше. Якийсь дядько довго сидів поруч, скоса на мене зиркаючи, але потім побрів собі в темряву під мостом, супроводжуючи лункі кроки нерозбірливим бубонінням. Я погано пам'ятаю, що далі було. Може, зі мною розмовляли люди, може, я щось відповідала, може, вони телефонували кудись, вели мене за руку, везли в машині. Може, я просто заснула, притулившись щокою до липкого скла, перед тим довго рахуючи чорні жуйки, наліплені на лавку акуратним рядком. Може, усе це я собі просто вигадала.

І от я прокидаюся від того, що машина знову гойдається, скрегоче й гуде, знову лунають крики, лісом котиться розлючена луна. Лось, востаннє глянувши на мене, зникає в темряві з гудінням і громом. Чоловіки тягнуть його до фар на віддалі, що висвітлюють скуйовджену снігову порохню.

Тато сідає на своє місце. Він весь труситься, у нього дивне чорне обличчя — мені таке снилося колись, і тому я його впізнаю. Тато плаче, витирає кулаками ніс і очі. «Не розказуй мамі, добре? — каже він. — Ти тільки не розказуй нічого мамі».

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА

Тонкий проникливий опис невимовних дитячих страждань від нелюбові батьків. Оповідь переповнена щемкою дитячою наївністю і турботою про батьків — хоча дитина й не цілком розуміє їхню поведінку. Дівчинка щосили тримає самовладання в болісних сімейних ситуаціях, знає, як поводитися, щоб «не завдати болю» батькам. Вона ніби щомиті під прицілом.

Цю дитину батьки просто не хотіли, не терплять і не люблять. Дуже яскраво описано метод покарання, коли мама, незадоволена донькою, починає її ігнорувати, відсторонюватися, перекривати контакт. Це робить дитину покинутою, відторгнутою, наповнює почуттям провини.

За теорією формування особистості Еріка Еріксона, почуття провини формується у віці від одного до трьох років. Це важливий етап, конфлікт якого дає відповідь на запитання «чи можу я управляти своїм тілом і поведінкою, чи здатен я на щось». Якщо батьки виявляють нетерплячість, не дають дитині шансів почуватися спроможною і компетентною, багато її критикують, указують тільки на помилки, дитина виростає з відчуттям неповноцінності.

Унаслідок цього в дитини закріплюється нерішучість, невпевненість у своїх здібностях, залежність від інших; почуття сорому перед іншими; закладаються основи скутості поведінки, низької товариськості, постійної настороженості. Дитині соромно висловлювати власні бажання, вона впевнена, що недостатньо хороша, що з нею щось не так, вона не вірить у свої сили. Негативне розв'язання цього вікового конфлікту викривлює весь подальший розвиток дитини.

Те, що роблять батьки в оповіданні, — жорстоке поводження і психологічне насильство.

Не варто вірити в стереотип, буцім усі батьки завжди хочуть для своєї дитини найкращого, тільки чинять добро в

різні способи. Головне правило батьківства простими словами: люби і не нашкодь. Ідеться про баланс любові й вимог, дисципліни й спонтанності, порядку й хаосу, знань і емоцій у контакті з дитиною. І цей баланс дуже нелегко знайти.

Часто дорослі люди не хочуть мати дітей, із різних причин. А коли діти приходять у їхні життя, головними вихователями стають роздратування і відчай. Виховання в такому річищі — найжорстокіше знущання з незрілої дитячої психіки. Кожна батьківська грубість, помилка виховного впливу, вияв роздратування відкушують від дитини шматочок, як від пряника.

Дитячі страждання описано навіть на рівні тіла: від холоду «зводить скроні», «болить весь череп». Переживання дитини такі сильні, що вона страждає фізично.

Ситуація, коли дівчинка була в гуморі й багато говорила за столом, — здавалося б, типова й невинна — призвела до емоційного покарання від матері й закінчилася таємничою поїздкою в ліс. Найімовірніше, батько віз дівчинку серед ночі зовсім не до бабусі. І дуже символічно, що інцидент із лосем і мисливцями, приниженням і побиттям батька змінив перебіг подій.

Прогнозуючи подальші події, можна сказати напевно, що дитина житиме психологічно травмованою, не здатною відстоювати свою цінність, вірити у власну окейність і можливості.

У вихованні дітей батьки спираються на кілька основних здатностей: приділяти дитині час, виявляти терпіння, вірити в її здібності й потенціал і бути для дитини зразком до наслідування. У описаному випадку все це в дефіциті. Дитина не дістає підтримки, визнання й надії.

Звернімо увагу на приховування фактів насильства: здійснюючи насильство над слабшою за нього дитиною, батько сам став жертвою насильства. Найбільше, чого він боїться, — що цей факт стане відомим іншим, зокрема дружині. Таке втаємничення є регулярним повторюваним фактом. Небажання визнати, що сім'я потерпає від насильства,

ускладнює можливість надання допомоги і самостійного виходу з кола насильства.

Багато недолюблених і травмованих дітей ростуть у благополучних на позір сім'ях. У дорослому житті з наслідками впоруються чи не впоруються по-різному. Людині, яка відчуває безнадію і власну неокейність, спричинені вихованням у дитинстві, варто пам'ятати, що це не виняткова проблема, і головне — вчасно її усвідомити й почати над нею працювати.

У сім'ї в дитину наливають любов, наче в горнятко. Потім доросла людина здатна ділитися цією любов'ю, переживати негаразди й бути творцем свого життя. Якщо батьки «недолили в горнятко», можна самостійно додавати собі енергії любові — у конструктивні способи. Наприклад, знайти прості заняття, які приносять задоволення, — інтелектуальні, моральні, духовні, фізичні — і свідомо приділяти їм час. Так ми поповнюємо свою життєву енергію.

Якщо внутрішній конфлікт із дитинства, низька самооцінка заважають будувати здорові стосунки з партнерами, оточенням, варто звернутися по допомогу до фахівця. Це може бути психолог-консультант, проте для розв'язання базового конфлікту дитинства часто потрібна робота з психотерапевтом — спеціалістом із глибшою підготовкою щодо трансформації особистості.

АРТЕМ ЧАПАЙ

ПЕРШИЙ

У сусідів знизу почався дует на перфораторах. Перший басом відколює великі шматки мозку. Тр-р-р. Пауза. Тр-р-р. Пауза. Тр-р-р. Другий фальцетом полірує рожево-сірі звивини: уу-іі-уу-іі-уу-іі-уу.

Перфоратори працюють злагоджено. Ефект ідеальний. Хочеться ритмічно кидатися тілом на стіну.

— Режим!

— Що-о-о?!

Ярославна намагається жартувати. Кричить:

— Кажу: в нас режим! І в них режим! Перша дня!

— Але ж субота! — кричить Сергій.

Ярославна знизує плечима. Сергія це дратує.

З коридору входить їхній однорічний син Максим. Переставляє ноги, як качка — разом із гузном. Недавно навчився ходити. Тицяє пальцем у стіну:

— У! У!

Сергій присідає до малого, показує пальцем у підлогу:

— У, у, нечемні дяді! Не бійся.

І тут перфоратори змовкають. Хочеться різко, глибоко вдихнути. Між вухами повисає тиша. Відчуття, ніби в голові, поміж скронями, осідає пил. Сергій обхоплює щелепу долонею і стискає.

— Ярусь, — каже він дружині крізь руку. — Вкладай Масю. Будемо сподіватися.

Яруся присідає й усміхається до Максима:

— Масі пора спатки. Лю-лю.

— Лю, — киває малий. — Лю.

— Яка в нас хороша дитина! Любить спатки.

Сергій заварює чай, коли в кухні починається землетрус. Тр-р-р. Тр-р-р. Стіни справді трусяться, йому не здається.

І вступає поліровка. Уу-іі-уу.

Сергій стогне. Підводиться, йде. Зазирає в кімнату. Малий

тицяє пальцем у стіну:

— У, у.

— Я йду поговорю, — ворушить губами Сергій.

— Що-о-о?! — підвищує голос Ярославна.

Горло стискає роздратуванням. Давай-давай, покричимо. Щоб Мася вже точно не спав.

— Поговорю з ними, кажу!

— Як знаєш, — губами каже Ярославна.

Роздратування, хвилею. Накриває з головою. Знов оце «як знаєш». Коронна фраза, коли треба щось вирішувати.

Він розвертається.

— Сергій! — кричить Яруся вслід.

— Що?

— Спокійно там.

Він киває, стискаючи зуби. Виходить у коридор, бере паузу.

Під'їздом котиться грім. Тр-р-р-р-р! Баси тут чути краще. Їх посилює луна. А от високі тони гасяться.

Сергій поклав руку на груди й зосередився, вгамовуючи серце, потім повільніше, ніж хотів би, спустився на один поверх. Півмайданчика зайнято мішками з будівельним сміттям, підлога під шаром білого пилу. Сергій натиснув кнопку дзвінка, почув електричне цвірінькання, лише на три тони: тю-ті-тю. Його не почули, перфоратори й далі гуділи, він тиснув і тиснув на дзвінок, намагаючись влучити цвірінькання у паузи між обома інструментами. Нарешті почули. Спершу різко обрубився бас, тоді поступово затих фальцет. Двері були пухкі, оббиті ватою й обтягнуті дерматином. Коли вони м'яко відчинилися, Сергій опустив погляд: на порозі виник на голову нижчий від нього літній чоловік, укритий білим пилом. Під будівельною пудрою його обличчя було коричневе, ніби пропечена хлібна скоринка. Від зовнішніх кутиків очей розбігалися зморшки. Чоловік усміхався.

Сергіїв гнів перед виглядом літнього будівельника здувся, як здувається повітряна кулька, коли послаблюєш, тримаючи між двома пальцями, клапан. З несподіваною для себе

м'якістю Сергій запитав:

— Добрий день, а вам довго ще?

Тепер здавалося неможливим підвищувати голос, криком пояснювати всміхненому старенькому дядькові, мовляв, вони щодня вмикають перфоратори саме тоді, коли Масику спати. Тим більше, малий усе одно зрештою засинає. Це дорослим убитись хочеться.

— Субота ж, — розвів руками Сергій.

— Ми люди невільні.

— Розумію. Сам такий. Ви з Західної?

— Так.

Сергій зазирнув у приміщення понад головою старого. По вкритій білим пилом підлозі натоптано, сліди черевиків накладаються в кілька шарів.

На перевернутому пластмасовому відрі, худою спиною до Сергія, сидить хлопець і курить. Крізь тканину світлої роби випинається кістлявий хребет.

— То син мій, — сказав старий.

Того дня вони вже не свердлили, але в голові й далі гуло.

Сергій пив чай і намагався перелаштуватись, але не міг. Накочувала меланхолія, починала боліти голова.

Він прислухався: здалось, у кімнаті досі шарудить Максим. Вони з Ярусею називали сина «Мася-теляся», коли той поводився чемно, а коли настрій у малого був гівнистий — то «Мася-гівняся», хоч усе одно ніжно. Сергій відчував, що до малого він прив'язаний більше, ніж до дружини. Колись Сергій із Ярусею розійшлися. Можливо, і не зійшлися б, якби саме тоді вона не виявилася вагітною. Бо ж періоди сварок збігалися з періодами найбільшої пристрасті, коли вони забували про обережність.

Сьогодні вони планували вкласти малого й кохатися, але перфоратори перезбудили сина й загнали в депресняк Сергія. Він прислухався до шарудіння й агукання за стіною і впіймав себе на неприязні до дитини. Стало соромно. Сергій спробував прогнати неприязнь. Натомість виринув спогад, що його Сергій ретельно, як неохайну рану, приховував навіть

від себе самого. Близько місяця тому він лишався з Масиком сам, Яруся пішла кудись на цілий день. Син саме вчився ходити. Ще в нього лізли зуби. Малий нив-нив, нив-нив, нив-нив — а це діє, думав Сергій, не слабше за перфоратори. У якийсь момент Сергій схопив малого за плече, рвонув: «Ну досить уже!» Мася подивився на батька розширеними очима. Сергій досі найвиразніше пам'ятає той жах в очах дитини: тато, який мене захищає, до якого я лащусь і прошуся на ручки, тепер нападає на мене, кричить, і мені так боляче.

Увечері Яруся перевдягала малого й гукнула з кімнати:

— Він у тебе не падав?

— Та ні! — недбало відгукнувся Сергій. Він був радий, що цієї миті опинився в кухні, а не поруч, і не треба дивитися в очі, а фальш у голосі глушить стінка.

— Синець на плечі. Мабуть, гримнувся об щось.

— Ага!

Цей спогад, розширені очі, які дивляться на тебе й бояться тебе, відтоді змушував Сергія ставитися до малого з підвищеною ніжністю, тому зараз неприязнь, яка ворухнулась у грудях, озвалася болем. Його проштрикнуло, ніби жука, якого нанизують на голку. Сергій не хотів сердитись на малого, а почувався паскудно, тож почав сердитись на дружину, неспроможну вкласти сина.

Біль у голові, збурений перфораторами, в тиші посилювався. Усередині лоба, у надбрівних дугах наростав тиск. Сергій підвів погляд: на шафі стояла пляшка рому, привезена з останньої поїздки в Москву. Може, голову попустило б, але Сергій згадав, як його батько в кожній незрозумілій ситуації сягав по п'ятдесят грамів. Сергій не любив батька. А ром чекав зими, їхньої з Ярусею річниці.

Сергій чув, що малий уже не шарудить, панічно намагався перелаштуватись і зосередитись, але не вдавалося. Шкіра обличчя обважніла. Сергій відчував, як очі западають усередину, а водночас ізсередини щось тисне на очні яблука. Він потер скроні.

Двері кухні відчинилися.

— Нарешті, — сказала Яруся. — А що ті?

— Та шо з них візьмеш.

Яруся кивнула. Сергій знав, що не слід нічого додавати, однак із притиском докинув:

— Декому заробляти на життя треба.

— Хіба я що кажу? Це ж ти хотів іти розбиратись.

— Н-дик, блін. Декому треба й відпочити.

Яруся піднесла руку, щоби погладити чоловіка по волоссю, але він ухилився. Цей рух її трохи розізлив:

— Думаєш, я не втомлююсь?

— Я цього не казав.

— А до чого це було? «Декому треба й відпочити»?

— До того, що, — він передражнив її, — «це ж ти хотів іти розбиратись».

— Ну чого ми гавкаємось? Я не розумію.

— Та ясно.

— Що ясно?

— Ясно, що не розумієш.

— Ти що?

Він промовчав.

— Ти що? Докоряєш мені, що я не працюю? Бо я з Масиком?

— Я цього не казав.

— Та карочє.

Вона вийшла до сина. Сергій відчув дику лють. Ну от і потрахалися. Хмикнув.

Сидячи в кухні, Сергій подумки прокручував, що треба було сказати, щоб до неї дійшло, а вже через хвилину намагався бодай згадати, чому взагалі вони посварилися. Після сварок він майже ніколи не міг згадати, з чого все почалося, бо причина щоразу була не в тому, про що говорилося. Цього разу Сергій затіяв сварку, аби не зізнаватися, що не хоче сексу, бо голова розколюється. Він не міг просто пояснити, це ж так по-бабському: голова болить, не зараз. Але й собі зізнатися в цьому він не бажав, тому переконав себе, що у сварці винна Яруся. Спочатку «як знаєш», а потім «це ж ти

вирішив». Отак і по життю, згадував Сергій: спершу вона ухиляється від прийняття рішень, потім рішення приймає він, а зрештою вона критикує його рішення. Точно як із роботою, накручував себе. Не було роботи — не було грошей. Погано. Знайшов нормальну роботу — він їздить, а вона цілими днями сама. Погано. Не догодиш. Тільки критикує. Усе зводиться до одного, казав собі Сергій. Хтось попу рве, а хтось критикує.

Ця фраза Сергію дуже сподобалась, і коли Яруся прийшла в кухню миритися, він зустрів її в дверях словами:

— Просто хтось попу рве, а хтось тільки критикує.

— Он як.

— Блін. А що, не так?

— Так. Так.

В її очах з'явилися сльози, Сергію одразу стало шкода її, він сказав:

— Ну вибач, вибач.

Але не підвівся. Знав уже з досвіду: в такому стані вона не дасть себе обійняти.

— Ну, я неправий.

— Блін, Сергій, ти щось іноді як скажеш...

Вона говорила спокійно, тільки сльози в очах:

— Прийшла миритись, називається.

— А що ти хотіла? — спалахнув він. — Щоб я на коліна впав?

— Тихо, Масю розбудиш.

— Мм.

Він підвівся, вийшов у коридор, рвучко присів на одне коліно, взув кросівок, швидкими рухами зав'язував шнурок, обернувся й через плече голосно прошепотів у кухню:

— У магазині щось треба?

Вона мовчала. Він взув другий кросівок, узяв торбу і вийшов, різко причинивши двері й притримавши їх останньої миті, щоб не розбудити малого грюкотом.

Спустився, перетнув двір, пішов по квадратних бетонних плитах, щокроку ступаючи на одну. А надворі так приємно: свіжо, але ще не надто холодно. Тополі поруділи. Легкий вітер

ворушив кожен листок. Яскраво-синє прозоре небо. Улітку воно таким не бувало. А в небі — видовжені заокруглені хмари різних кольорів: є білі, є бежеві, є майже чорні. Залежить, як світло падає. Усе-таки й наше місто буває гарним, подумав Сергій. Якщо дивитися вгору.

Вони з Ярусею почали зустрічатися в шкільні роки. Підлітком Сергій був дуже озлобленим, але тоді він не зганяв злості на Ярусі. Мав куди спустити емоції. Ходив на бокс. На ножовий бій. А ще вони з пацанами, усі малолітки, тинялися зграєю по вулицях, шукали собі пригод і, бувало, били всяких. Скінчилося це погано: двоє колишніх друзів тепер у тюрмі. Сергій вчасно зіскочив, його пронесло.

Він досі згадує час від часу продавця шаурми, підлітка, як і вони на той час: шаурмен, коли вони його били, затуляв голову худими жилавими руками з огидно довгим і чорним волоссям на передпліччях.

А ще ту дівчину. Вони напали якось на пару арабів, хлопця били, а з дівчини Сергій тільки здер отой їхній тюрбан — не знав, як він називається. Бити не зміг: хай чорна, а все-таки жінка. Але все ж завдав їй болю, і потім було так гидко, що на ходу витирав долоні об джинси.

Що треба в супермаркеті, Сергій не знав, тож для годиться купив сосисок, гречки, цукру, макаронів. У них це називалося «базові запаси».

— Бобер, видихай, — сказав собі дорогою назад. Видихнув або думав, що видихнув, і налаштувався миритись.

А коли ввійшов у квартиру, Мася вже не спав.

— Сюрпрайз! — сказала Яруся.

Син сидів на підлозі, водив по ній пластмасового динозавра і хрипко гарчав: г-г-г! У малого класно виходило, і в нормальному стані Сергія цей Масязавр розчулював. Не зараз.

— Він же мав три години спати.

Яруся розвела руками, і це його наново розізлило.

— Свердлили?

— Ні.

— Блін.

— Зуби, мабуть.

— От і відпочив, називається. Вихідні, нарешті вдома!

— Ну блін.

Сергій думав, повернувшись знадвору, помиритися, але він знав Ярусю: доведеться довго переконувати, що нічого такого сказати він не хотів. Ще й говорити слід обтічно, аби Яруся не здогадалася: насправді чоловік не пам'ятає, що ж такого він сказав. Треба складати довгі речення, вислуховувати її закиди, а головне — не дозволяти вихлюпнутися роздратуванню. Бо знав Сергій і себе: щойно помиряться, торкнуться одне одного, обіймуться — його роздратування вивітриться, мов не було.

Але при малому, який уже тягнеться до Ярусі на руки, миритись отак, ґрунтовно, неможливо. Мася щосекунди відвертатиме увагу.

За це Сергій злився не на сина, а на дружину. Яруся пішла в кухню, він сидів із Масею, подавав іграшки. Малий тягнув свого динозавра в рот і без упину нив. Нив-нив, нив-нив. У Сергія боліла голова. Це ставало нестерпним, і він мовчки вдягнув Масю, розклав дитячий візочок і спустився надвір.

Тут знову звернув увагу на контраст між душною похмурістю сварки у квартирі та світлим холодом вулиці.

І Мася нити припинив, як завжди надворі. Сергій щоразу дивувався цим перепадам.

— Мася і його іпостасі! — нахилився, покрутив ґудзик на синовій куртці: — Клац-клац! Перемикач з іпостасі «гівенцо» на іпостась «лапацо».

І вже нереальним здавався жахливий спогад, як колись він міг завдати цьому «лапацо» болю, і як малий подивився на нього розширеними очима, перш ніж заплакати.

Вони з Масею купили в цілодобовому півбатона й годували голубів. Потім Мася штовхав перед собою візочок. Учився ходити бордюром із підстраховкою. Ступати на сходинку і спускатися з неї.

Сергій узяв малого на руки й відчував теплу дитячу ручку на своїй шиї.

— Голова! — почув раптом і обернувся.

— Мейдин! Я не знав, що ти в місті.

Жора на прізвисько Мейдин (бо фанатів від Iron Maiden) у дитинстві був Сергієвим найкращим другом, а тепер вони бачилися кілька разів на рік.

— В місті, в місті. Замахала Москва, — сказав Мейдин. — Хіба як свою бригаду зберу, то... А це твій...

— Максим Сергійович, — протягнув Сергій з іронічною шанобливістю.

— Максим Сергійович. Блін, коли я запам'ятаю?

— Нескоро, — розсміявся Сергій. — Якщо так часто бачитись.

— У мене теж скоро буде, знаєш?

— Та ну.

— Через місяць. Слухай, Голова, я біжу... Власне, до неї.

— Блін! А як же?..

— Давай завтра? Власне, я хотів тебе хрещеним просити. Не знаю, прийнято заздалегідь?

Сергій відчув, що либиться:

— А яка нам різниця.

— Точно. Слу, але я точно біжу. Слу, так пішли на рибу завтра. Там і обговоримо. Все.

— М-м... У мене завтра типу батьківський день.

— Давай із... Максимом Сергійовичем. Ми ж не ловити, а так, — розсміявся Мейдин.

— А давай!

— На бéрезі під електроопорами. Там, де колись. Давай на десяту? Нам же не ловити, а...

— Та біжи вже, біжи. На десяту завтра! Привіт переказуй...

— Ірі.

— Ірі.

Сергій покотив візок із сином додому. Вздовж дороги росли тополі. Кумом, треба ж. Іра. Стало заздрісно, що Мейдин отак біжить до дружини. Підібрав тополиний прутик із кількома скрученими засохлими листками, тицьнув Масі в руку. Малий так і поїхав, відставивши чимдалі вбік руку

з гілочкою, а потім сказав «у!» і показав на тополю. Сергій зупинився, сів навпочіпки перед малим:

— У?

Показав на прутик, потім на дерево. Ні, подумав Сергій, не може він іще розуміти. Не може такого бути.

— Міг би мені сказати, що йдете, — у квартирі зустріла Яруся.

— Блін, може, досить уже?!

Решту вечора вони мовчали, а коли Мася знову заходився нити і пхати пальці в рот, Сергій розлючено пригадував давнішу сварку: як малий тоді плакав, а вони з Ярусею перекрикувалися над його головою. Приводу Сергій, знову-таки, згадати не міг, пам'ятав лише жбурляння фразами понад дитячим плачем. А малий чіплявся за їхні ноги.

Лягли спати мовчки, кожне під свою ковдру, а о першій ночі Мася прокинувся. Переповз зі свого ліжечка, приставленого в ногах, у їхнє. Лежав і не плакав, мукав собі щось. Уперся ногами в Сергієву печінку, а головою в Ярусині ребра.

У вікно світив місяць. Розплющуючи очі, Сергій бачив, як напівпрозорі хмарини ковзають уздовж білястої місячної поверхні, але не здатні її затулити.

Сергій лежав, вигнувшись над краєм ліжка, щоб дати місце Масі. Через півгодини заболіла спина. Малий так і не спав. Сергій зашарудів ковдрою і разом із нею сповз на підлогу. У півтемряві намацав на комоді плед і як-небудь підстелив. Складки муляли ребра, а поправляти було ліньки.

Місяць перемістився від одного кута сусідньої білої дев'ятиповерхівки до іншого. Його вже затуляли кілька хмарин водночас: кожну з них окремо місяць просвітив би наскрізь, але хмари накладалися шарами, край на край.

— Мася, та спи вже, — шипіла час від часу Яруся.

Тоді Сергій знову розплющував очі й бачив, як хмари долають місяць: одна насувається на іншу, і от уже світло ледь пробивається в прогалини між ними. Змова хмар проти місяця. Тягуча змова.

— Спи вже, Мася!

Змова хмар і Масі.

— Спи!

— Ти його цим тільки будиш!

Яруся не відповіла. Тягуча тиша.

Снився тягучий сон, як Яруся стала старою і негарною, а він у Москві, в іншій країні, один-єдиний раз її зрадив із якоюсь випадковою, до якої відчуває хіть і гидливість водночас, а потім з'ясовується, що ця випадкова в Москві після одного-єдиного разу взяла й завагітніла, та ще виявилася знайомою з усіма вдома, усі про все дізналися, і тепер він мусить платити аліменти.

Він прокинувся, за вікном було сіро. Від учорашньої синьої прохолоди, від легкого тремтіння поруділих тополь нічого не лишилося. Надворі похмуро, як і в хаті. Небо висить горбкувате, як поверхня мозку. Болить спина.

Мася лежить і смокче порожню пляшечку. Очі широко розплющені. Яруся очей не розплющує, хоч явно не спить. Сергій підвівся, пішов варити каву. Голова від недосипу — ніби дерев'яна куля. Ще й тиск надворі впав. Він знову відчував надбрівні дуги зсередини.

Кавоварка забулькала, фільтруючи гарячу воду крізь каву й цукор у скляний кавник. Ввійшла Яруся, не привіталася. Протиснулася повз Сергія між шафою і столом, аби не торкнутися. Мася протупотів за нею. Сергій хотів було погладити дитину, але не зробив цього — щоб жінка не подумала, ніби він грає роль.

І тут у сусідів знизу нерішуче хрюкнув перфоратор.

Сергій стиснув кулаки. Якщо ці мудили, думав він, і в неділю свердлитимуть — візьму ніж і піду вниз. Або краще, задля безпеки, не ніж, а ополоник. Він уявив, як проштовхується у двері повз старого, відчув, як стискає зуби, і розвинув фантазію: вирву їм із розеток штепселі, думав він, а потім відірву штепселі від шнурів. Щоб уже точно сьогодні не ввімкнули. А якщо молодий спробує опиратися, запхаю йому ополоник, думав він, а в цей час Яруся з кавником у руці протискалася між ним і столом до комп'ютера, зашпорталась

об шнур і, щоб не потягти комп'ютера на підлогу, різко нахилилася вперед і на мить торкнулася кавником Сергієвого правого передпліччя. Він скинув ліву руку від себе і зовнішньою стороною напіврозкритої п'ясті влучив їй в обличчя збоку.

— А!

Вона скрикнула несподівано високим голосом і присіла, поставивши скляний кавник собі під ноги, щоб не розбити, однією рукою схопилася за вилицю, другою прикрила голову.

Він присів і спробував обійняти її, скручену:

— А що ж ти...

Вона повела плечем, скидаючи його руку. Йому захотілося, щоб вона теж його вдарила, здалося, що це його врятує.

— Ярусь...

Не підводячи голови, вона просичала:

— Іди з-звідс-си.

— І піду! — він різко встав, а вона лишилася сидіти навпочіпки, прикривши голову, з кавником між ногами. Кави було до половини.

Він ковзнув поглядом на сина. Мася зосереджено віддирав шматок дерматину від кухонної лавки. Сергій взувся, узяв з вішака куртку і вийшов у під'їзд. Спустився на два поверхи. Піднявся назад. Відчинив у коридорі вбудовану шафку. На дні побачив запилюжені інструменти. Кувалду, молоток, пилку, плоскогубці. Електродриль із накрученим на ручку шнуром. Узяв притулену до стінки шафи вудку і складаний стілець. Спустився надвір і швидко пішов. Зупинився. Повернув. Зайшов у цілодобовий по батон. Простягнув гроші, узяв решту. Вийшов. Пішов до зупинки. Чекаючи, стояв нерухомо. Тролейбуса в неділю довго не було. Сергій стояв. Потім ввійшов у напівпорожній тролейбус. У салоні сиділи переважно пенсіонери, їхати було п'ять зупинок. Він сів до вікна, тролейбус рушив. Прискорився, ніби ракета. Електродвигун. Маршрутки так різко швидкості не набирають. Це крах. Навіть якщо вона не піде від мене, це крах.

Тролейбус їхав старою військовою дорогою з довгих бетонних плит. На плити настелили тонкий шар асфальту,

однак стики були відчутні. Сергій згадав, як їхав із Масиком і вчив сина, що колеса тролейбуса кажуть «шах-шах, шах-шах», і подумав, що коли кажуть про «залишатися разом заради дітей», чоловіки принаймні, то мають на увазі не «заради блага дітей», а заради того, щоб самим мати змогу залишатися поруч із дітьми. Сергій згадав Масю вчорашнього вечора, як той сидів у візочку, відставивши руку з прутиком, у смугастій шапці із зеленим помпоном, і як кінчик його носа почервонів на холоді. Вона піде від мене.

Він дивився у вікно широко розплющеними очима. Тролейбус звернув із бетонки. Почався приватний сектор. За вікном тремтіли будинки та яблуні. У яблунь кора була майже чорна. Тротуаром ішли дідусь і бабуся рідкісного, виразного типу: обом під сімдесят чи й більше, а вони тримаються за руки. Дідусь у коричневому пальті, бабуся теж, а навколо шиї в неї шаль кольору зів'ялого листя. Обоє сухенькі. Завернули в провулок, згорблені, не відпускаючи рук. Сергій вийшов на своїй зупинці, брезентовий стілець під пахвою, вудка в руці. Минув подвір'я за іржавими воротами, подвір'я за зеленими воротами. Вийшов на стежку між двома сітчастими парканами. Річка під похмурими хмарами коричневіла попереду. Дідусь дрібний, але бабуся ще дрібніша. Цікаво, подумав Сергій, вони ж разом живуть, мабуть, років п'ятдесят. Бив він її хоч раз? Ну хоч разочок?

Сергій став угадувати, хто з його знайомих бив своїх жінок, а хто ні. Мейдин — ні. Хоч і він був у тій їхній компанії, з боксом і рештою. Але Мейдин швидко зіскочив. Не його це було. Кокос, інший його друг, — точно бив. Сергій згадав, як той кричав своїй Тетяні в телефон: «Не їби мені мізки!» Потім згадав, як бачив на вулиці батька алкоголічного вигляду з дівчинкою, десь трирічною. Мужик ішов попереду, дівчинка відставала й плакала, а той обертався до неї й волав: «Нема твоєї мами! Нема! Дрисне!» Такий точно б'є. І малу б'є. Дітей бити взагалі незападло вважається. Сергій пригадав, як підслухав двох хіпстерів, які серйозно обговорювали: «Ну, однорічних бити сенсу нема. Знаю, дворічних

уже б'ють». Він подумав: може, усі всіх б'ють, тільки не розповідають про це. І взагалі, подумав, за часів мого діда це було нормальним, ніхто не парився. Може, він єдиний париться?

Цікаво, сильно він її вдарив? Сергій побачив Ярусю, яка сидить навпочіпки над кавником, відмотав назад і відчув свій удар. Ніби й не сильно, але рух завчений, тренований. Можна сказати їй, що це просто рефлекс. Але цю думку він одразу відкинув. Ага, хмикнув, упекло в одну руку, а він, замість її відсмикнути, викидає вперед іншу. Може, сказати їй, що це такий особливий боксерський рефлекс?

Аж реготнув уголос. Отакого краще не казати. Він вийшов на берег. Перейшов асфальтовану доріжку, місцями розламану впоперек корінням верб. Нижче, біля води, — витоптана пожовкла трава. Зблизька річка здавалася чорною. До берега прибилося кілька зсохлих зеленаво-коричневих листків яблуні, з десяток довгих вербових і один яскраво-жовтий, кленовий. Праворуч розкинула криві лапи електроопора. Залізна, матова. Від опори через річку перестрибували дроти. Мейдина ще не було. Сергій вийшов із дому раніше, ніж планував, от і прийшов зарано. Він розклав телескопічну вудку. Кожен її пластиковий суглоб тихо клацав, стаючи на місце. Зліпив кульку з батона й закинув гачок. Цікаво, чи Мейдин принесе нормальну наживку. Сергій присів із вудкою, вільною рукою намацав позаду стільчик, підняв із землі, тріпнув, щоб розклались алюмінієві ніжки, вмостився на брезентовому сидінні. І все-таки: сильно він її вдарив?

Пригадалося відчуття, ніби кісточки його пальців залишають ум'ятини в її плоті, — він зі страхом уловив знайоме задоволення і зрозумів, що відтепер доведеться боротися з цим спогадом. А може, і зі спокусою.

Треба знайти час і повернутися до боксу, сказав собі він, але відігнати тактильне відчуття не зумів. Ця насолода знайома з дитинства, коли вони ходили й били всяких. Гостра насолода, не гірша за секс, якого вчора так і не було. Гаряча м'яка насолода. Коли вдаряєш, твоє тіло теж проникає й занурюються в чуже тіло. Кулак в обличчя. Нога в живіт. Давно

він цього не відчував. Треба знаходити час на спорт.

Спорт. Сергій побачив араба чи хто він там був. І його дівчину, чи сестру, чи хто вона була. Він не зміг її вдарити. Не зміг.

А свою, значить, зміг.

Але це була випадковість, переконував себе. Випадковість же. Я скажу їй: ну сама подумай, скільки років ми разом. І за весь час, за всі роки — це перший раз, Ярусь, перший.

До поверхні підпливла думка, що краще сказати не «перший», бо перший передбачає й наступні, тому треба сказати «єдиний». Але цієї миті почало клювати, і він відволікся.

Близько місяця тому Сергієві наснився страшний сон.

Нібито тепер, у дорослому віці, він дізнався, що колись його батько вбив трьох своїх маленьких дітей. Насправді дітей у батька двоє, і впродовж сну неясно, чи Сергій із братом серед убитих, чи вони — «нові» діти.

Сергій прийшов до мами випитувати. Та замахала руками:

— Тільки не здумай нічого йому казати. Бо як місяць тому хтось згадав — то він ридав цілий день.

Нічого собі, подумав Сергій. Її непокоїть, що батько ридав, а не те, що вбив трьох їхніх дітей? Як вона з ним після того жила? Як ростила Сергія з братом? І чому мама завжди виправдовує батька, хай що той зробив?

А мама розповіла:

— Відтоді твого тата що десять років викликають у суд. Але тато домігся, — сказала мама з гордістю, — що викликають його вже тільки в статусі свідка! І не більш ніж на сім днів за десять років. Він цього домігся, офіційно.

Мама пишалася таким розумним чоловіком. Сергія жахало, що вона говорить про бюрократичні формальності, а не про вбивство трьох своїх дітей.

Сергій таки пішов до батька. Той сидів, обличчя втомлене й розумне, волосся зовсім сиве — сивіше, ніж у житті. Із сарказмом, спокійненько так батько відповів:

— Було щось таке. Ще за Брежнєва.

— Але як? — допитувався Сергій. — Як ти це зробив?

Батько так байдуже, аж у Сергія ворушилося волосся, сказав:

— Ну а що. Працював цілий день, втомився. Прийшов додому, вони нечемні. Ну, я їх і...

Сергія душив жах.

— А мама що?

— А що наша мама? — сухо відповів тато. — Ти ж її знаєш. Вона заплющує очі. У неї свої інтереси...

— Чекай! Чекай! Ти вбив дітей! Намагаєшся її втягнути, зробити винною?

— Ну а що?! — крикнув тато й підвівся. — Вона теж винна! І ти винен!

— Я?

Батько рушив на Сергія:

— І ти винен! Сам знаєш! Ти теж винен!

Він замахнувся на сина, і Сергій подумав, що зараз тато знову вб'є його. Тато з піднятою рукою сунув уперед, аж тут перетворився на порцелянову статую козака в шароварах, таку типову радянську порцелянову статуетку, тільки завбільшки з людину, і Сергій знав, що це Максим Залізняк, і порцеляновий тато-Максим із піднятою рукою почав валитися на Сергія, придушуючи своєю вагою, і Сергій почав задихатись і зі стогоном прокинувся.

Яруся спала, Максим теж. Навіть у своєму ліжечку, не переповз іще.

Сергій боявся знову заснути. Встав, сходив у туалет. Треба ж таке, думав він, от що я насправді думаю про своїх батьків. Я й не знав, що досі так ненавиджу тата. Але чому він казав, що я теж винен? Винен у тому, що він мене, малого, убив?

Тут Сергій подумав: а чому порцеляновий Максим Залізняк? І йому знову стало страшно, як у самому сні. Він подумав: а може, коли вві сні батько переносить провину із себе на нього — насправді це він, Сергій, переносить на батька власну провину? Може, насправді він, Сергій, ненавидить не батька, а самого себе. Боїться себе й ненавидить.

Цей сон наснився Сергієві в ніч після того, як він зробив боляче Масику. Тоді Сергій став у темряві перед дзеркалом, бачив тільки свій силует.

— Я монстр, — сказав собі Сергій.

Він дивився в чорну воду.

Від поплавця досі розходилися кола. Поплавець похитувався, але більше не пірнав.

— А малий де? — підсів до нього Мейдин.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА, КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО

Сергій ніби впевнений, що рано чи пізно їхні з Ярославою стосунки зайдуть у глухий кут, йому доведеться зраджувати і кривдити її. У них тривала історія кохання, а примирення після розриву ніби вимушене, через вагітність.

Замолоду в його житті очевидно домінують дві чуттєві насолоди — секс і фізичні вуличні сутички, які з дорослішанням переходять у заняття спортом. Від спогадів про фізичне насильство в минулому Сергій отримує задоволення: ідеться про моменти адреналіну й самоствердження.

Стосунки із сином здорові, Сергій відчуває до Максима прив'язаність і прихильність, але в них закладено потенціал провини і страху нашкодити дитині, що, найімовірніше, виходить зі складних стосунків Сергія з його батьком.

Сергієві внутрішні відчуття гніву й роздратування трансформуються під час контакту з іншими людьми. В юні роки внутрішня агресія Сергія знаходить вихід у вуличних бійках, а коли бійки відійшли в минуле, агресія залишилася всередині. Крім того, ця агресивність пов'язана із ксенофобією, що свідчить про певні обмеження Сергієвого емоційного й розумового розвитку. Вороже ставлення до інших людей — вияв внутрішньої агресивності, яка час від часу переростає в зовнішнє насильство. Зауважмо: протилежність агресивності як риси людського характеру — не пасивність і байдужість, а вмотивована впевненість, життєствердність і внутрішня стійкість. Саме цих рис Сергію бракує.

Змальована ситуація підтверджує: незважаючи на те, що від домашнього насильства здебільшого потерпають жінки, чоловіки теж можуть бути його жертвами. Інколи позиція «жертви» формується в чоловіка з дитинства, коли батько, як то кажуть, «під каблуком», унаслідок чого зриває свою злість і невдоволеність життям на дитині.

Стосунки Сергія з дружиною важко назвати відвертими

і близькими. Упродовж усієї оповіді чоловік і жінка розмовляють короткими докорами, бояться виражати свої справжні почуття (Сергій розпочав сварку, тому що не хотів сексу; не погладив дитину, боячись, що Яруся подумає, ніби він грає роль). У таких стосунках завжди є місце напруженню, образі й агресії. Потреба в близькості задовольняється складно, з певними умовами, залежно від настрою партнера. Неможливо просто попросити, виказати свої бажання й побоювання, людина змушена контролювати себе, не виявляти почуттів.

До того ж подружжя переживає справді непростий період, коли дитина ще безпорадна і потребує дуже багато уваги. Дружина страждає через нестачу особистого часу, звуження контактів. Її поведінка вказує на те, що наявна ситуація ніби не є власним вибором Ярослави: вона невдоволена і тоді, коли Сергій допомагає вдома, і тоді, коли він на роботі, а вона залишається сама із сином.

Між чоловіком і дружиною є чимала напруга, у разі конфліктну обоє вибирають «вийти із ситуації» (у найгостріший момент Ярослава хоче, щоб він пішов; Сергій іде з дому, ніби тікає). Ця тактика поведінки в конфлікті називається «уникання»: сторони намагаються не брати на себе відповідальності, прагнуть вийти із ситуації, і не поступаючись, і не відстоюючи своєї позиції. Така поведінка може бути продуктивною, якщо предмет конфлікту не є надто цінним для сторін і ситуація може розв'язатися сама собою. Очевидно, що тут не той випадок. «Утеча» Сергія мовби підтверджує його недобрі наміри, перебування наодинці із собою одразу після конфлікту може лише загострити образу Ярослави.

Фізична реакція на дотик гарячого кавника справді могла бути напівавтоматичною. Тепер важливо, наскільки свідомо можна управляти наслідками. Сергія переслідував страх бути винним, покинутим, він був невпевнений у своїй окейності, невпевнений у власних уявленнях про фізичні покарання й застосування сили в сім'ї, у стосунках. Начебто всередині себе він сховав щось погане і щодня боявся, що воно вийде назовні.

Важким, однак продуктивним шляхом була би відверта розмова з дружиною. Про конкретну ситуацію і про їхні стосунки загалом. Сергію потрібно вивільнити внутрішню напругу, зрозуміти, що в цілому він — психологічно здоровий молодий чоловік. Блокування потягів і емоцій призвело до внутрішнього конфлікту, а через це — і до конфлікту з дружиною. Сергію варто відкинути сумніви, усвідомити свої страхи і відкритися дружині. Це завжди ризиковано, ми можемо бути незрозумілими для інших, проте цінність єдності та спільного виховання сина має допомогти подружжю.

МАРІАННА КІЯНОВСЬКА

ТА, ЩО ВМИРАЄ

1.

— Мамо, я хочу, щоб у мене був рак, тим, хто вмирає, все можна...

Вона сказала це в неділю ввечері, зачинившись у своїй кімнаті й дивлячись у дзеркало. Відображення — восьмирічна дівчинка — щойно після сліз, очі блищать. Акуратно зачесане, акуратно пофарбоване біляве Танине волосся в дзеркалі дратує Таню, яка репетирує «Мамо, я хочу, щоб у мене був рак», хоча переважно вона спокійна, звична до дзеркала й до репетицій.

Завтра буде понеділок. Понеділок. Завтра. Вона це скаже.

Таня хотіла поговорити з мамою про рак уже віддавна. Хотіла вчора. Але вчора Таня була надто втомлена. Тато привіз її додому з перукарні, де вона просиділа кілька годин. Увечері мала бути ще одна зйомка, а потім — татів відеоблог, Таня мала розпакувати якийсь новий будиночок Барбі, або не Барбі, вона ще не бачила, що там усередині, але щось сталося, забруднилася коробка чи що, тато облаяв якогось дядька, поставив у блог «запаску» — відзняту ще в жовтні, з давнішого, де Таня розпаковує і приміряє на себе напівіграшкові прикраси й косметику з набору «для принцес» — загалом тридцять два предмети, включно з двома пудрами (з блиском і без), тінями для повік, лаками, браслетами й так далі, це був невдалий день, вона не всміхалася, слабо взаємодіяла з татом, він вимкнув запис і насварився, а потім наговорив на камеру, що то за чудо — цей набір «для принцес», і де та як його можна купити. Запис вийшов невдалий, цікаво, скільки буде переглядів.

Сьогодні Таня теж надто втомлена. Просто мама з татом цього переважно не бачать — якщо вона не бліда, якщо немає синців під очима. Таня задерла майку і подивилася на

голий живіт. Якщо буде рак — то де? У животі? Як маленька дитинка у вагітної тітки Раї? А якщо не в животі — то де? У голові? У грудях? Щоб рак умістився, всередині мусить бути якесь місце. Хоч трохи вільного місця. А в Тані в животі зовсім немає вільного місця. Таня глибоко вдихнула й надула живіт. А може, все-таки не рак? А СНІД? Їм у школі казали, СНІД передається через кров, у неї кров усюди, і в пальцях, і в носі. «Мамо, я хочу, щоб у мене був СНІД». Чи краще відразу сказати: «Мамо, у мене СНІД, і я вмираю»? Може, якщо вона вмиратиме, їй дозволять ходити з дівчатами на ковзанку, передсмертні бажання завжди виконують. Мама не зможе їй відмовити. Можливо.

Таня дивиться на Таню в дзеркалі. «У мене — рак. Ой, ні, СНІД. У мене — СНІД. Я вмираю». Цікаво, як на це зреагують мама й тато? У неї зовсім, абсолютно особливі батьки, і сама вона — цілком особлива, тому все дуже непередбачувано. Наприклад, ковзанка. Батьки забороняють ковзанку, бо мама хоче, щоб Таня завжди була моделлю, як зараз, а ковзанка — це щоразу ризик синця чи перелому. Тому в Тані немає друзів. Таня не гуляє на вулиці. Тобто гуляє. Але тільки з батьками. Іноді ходить у кіно. З мамою і татом. Роликів їй не можна. Велосипеда теж не можна. Можна басейн. Там вона зрідка бачиться з Лідою, теж моделлю. Ліді — сім. Ліді теж майже нічого не можна, крім басейну. Але Таня з Лідою не дружать. Ліда заздрить Тані, бо Таня — і модель, і має блог, а Ліда — тільки модель. Зате в Ліди є собака. А Тані — не собака й не кіт, а брат. Щоправда, брат із ними не живе. Таня за ним трохи сумує, але батьки відвезли його до бабуні, бо Петро — альбінос, дуже негарний. Великі вуха, блідо-сірі очі, блякле, безбарвне волосся. Мама не любить Петра. І тато не любить. А Тані з Петром іноді було цікаво бавитися. Коли в Тані буде рак або СНІД, вона попросить, щоби Петра повернули додому. Тоді вже батьки не зможуть їй відмовити.

Мама казала, що Танина перша зйомка була, коли вона ще не вміла ходити. Ангелятко в памперсі, і фото є. У Тані були ледь помітні біляві кучерики. Не плакала. Не плакала і

не плакала. Звикла не плакати. Бо вона задіяна в рекламі. Її сварять і садять на стілець за синці й подряпини. Але навіть тоді Таня не плаче. Не можна, щоби червоніли очі. Не можна, щоби червонів ніс. Не можна, щоби від сліз підпухало обличчя. Не можна, щоби зривалася зйомка. Не можна хворіти.

Але рак — не хвороба. Коли рак — усе можна.

Петро трошки заздрить Тані, бо в неї все є, а в нього в бабуні є тільки бабуня й кицька. Петро завжди каже про себе, що він дівчинка і принцеса, бавиться Таниними іграшками і мріє про поні. Якби в Тані був рак, вона попросила би в мами поні, а тоді, може, віддала би поні Петрові. Не відразу, а колись потім. Таня не розуміє, чому Петро так дратує маму. У бабці він точнісінько такий, яким був удома: трохи нудний, але Тані його бракує. Йому шість, він піде до школи, хоч мама каже, що його там з'їдять, колись давніше Таня, може, налякалася б: як це — з'їдять? Але зараз вона знає, що це тільки так кажуть, ніхто Петра в школі не їстиме. Бабця дуже переймається за Петра і тихо зітхає, бо він майже не виходить у двір до дітей, хоча йому можна і до дітей, і на ковзанку, і бавитися з котом. Мама каже, що головне його заняття — заздрити Тані. Мама каже, нібито маленьким Петро так ревнував, що аж бив Таню, хоч сама Таня цього не пам'ятає. Але Петро дуже радіє, коли Таня іноді приїжджає з мамою й татом до бабуні, ходить за нею всюди, і насправді Тані це подобається. Вона хотіла би, щоби Петро жив із ними вдома, але цього ніколи не буде. Так кажуть обидві її бабці, і Таня знає, що так воно і є.

Сама Таня ходить у школу, але не щодня, мама домовилася з директором і вчителькою, усі розуміють, що в Тані кар'єра. Кар'єра — взагалі мамине чарівне слово. Вони ходили до лікаря, мама хотіла, щоб Тані трохи переробили ніс, лікар сказав, що Танин ніс цілком гарний, мама почала переконувати, що в Тані — кар'єра, і ця кар'єра залежить від краси її носа, але лікар сказав, що немає про що сперечатися, дітям таких операцій не роблять. Ще він сказав: «Не калічте дитину!» — і Таню налякало, яким голосом він це сказав.

Але рак або СНІД — не каліцтво. Таня трохи читала про

це в газеті. Мати рак або СНІД означає вмирати, але ніхто не вмирає відразу, навпаки, майже всі живуть. Таня бачила відео про волонтерів, які ходять у лікарню, де всі діти хворі на рак, і ці діти бавляться й дружать, Таня теж хоче з кимось дружити, у школі в неї немає друзів, вона не знає, чому, немає ніде. Може, її друг — фотограф Свят, дядько Свят, але тато й мама називають його педофілом, Таня не дуже розуміє, що означає це слово, вона питала у вчительки, їй сказали: це слово нічого не означає, але від педофілів треба триматись якнайдалі, однак Таня не може триматись якнайдалі від фотографа Свята, якщо мама сама возить Таню до нього в студію, тож іноді в дні фотосесій вона навіть пропускає школу.

Дядя Свят каже їй: «Ну, сонечку, допоможи мені тебе сфотографувати. Допоможи, усміхнися, розслабся». Він розказує дуже смішні історії, а щоб установити контакт, бере Таню за руку або гладить по голові. Мама при ньому мовчить і навіть сміється, а вдома у спальні свариться з татом, який вважає, що треба шукати іншого фотографа, але іншого — такого, як дядя Свят, — немає. Він відчуває дітей, каже мама, це правда, він відчуває її, Таню, його фотографії — ідеальні, у нього, каже мама, великі зв'язки, від Свята залежить уся Танина кар'єра. Тому наступного дня вже тато везе Таню до Свята, тато й Свят розмовляють про якісь ексклюзивні товари, про море і Париж, і про вибухи, до Тані підходить асистент дяді Свята — Володя, працює з Танею, робить їй візаж, дядя Свят виставляє світло, починає командувати: «Сонечку, давай отак, а тепер — отак, і ручку отак, і голову вище...» — Таня чемно стає, стежить за рухами дяді Свята, сідає, присідає й усміхається, їй дають випити соку, вона дякує, стає, сідає, присідає, притискає до грудей рекламний йогурт або найкраще випрану футболку, що пахне свіжістю, або велику, як подушка, пачку хрумких чіпсів, або надувне рятувальне коло. З колом вона знімалася на зеленому тлі, але їй пояснили, що це буде фото нібито з моря, дядя Свят уміє робити такі-от фокуси. Море, сніг, що завгодно. Завтра понеділок, фотосесії в дяді Свята не буде — шкода, бо, крім Петра й бабуні, Таня

ще іноді сумує за дядею Святом, він добрий, а буває, що трохи смішний, він цікаво розказує, а ще — завжди фотографує тільки Таню і ніколи — маму чи тата.

З фотографіями дяді Свята все насправді дуже дивно, дивно і з фотографіями в принципі. Таня не має жодної сторінки в соцмережах, а дівчата з класу мають по кілька, і хоч у Тані мало не щодня якісь фотосесії, їй немає чим зробити селфі, їй узагалі не можна фотографуватися з однокласниками, ні з ким. Батьки кажуть, що їй не можна мати айфон, бо від цього постраждає її кар'єра. Це якщо в інтернет потрапить якесь невдале Танине фото. Тато вважає, що через кілька років Таня заведе свій власний публічний блог — і всі фото, і всі соцмережі їй ще мільйон разів набриднуть.

Таня кинула погляд на своє відображення. Дівчинка за склом дзеркала майже нітрохи не схожа на дівчинку з фотознімків дяді Свята, хіба що волосся Тані в дзеркалі — правильне й красиве. Напевно, тому Таню фотографує переважно дядя Свят. Він уміє фотографувати щастя.

Таня подумала, що не знає, що таке щастя. Для Петра щастя — це поні, якого в нього поки що немає. Можливо, для Тані щастя — це мати собаку. Або рак.

Вона скаже, що в неї рак, і їй дозволять завести собаку. А краще собаку-поводиря. У сусіда є такий собака-поводир. Він дуже чемний і ніколи не гавкає. Таню при зустрічі щоразу вражає, як гарно цей сусід усміхається. Не до них із мамою. А до свого собаки. Собака піднімається сходами, пишне хутро погойдується в такт ході. Таня вдає, ніби хоче перепочити, зупиняється, а насправді чекає, що собака пройде повз них. Їй не дозволяють ні мати, ні навіть гладити ніяких тварин. Вона — модель. Таня завжди була моделлю.

Сусідки коло під'їзду, коли вона з батьками входить у дім, замовкають. Тато вітається з ними. Мама — ніколи. Сама Таня колись віталася, доки мама не заборонила. Відтоді сусідки замовкають щоразу. Одна раз сказала — Таня почула здалека — щось про маму. А може, просто матюкнулася. Хлопці в школі теж матюкаються, Таня чула. Сама вона тільки двічі в

житті легенько вилаялася — і загриміла на стілець.

Дядю Свята мама називає педофілом, сусіда з собакою-поводирем — інвалідом, сусідок на лавці — смердючими бабами, Таню — моделлю. Бабцю, бабуню, а також тата вона ніяк не називає, принаймні Таня не чула. Петра мама теж ніяк не називає, але вимовляє з особливою інтонацією: «Ну, він». Останнім часом Тані здається, що бути моделлю — гірше, ніж бути інвалідом, педофілом і смердючою бабою нараз. Вона не знає, хто такий педофіл, і чому сусід — інвалід, але їм, напевно, ніхто не забороняє мати собаку й кататися на гойдалці. Кататися на гойдалці — це зовсім інакше, ніж сидіти на стільці. Сьогодні Таня плакала, тому що її покарали. Несправедливо. Але річ навіть не в тому, що тато сказав, ніби це через Таню не вдався відеоблог, коли насправді — зовсім не через неї. Річ у тому, що останнім часом Таню садять на стілець часто, занадто часто, переважно вона навіть не розуміє, за що. Засинаючи, вона думає, що завтра її неминуче посадять на стілець — за щось, і відчуває провину, і це повторюється в понеділок, у вівторок, у середу, і так далі, учора перед сном вона думала, як важко жити, знаючи, що її посадять на стілець. Посадять і зачинять увечері в абсолютно темній кімнаті. Таня думала, як важко зрозуміти — за що, чому. Варіантів багато, а стілець один, і він неминучий, і так нестерпно чекати, що її напевно покарають. Навіть дядя Свят уже щось помітив, йому стало важче, ніж колись, фотографувати щасливу й безтурботну Таню.

Таня думає про стілець у кімнаті, про відеокамери (у них удома скрізь відеокамери), про гойдалку, про Свята, який нібито педофіл, про бабуню, про Петра, нарешті про собаку, а тоді — про рак. Якби в неї був рак, її, можливо, не садили б на стілець, може, вона мала би гойдалку. Може, з нею поговорила б мама. Може, обняла б. Бо зазвичай вона обнімає Таню тільки на людях, коли вони не вдома. Тато переважно не обнімає її взагалі. Він попередив: завтра для відеоблогу записуємо ляльковий будинок. «Ти мусиш нормально відпрацювати».

«Мамо, я хочу, щоб у мене нарешті був рак, — у Таниному животі щось тихенько заворушилось, як Чужий із того фільму, де космос і де Чужий. — Інакше я, чуєш, просто не зможу жити». Таня глянула в дзеркало — і жахнулася. Жбурнула у відображення фіолетовий світильник. Завмерла, злякавшись, що зараз хтось прибіжить на шум — мама чи тато. І тоді їй, можливо, доведеться ночувати там — на стільці під прицілом відеокамер. Полічила до ста. Потім, схлипнувши, підібрала невеликий осколок і почала уважно його розглядати.

2.

Одного разу, вже давніше, коли Петро прийшов обідати, бабуня завісила вікно щільнішою фіранкою — сонце сліпило йому очі, аж наверталися сльози, — тоді поставила перед ним повну тарілку борщу, тоді сіла на табурет.

— Їж. Коли ти був зовсім малий, я спала з тобою, пам'ятаєш?

— Ти? Чому?

— Ти боявся залишатися в кімнаті сам, кричав, плакав і виривався...

— Чому?

— Ти це пам'ятаєш?

— Я пам'ятаю про Таню.

— Скоро батьки заберуть тебе назад, додому.

— Чому?

— Тані сумно без тебе. І татові. І мамі.

Петро насправді не хотів повертатися до тата й мами. Навіть до Тані — якщо тут у нього є її іграшки. Там він відразу перестане бути принцесою. Там принцеса — Таня і тільки Таня.

— Чому додому?

Бабуня мовчала.

— Я не хочу туди їхати.

— Дитинко, мені треба лягти в лікарню. Ти мусиш трохи

пожити з ними. Про що задумався? Ти їж, їж...

— Якщо я буду жити з мамою і татом, я там помру раніше, ніж ти. І кицька без тебе помре. Не лягай у лікарню.

— Ти їж...

— Не буду!

— Чому?

— Не хочу.

— Ти хлопчик. Ти повинен бути сильним.

— Не хочу.

Петро кинув ложку в майже неторканий борщ, вибіг за двері й затупотів — гучно, щоби бабуня почула, — сходами. Виходити у двір він не мав наміру, бо для всіх був смішною мавпою-альбіносом — і це ще ніхто не знав, що насправді Петро — принцеса, хіба, може, хтось із хлопців сто років тому побачив його налаковані нігті на ногах. Бабуня тільки зітхала, коли він брався за Танині іграшки. Переважно це були ляльки, рожеві єдинороги й коні з крильцями, що їх кумедно називають пегасами. Усі вони жили в його кімнаті, у великому палаці під ліжком і на килимі, де для них вилися дороги, шуміли зелені ліси, височіли червоні гори, розливалися сині моря. Петро зачиняв двері, умить ставав прекрасною принцесою Петраркою — і мудро правив своїм іграшковим світом. Іноді до нього приєднувалася кицька.

У Петрарку закохувалися лицарі, складали для неї вірші, писали їй листи, Петрарка їздила на прогулянки на білосніжному коні й танцювала на балах.

Заради Тані й, може, заради бабуні Петро нікому не розповідав про Петрарку. Для Петра це була одна з таємниць — що він то Петро, то Петрарка. У мами й тата вже була Таня, принцеса Таня, вони не хотіли, щоби дочка й принцеса в них повторювалася.

Сам Петро нічого не міг пригадати, але бабуня казала, що між ними з Танею щось трапилося. Після того — і вже давно — Петра відвезли сюди, до бабуні. Бабуня дбала про нього, навчала його читати й рахувати, але не могла навчити нічого справді важливого, тому Петро не вмів кататися на роликах,

не мав велосипеда, не знав, що треба робити, коли ображають, не мав мобілки, комп'ютера і багатьох інших потрібних речей. Зате він умів робити бутерброди, поливати квіти, підмітати підлогу й мити посуд.

Зараз Петро, не доївши борщу і не прибравши тарілки, надумав сховатися у своєму закутку з ящиками та старим матрацом, де, мабуть, уже солодко спала кицька. Петро майже в усьому заздрив Тані, але в неї, треба визнати, не було й не могло бути ні кицьки, ні такого закутка — закутка, анітрохи не схожого на ту жахливу вічно зачинену кімнату. Якби Петро жив із мамою й татом, цієї миті він, напевно, сидів би там покараний на стільці. Бабуня часом могла його навіть відлупцювати, але в бабуні не було такого стільця, стільця в кімнаті з відеокамерами, стільця в зачиненій на ключ кімнаті з відеокамерами, де опиняєшся сам-на-сам зі своїм страхом і з думками про смерть. Таня, яка весь час жила з батьками і часто мусила сидіти на стільці, казала, що відеокамери — це ніби такі страшні очі, і вся ця кімната — щось страшне зі страшними очима, і це щось бачить і фіксує кожен твій рух, навіть найменший. І з кожним найменшим рухом примножується час, який доведеться відсидіти на стільці, — доки помреш. Петро теж сидів на тому стільці, він пам'ятає, як боявся поворушитись, як боявся навіть відкрити рот, щоби глибше вдихнути повітря, щоби покликати маму. Він пам'ятає, як одного разу довго терпів — і врешті недотерпів. Петра звільнили аж увечері, він сидів на стільці обпісяний, змерзлий, спітнілий від страху, напівживий, тато мовчки заніс його в душ, роздягнув, помив, одягнув, і при цьому Петро нічого не відчував, забув навіть про те, як йому цілий день хотілося пити. Тоді Петро захворів, зірвались якісь зйомки, зірвався татів блог, мама з татом багато сварилися, а далі Петро переселився до бабуні.

Він хотів, щоб його любили, — і намагався бути таким, як Таня. Колись вони всією сім'єю поїхали у великий торговельний центр. Таню впізнавали продавці в крамницях із товарами для дітей і багато людей біля ялинки. Там, у торговельному центрі, мама садила Таню собі на коліна, цілувала в щічки,

хвалила й називала чудовою чемною дівчинкою і маленькою принцесою, а Таня всміхалася й удавала, ніби вибирає для себе іграшки та приміряє одяг. Таню всі обожнювали і намагалися всіляко їй догодити. А на Петра ніхто не звертав уваги, і він розумів, що його не помічають навмисно: поруч із Танею він був потворною жабою. Саме тоді його осяяло, що насправді він — принцеса Петрарка, і що рано чи пізно прийде хтось, хто звільнить його від прокляття, як Шрек звільнив Фіону. Отож він жив, ночами перетворюючись на принцесу-красуню, а вдень знову стаючи Петром, десь так, як Фіона ставала огром. У далекому-далекому замку жили батьки — король із королевою, а його самого охороняла бабуня-драконка, яка ніколи не казала, що любить його, а лише переймалася, чи він поїв і чи його не побили до крові сусідські хлопці. Щоправда, іноді Петрові бувало так погано, що він вибирав біль. Тоді він виходив у двір і йшов до дитячого майданчика.

Найгірше, що він зовсім не вмів називати свої відчуття словами. Мама з татом у нього були в снах — але в снах безмовних. За Танею він так гостро тужив ще й тому, що з нею міг розмовляти. Насамперед про неї, про Таню-принцесу, та ще — про кімнату з відеокамерами і стільцем. Хоч як дивно, Таня розуміла його страх із півслова. А от бабуня — ні, Петро починав говорити — і вона дивилася на нього, ніби вперше бачила, а тоді відверталась і йшла в кухню. Ставало ще нестерпніше.

Полегкість прийшла несподівано. Якось тато й мама привезли зі своєї квартири і занесли до бабуні на горище кілька коробок зі старими Таниними іграшками — хоч насправді ніякими не старими, бо Таня не встигала ними бавитися: через усі свої зйомки й фотосесії вона навіть у школу не встигала ходити. Частину Таниних іграшок Петро забрав із горища в кімнату, під ліжко, — і йому стало трішечки веселіше. З Таниними ляльками та єдинорогами він почувався подібним на Таню — красиву Таню, загальну улюбленицю Таню, героїню щоденного татового блогу, який дивилися майже всі сусідські

діти й навіть їхні батьки. Але тільки Петро знав, що більшість іграшок і речей, які Таня розпаковувала перед камерою для татового блогу, зрештою потрапляють до нього, а тоді належать тільки йому. Захищений Таниними ляльками, конструкторами й іграшковим посудом, Петро почувався майже невразливим, думав, що тепер йому не страшні ні той стілець, ні кімната з відеокамерами. Принаймні Петрарка тієї кімнати не боялася взагалі.

Нещодавно Петро забіг у кухню, щоб узяти кілька квасолин для бойової магії. Бабуня зігнулася над столом і, здається, плакала. Давно, коли Петро був зовсім маленьким, плакав лише він. Тані плакати не дозволяла мама, бо Таня — модель, тож Таня ніколи не плакала. А як плаче бабуня, він бачив уперше в житті. Він подумав, що бабуня плаче, бо щось у неї дуже болить. Зрештою, бабуня так і не лягла в лікарню. Петро розумів: він дуже не хотів жити в квартирі мами й тата, і тому бабуня не лягла в лікарню, щоб залишитися з ним. У вересні Петро мав би йти до школи, мама дзвонила бабуні й просила зняти мірки з Петрової ноги, штанин, рукавів, плечей і пояса. Виявилося, що за півроку він підріс на п'ять сантиметрів.

— Я весь час згадую, який ти був крихітний, — сказала бабуня того вечора. — А тепер ти вже майже як Таня.

— Зовсім я не як Таня, — Петро спалахнув, відчуваючи, як щось нестерпне паралізує все тіло, і поки міг рухатися, засліплений незрозумілою злістю, побіг у свою кімнату.

У кімнаті Петро трохи перевів подих, хоч і далі затискав квасолини в жмені, — а тоді вже Петрарка підійшла до вікна й подивилася вдалеч. Військо єдинорогів стояло за її плечима, готове до битви. Надійні укріплення замку, маг Мерлін, фрейліна Констанца, на долоні — всесильні чарівні боби. Петро, хоч і перевтілився в Петрарку, стежив за кожним рухом принцеси. Чоло її ледь спітніло, золотавого волосся торкався легкий повів вітру...

— Скільки років Петрарці? — раптом замислився Петро. — Шість? Сім? Вісім? Коли в неї день народження? Вона така ж, як і я? Чи все ж Петрарка — така, як Таня? То

скільки їй? І звідки цей замок? І все це — звідки, скажи?

Питання про замок — чиє? його чи Петрарки? — виявилося ще гіршим, аніж питання про день народження, якимось дуже неправильним. Петро рвонув від вікна, кинувся на ліжко, забився лицем у подушку і тихо заплакав.

Настав день, коли Петро зрозумів, що в бабуні не просто щось дуже болить: бабуня поволі помирає. Спочатку він цього не помічав. Та якось розсипалися старі фотографії, на яких, він знав, бабуня була молодою, хоч насправді однаково старою, і тоді він подумав, що останнім часом вона дуже схудла. Це здивувало Петра, бо в них завжди було багато, аж забагато всякої їжі: повний холодильник, коробка з печивом, ваза з цукерками. Крім того, бабуня почала дуже пильно на нього дивитися. На нього — але ніби й крізь. Як виявилося, цей погляд важко терпіти. Наче сидіти в тій кімнаті на тому стільці.

Петро почав усіляко уникати бабуні, тікав у закуток, витягав із-під ліжка Танині іграшки — але більше не міг ними бавитися. Тепер він дуже рідко почувався принцесою, бо принцеси не змінюються, змінюються тільки живі люди. Його бабуня раптом почала дуже швидко мінятися. Петро за цими змінами просто не встигав. Урешті не витримав і одного дня, коли бабуня прийшла з крамниці, потягнув її до себе в кімнату, заходився хвалитися своїми — чи все ще Таниними? — іграшками, замком під ліжком, країною на килимі, казковими тваринами. Бабуня дивилась, як він розказує, — власне дивилась, а не слухала, а він раз у раз повертав голову, щоби поглянути у вікно. Дерева, які Петро бачив із вікна, весь час змінювалися, що вже казати про хмари. І бабуня змінилася. А Таня завжди була принцесою. Тепер він виріс, наздогнав її, став як Таня — отже, до нього перейдуть не лише нинішні Танині іграшки, а й одяг. І оті Танині сині кросівки. А сам він, Петро, зміниться — чи вже ні?

Цього разу Петро чекав насамперед нових коробок з іграшками, але не тільки. Лічив дні. Нарешті батьки приїхали.

— Привіт, — сказала мама, виходячи з машини. — Ну, як

ви тут? Добре?

Петро обійшов машину, щоб опинитися з боку керма.

— Нормально.

— Не скучав без нас, правда?

— Не скучав.

— Любиш пепсі? Ми з татом привезли тобі пепсі.

— Пепсі? А ще що привезли?

— Спочатку — пепсі, — сказала мама.

Тато пішов відчиняти багажник. Петро побіг за ним. На вулицю вийшла бабуня.

— Привіт, мамо, ну, як ви тут?

— Якраз свіженький бульйон зварився, картопля з грибами, ходіть, щоб не вистигло.

— Мамо, та ми поїли дорогою. Зупинялися, там непоганий ресторанчик той, ну, ти знаєш.

— Ходіть-ходіть. Поки тепле.

— Ну... Ходімо, — мама виразно подивилася на тата, тато замкнув багажник. Удвох поквапилися за бабунею в дім.

Петро крикнув їм навздогін:

— Ви ж навіть не дали мені пепсі!

— Не переживай, пепсі від тебе нікуди не дінеться, — мама піднімалася сходами остання. — Ходімо з нами!

— Ти ж сама сказала, що дасте мені пепсі... Сама сказала...

Покрутившись коло зачиненої машини, Петро поплентався за батьками в кухню. Таня знову не приїхала — тому що посеред тижня, — там залишилася друга їхня бабуня. Йому кортіло розридатися, але тоді мама з ним узагалі не заговорить. Ніхто з ним тоді не заговорить. Усі завжди дивляться тільки на маму й на Таню, і якщо мама чи Таня не звертають на Петра уваги, то його ніби взагалі немає.

От і зараз Петро зайшов у кухню — і став коло дверей, наче невидимий, наче зник. Тато теж сидів, мовби цілковито зниклий. Мама розказувала бабуні про Таню і Таніну кар'єру. Бабуня мамі — про ціни і про те, що їй стало задалеко й важко ходити до найближчої крамниці.

— А що там твоя лікарня?

— Та що, вдома краще. Час іще терпить.

Бабуня поставила на стіл супницю, ніби затуляючись нею від сторонніх очей. Петро почувався достоту як на дитячому майданчику: його знову просто обдурили. Тані завжди дістається все. Навіть не просто все найкраще, а буквально — все. На Петра мама навіть не дивиться. Бо в Тані — краса. А він — як жаба, негарний. Маму дратують Петрові великі вуха, блідо-рожева шкіра, очі, волосся. Хлопці дражнять його, кричать на нього. Це тільки бабуня купила йому дитячі окуляри від сонця. Окуляри йому личать. З ними йому легше витримувати різке світло. Але на вулицю Петро їх не надягає: боїться, що відберуть. Хоча бабуня наполягає, каже носити.

— Ма, ну ти ж сама пообіцяла мені пепсі... — Петро ступив три кроки від одвірка до мами, став позаду неї, за її табуреткою.

Мама його не почула.

— Добре, — казала мама до бабуні. — Хай так. Ти подзвони, якби що. Зараз ми ще трохи побудемо — і поїдемо. У Тані сьогодні подвійний запис для блогу.

— А ви не занадто її навантажуєте? Ще ж і школа...

— Ти ж знаєш, вона щаслива. Усміхнена, активна. Басейн. Хореографія. Найкращі іграшки. Найякісніші речі.

— А люди?

— У неї є ми. Слухай, мамо, не починай.

— Не починаю. Привезіть її якось до нас. Петрові самому сумно.

— У Петра вагон друзів у дворі. А в Тані — кар'єра. І це зараз для нас головне. До речі. Ми знову дещо привезли, кілька коробок. Треба занести на горище. Там іще є місце?

— Та є...

Петро напружено зіщулився: хоч би бабуня не сказала їм про його — Танині? — іграшки і про замок під ліжком. Що він бавиться, як дівчинка. На щастя, бабуня про це не сказала. Натомість вона говорила про Таню.

— Ви використовуєте рідну дитину. Крадете її життя. Ви про це хоч колись думали? Як це — жити без подруг, без

досвіду?

— Мамо, я ж тобі вже сказала. У неї є ми. Не починай про Таню. Ти хочеш, щоб ми поїхали — вже зараз, негайно?

— А Петро?..

— І тим паче не починай про Петра.

У багажнику справді приїхали Танині речі. Дві коробки. Петро побіг за татом, який їх ніс, аж на горище. Тато вийшов — і Петро кинувся до коробок. Зазирнув у них — так, нічого особливого. Знову якісь ляльки, пегаси і єдинороги. Петро вирішив, що краще повернутися в кухню.

Бабуня стояла й ковтала ліки. Кілька таблеток — жовта й білі — упали на підлогу. Кицька бавилася кришечкою від пепсі. Зовсім порожня невелика пляшка з-під пепсі валялася біля ніжки стола. З подвір'я виїжджала машина: тато з мамою поспішали, тому не попрощалися.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

КАТЕРИНА БОРОЗДІНА

Діти в цій сім'ї потерпають від кількох форм насильства: фізичного, психологічного й економічного.

Наслідки такого насильства можуть бути незворотними. У шестирічного Петра вже стерто межі статевої самоідентифікації. А саме в цьому віці дитина засвоює статеві ролі. І саме на цьому етапі багато залежить від батьків, які мають поєднати у свідомості дитини біологічні й соціальні ролі.

Бабуся — чи не єдина людина, яка розуміє критичність ситуації в сім'ї, але й вона хибить на стереотипи: «Їж. Ти хлопчик. Ти повинен бути сильним». Це гендерний стереотип. Невже дівчинка не має їсти через те, що вона дівчинка? Чи бути сильною для дівчинки ганебно? Звісно, ні.

Виразно описано соціальну ізольованість Петра, який перебуває в затінку рідної сестри. Він не ходить у садочок, майже не буває на вулиці, весь його світ обмежений бабусею, кішкою та іграшками, що залишилися від старшої сестри. Петро вже готується до школи, але ситуація насильства в сім'ї — загроза для нормальної адаптації хлопця до майбутнього шкільного колективу. Найімовірніше, у школі на хлопця чекатиме ще один вид насильства — булінг (цькування з боку однолітків).

Восьмирічна Таня через дії батьків «втрачає дитинство». Батьки зовсім не дбають про її фізичний, духовний розвиток, навчання, що негативно впливає на психологічний і фізичний розвиток дитини. Мама з батьком нещадно використовують Таню заради особистих економічних інтересів, нехтуючи як її бажаннями, так і потребами молодшого брата.

У новелі описано експлуатацію дитячої праці, тобто використання праці дитини без дотримання вимог чинного законодавства, зокрема нехтування безпекою її здоров'я, ненадання соціальних та інших гарантій. Експлуататорські дії батьків створюють небезпеку для Тетяниного здоров'я,

перешкоджають одержанню освіти, завдають шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному й соціальному розвитку дитини. А це порушення Конвенції ООН про права дитини, яку Україна ратифікувала 1991 року.

На жаль, більшість дорослих не усвідомлюють, що, «будуючи кар'єру» своїх маленьких дітей, вони порушують їхнє право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, право на свободу вільно висловлювати свою думку. У випадку з Тетяною батьки також перешкоджають доступу дитини до освіти, адже «Таня ходить у школу, але не щодня, мама домовилася з директором і вчителькою, усі розуміють, що в Тані кар'єра». Тобто й педагоги у школі не вживають заходів задля припинення жорстокого поводження з дітьми. А в ідеалі саме педагогічні працівники, які бачать дитину щодня, мають виявляти факти жорстокого поводження й проводити з батьками роз'яснювальну роботу, спрямовану на запобігання та протидію жорстокому поводженню з дітьми.

Тетяна, уже доведена діями батьків до відчаю, постійно перебуває на межі виснаження сил, але «мама з татом цього переважно не бачать — якщо вона не бліда, якщо немає синців під очима», тож дитина шукає хоч якийсь вихід зі становища: «У мене — рак. Ой, ні, СНІД. У мене — СНІД. Я вмираю». Насправді Таня не хоче померти. У смертельній хворобі вона бачить єдину можливість привернуту увагу рідних батьків, повернути своє дитинство, просто стати восьмирічною дитиною.

На противагу справжнім дитячим радощам і Тетяна, і Петро із жахом згадують покарання в темній кімнаті, де треба сидіти на стільці під прицілом відеокамер. Діти тут — жертви батьків-тиранів, кожна дитина в цій сім'ї нещасна по-своєму: Петро, обділений батьківською увагою, живе у своєму уявному світі, а Тетяна не може й кроку ступити без відома матері чи батька. Та найсумніше в цій ситуації, що батьки просто не бачать або не хочуть помічати власне проблему, як і свою провину за неї, і навіть виправдовують себе: «У Петра вагон

друзів у дворі. А в Тані — кар'єра. І це зараз для нас головне».

Поширеною є хибна думка, буцім експлуатація дитячої праці, насильство над дітьми або жорстоке поводження з ними трапляються винятково в малозабезпечених сім'ях або сім'ях, які опинилися в складних обставинах. Сюжет цієї новели руйнує такий стереотип. Батьки взагалі не розуміють, що таке «права дитини», і тут, як і в багатьох інших випадках, це призводить до порушення прав дитини з боку її найближчого оточення — батьків.

ЮРІЙ МАКАРОВ

ТАТО, МАМА, Я І КІШКА З ЧЕТВЕРТОГО ПОВЕРХУ

— Блядь! Ти мене заїбала!

Потім якесь бурмотіння, не розібрати. Потім її голос:

— Ти мене не поважаєш як лічность!

Він щось відповідає, коротко. А потім грюкіт — чи то каструля, чи то пательня, щось металеве.

Так щоранку. Ну, не зовсім, бо вони на роботу ходять, я не завжди так рано прокидаюся. Це почалося навесні, може, й раніше, але в моєму житті воно з'явилося, коли потеплішало, і я почала відчиняти кватирку, вони, звісно, теж. Спершу я не розуміла, звідки воно долинає, потім якось умисне вийшла на балкон, зафіксувала, що це з квартири буквально піді мною, де Мариночка жила, бідолаха, тепер її син здає.

Воно взагалі-то смішно, навіть була спокуса записувати за ними, але я зрозуміла, що не зможу. Бо звідкись ізсередини піднялося те чорне з дитинства, яке я нібито заховала й поховала. І так сильно, причому все нараз: і як мій Василь на мене кричав після нашого першого року; і як завкафедри грюкав по столу, він був відставний полковник, йому це подобалося; і навіть як той гопник позаторік напав на мене у дворі, він був миршавий, плюгавенький, я не хотіла віддавати сумку, налаштувалася битись, а він раптом заволав: «Віддай, суко!», і в мене відразу ноги підломилися, у животі утворилася порожнеча, навіть голос пропав. І, звісно, як батько з божевільними очима тягнеться до ременя, а мама стоїть біля серванта вся побіліла і не захищає мене. Чим я могла завинити в другому класі, не пам'ятаю, я ж непогано вчилася й нібито не бешкетувала, майже взірцева дитина.

Ні, загалом вони спочатку непогано жили, принаймні так запам'яталося. Один із перших моїх спогадів: ми втрьох на першотравневій демонстрації, мені два чи три роки — радше три, ніж два, — я сиджу в батька на плечах, на вулиці ще

холодно, але я знімаю з шиї шалик, він червоний, усі навколо махають червоними прапорцями, і мені теж хочеться махати червоним, мама намагається спустити мене на землю, і головне — застібнути комір і зав'язати шалик, а я пручаюся, і батько на моєму боці. Потім ялинка вдома, це вже, напевно, щонайменше чотири, мені подарували ляльковий набір для прибирання: маленька щіточка, маленький віничок, відерце, усе буквально крихітне, мама по багатьох роках обмовилася, що це, мовляв, був такий виховний момент, щоб долучити мене до домашньої роботи, і батько перевернув усе місто, обійшов усі крамниці іграшок, доки знайшов — дефіцитний, ендеерівський, але ж я добре пам'ятаю, що це я просила, бо побачила такий у дитини їхніх друзів, і тато не міг мені відмовити. Дитяче свято в садочку, я в сукні з марлі, пофарбованої синькою, інших дешевих тканин у продажу не було, але сукня дивовижна, і я чи то принцеса, чи то фея, танцюю під «Лускунчик», відтоді для мене Чайковський — завжди щось чарівне в тому ще, дитячому сенсі, а батьки сидять у першому ряду, тримаються за руки. А ще пам'ятаю, як ми стояли в черзі по круглий стіл, мені вже десять, тож це рік приблизно шістдесятий, усі нарешті ніби прокинулися, забажали щастя, кинулися облаштовувати домашній затишок, і символом такого затишку був сервант зі скляними дверцятами й чайним сервізом усередині, а ще чомусь потрійне дзеркальне трюмо — трельяж, а також круглий стіл, неодмінно круглий. Меблів, звісно, на всіх не вистачало, по них стояли в черзі, буквально стояли, під крамницею, по кільканадцять годин, ми теж стояли з мамою аж до ночі, а потім нас змінив тато, ми пішли додому, а зранку він привіз стіл, тільки не круглий, а овальний, і я ніяк не могла зрозуміти, це добре чи погано, що овальний, а не круглий, але батьки були щасливі, влаштували свято, мама спекла пиріг, і це мало не останній щасливий спогад, бо наступного дня батько знову напився й почав маму бити, і так усе закінчилося.

Ні, він був непоганою людиною, доброю, розумною,

тільки життя було паскудне. Не тому, що бідне, і не тому, що жорстоке, а просто паскудне. Батько весь час нарікав, що йому не дають дороги, бо, коли йдеться про підвищення, щоразу обирають фронтовика. А йому лише одного року забракло: сорок четвертого, коли повернулися з евакуації, було сімнадцять, сорок п'ятого забрали в армію, послали в Київ охороняти полонених німців, він часто хвалився, що відбудовував Хрещатик, але за це орденів не давали. Після армії одразу вступив в інститут, і на першому ж курсі вони з мамою побралися, а там і я не забарилась. Як вони тоді примудрялися жити? Тато ночами ходив розвантажувати вагони, багато хто зі студентів так заробляв, а мама бігала з лекцій мене годувати, каже, на щастя, я була тиха: не плакала, не вередувала, мене можна було залишити сусідкам на пару годин. Жити разом їм не дозволили: батько у своєму гуртожитку, мати — у своєму, після третього курсу зняли кут — не кімнату, а кут, за ширмою в однієї тітоньки на Євбазі. Подружки мамі заздрили, бо чоловіків після війни було менше, чоловіки могли перебирати, а дівчата на танцях кружляли одна з одною, звичне діло. А тут ще такий красень, мама значно пізніше, коли все відгоріло, згадувала з гордістю: викапаний Жан Маре, а вибрав її.

Після університету тата розподілили на завод секретарем комсомольської організації, дали кімнату в комуналці, її я вже добре пам'ятаю. Тоді ж батько почав потроху випивати. Ну як, тоді всі пили, це теж було нормою, але в батька сп'яніння минало важко, він повертався додому в чорному гуморі, щойно помер Сталін, почались якісь глибинні ворушіння в надрах того устрою, тасували кадри, стало ніби менше страху, але й невизначеності також, він мріяв про нормальну роботу, хотів займатися наукою, але житлом забезпечував тільки завод, до того ж усі мали відпрацювати після університету три роки, немов кріпосні, а ще партійна дисципліна. Усі слова незнайомі: комсорг, розподіл, комуналка, партком, навіть моїй Ірці ніяк не поясниш, тим паче Варварі, онуки взагалі з

іншого тіста зроблені, нічого не бояться, нікого не поважають, аж занадто.

А я мало не першим словом вивчила «неприємності», воно мене супроводжувало ледь не щодня на початку більш-менш свідомого життя. Тато приходив додому й скаржився мамі: «неприємності», якийсь-там цех у нього на заводі не виконав плану, а чомусь саме його починали бити, бо більшість робітників — зелені комсомольці, його персональна відповідальність. Або бригада випустила брак, і цей брак виліз на випробуваннях, скандал на всю галузь, а крайній — комсорг заводу, бо бригада комсомольсько-молодіжна. Він приходив, його трусило, і мама попервах сама йому наливала чарку, а коли отямилася, було пізно. Ще гірше стало, коли він перейшов на роботу в райком. Там різні заходи були офіційні, і щоразу бенкет. Ну й невдовзі це вже перетворилося на прозу, побутову обставину. Тато п'яний.

Я ж кажу, тоді всі пили. Моя перша подружка — Даша, сусідка в комуналці, її батько теж пив, він працював шофером, і в них був майже ритуал: після роботи збиралися в гаражі, ділили гроші, які накалимили (калим — теж забуте вже слівце), брали пляшку на трьох, а потім ще одну, вдома з'являвся після восьмої й відразу починав битися, тож Даша ховалася в нас, доки той не засинав. Мені теж було спокійніше, бо при Даші тато, якщо повертався раніше, а зазвичай він приходив о дев'ятій-десятій, чомусь соромився бешкетувати, Даша була моїм оберегом. Я її жаліла, бо все-таки пам'ятала, що буває інакше, а вона й цього не знала. І тітка Люба, мати її, теж не знала.

Даша мені багато про життя розповіла: по неділях, коли не йшли в дитсадок, а тоді лише один вихідний був на тиждень, ми залазили на антресоль драбиною і ділилися своїми дівчачими таємницями, перші матюки я від неї дізналася, звідки беруться діти — теж. Це було вже тоді, коли ми всією сім'єю не ходили на прогулянку, бо мама соромилася зайвий раз вийти на вулицю: синці. І ми, дві пісюхи, у потаємному

місці, над коридором, який вів до кухні, хвалилися одна перед одною, чий тато скаженіший, і як вони б'ють наших мам.

Улітку бувало легше, мене відправляли в Коростень до баби Галі — це мамина мама, бо татова, баба Віра, мене не надто любила, таке в житті трапляється, час від часу вона мені розповідала, яка моя мама зараза, що окрутила її Вадичка й тим зіпсувала йому кар'єру, маму вона просто ненавиділа і ненависть переносила це на мене, тож, хоча до Коростеня було далі, ніж до Борисполя, саме там я щороку ховалась аж на три місяці. Дивно, але я скучала за татом не менше, ніж за мамою, чомусь у моїй голові це було окремо: окремо тато, окремо його напади божевілля, ну й із мамою те саме: окремо вона, окремо те, що вона мене від цього пекла не могла захистити. Хоча, слід сказати, мені, доки була мала, ніяк не припадало. Майже ніяк, всього три-чотири рази.

Востаннє — уже коли ми отримали окрему квартиру, навіть двокімнатну, хоча за тодішніми нормами на сім'ю з трьох людей більш ніж на однокімнатну годі було сподіватися, але ж райком комсомолу, та ще й у Києві — там у них були додаткові можливості. Та мама, я це вже добре пам'ятаю, туди переїжджала з жахом: якщо поруч із сусідами, практично в них на очах він не соромився, то що він собі дозволятиме сам на сам? Власне, так воно й сталося, буквально першого ж вечора на новому місці, ліжко не зібране, клумаки звалені в кутку, він зовсім ніякий, хитається:

— Чому в моєму домі безлад?!

Ти ба: «в моєму домі»! Коли він був у такому стані, здорового глузду й узагалі чогось людського годі було чекати.

— А ти, здорова корова, чого чекаєш? Мати цілий день на роботі, а ти хвости волам крутиш?

І схопився за ремінь. Тут я вперше, попри звичний переляк, звернула увагу, як картинно він це робить — ніби грає якусь роль. Вочевидь, йому це подобалося: почуватися сильним, вихлюпувати справедливий гнів. Може, він наслідував свого батька, якого рано втратив? А може, вивільнював своє

бажання бути кимось, чого не міг собі дозволити на роботі? І тут мама — вперше! — забунтувала: стала між батьком і мною та вимовила чарівну погрозу: «Не смій! Завтра піду в райком і напишу на тебе скаргу!» Батько вмить згаснув, немов його вимкнули, а через кілька хвилин уже хропів на матраці, бо ліжок ніхто так і не склав. А мама зібрала всі мої та свої речі — добре, що були нерозпаковані, — і викликала таксі.

Я захоплююся її вчинком: щойно отримали квартиру, велику, власну, навіть із телефоном, бо ж господар — відповідальний працівник, кінець рокам поневірянь, невлаштованості, злиднів, нарешті можна жити нормальним життям, яке для багатьох тоді було ще недоступним, а вона відмовляється й іде в нікуди. І водночас ніяк не пробачу їй важкого липучого жаху, на який вона мене так довго прирікала. Він переслідував мене майже все життя, досі я від нього не звільнилася.

Пару днів ми провели в тітки Галі, маминої подружки з педінституту, потім мама винайняла кімнату — далеко, аж на Воскресенці, їй доводилося їхати на роботу з двома пересадками, але невдовзі вдалося розміняти нову квартиру на дві однокімнатні — пощастило, хоча, з іншого боку, не дивина: квартира була нічогенька, номенклатурна, ще й із телефоном, тож охочі знайшлися. Батько опирався, але мама відразу настрахала, що напише заяву в ЦК, його виженуть і з партії, і з роботи. Як роз'їхалися шістдесят другого, так досі я тут. Сходила заміж, недовго музика грала, через півтора року повернулася. Тут моя Ірка виросла, тут мама померла. Коли мене не стане, квартира Варварі відійде.

У мене дивне відчуття, ніби своїм страхом я заразила не лише дочку, а й онуку. Ірина, здавалося б, жінка самодостатня: на американців працює, житло собі купила, машину, Варю в університет запхала, зараз це недешево, а вчинків боїться. Будь-яких власних учинків, востаннє коли приходила, проговорилася, що вже рік у неї мужчини не було, а сама красуня нівроку. І Варвара до психолога ходить. Добре, хоч є тепер психологи, у мої часи про таке й не думали.

Усе тепер змінилося. Ніхто нічого не соромиться, можна жити, як вважаєш за потрібне, можна спати з ким завгодно, ніхто тобі на заваді не стане, ніякий партком, можна вбиратися до смаку. Я цю нашу бідолашну сусідку знизу бачила кілька разів, перетиналися в під'їзді — красуня, ноги довгі, рухається, немов кішка, до речі, жодного синця, принаймні на обличчі. Я з нею ніколи не наважилася заговорити, а Полина Едуардівна із сімдесятої якось у дворі взяла її за ґудзик і влаштувала допит. Каже: «Чому ви від нього не йдете, ви ж сучасна жінка?» Та не пручалася, не вдавала, що це її не стосується, тільки сказала: «А куди я дінуся? Я ж сама, нікому не потрібна. А він молодий, перспективний, з іноземцями працює, машину купив, от-от кредит на квартиру візьме. Весь час у стресі. Може, колись отямиться. Та й я винна, з господарством не даю ради». Зрозуміло. Усе повторюється, тільки презервативи на кожному кроці продаються, і слова цього ніхто не соромиться, а так усе те саме.

Обгортка змінилася. Минулого тижня виходжу на балкон, чую під нами: розмовляють англійською. Моє покоління з мовами не дуже, але зрозуміло, що іноземці. Потім прислухалася: ні, один голос точно мого сусіда, який пательнями кидається, важко переплутати, говорить дуже вправно — американець та й годі. Ну й жіночий голос час від часу репліки подає — не так ефектно, але ясно, що розмову може підтримати.

У мене перед іноземцями з дитинства комплекс, завжди здавалося, що вони з іншого тіста, не так живуть, не так поводяться, не так усе відчувають. І ті, хто іноземними мовами розмовляють, теж здаються трохи інакшими. Я заслухалася, просто сиділа на балконі годину, хоча нічого не могла розібрати, та й не намагалася. Потім гості розійшлися, дуже кортіло на них подивитися, але двері під'їзду на інший бік виходять, а на сходи я не наважилася визирнути. І тут мої сусіди влаштували концерт. Ні, не в тому сенсі, навпаки: їх охопило кохання. Як вона кричала! Мов кішка навесні, і тривало це

півгодини, не менше — ніколи не уявляла, що стільки можна цим займатися, у мене всі мої мужчини п'ять хвилин потикаються — і привіт, я ще навіть не в'їхала. Кажу ж: нове покоління. Я тієї ночі так і не заснула, чи то збудилася, стара баба, чи то замріялася, що хоч у когось тепер буде по-іншому. Та де! Зранку пішла в кухню, чую знову:

— Сука, скільки можна!

Бабах! Тарарах!

Аякже, по-іншому!

Чому я так цим переймаюся? Нащо мені чуже життя? Хіба своїх проблем бракує?

А Дашу я бачила нещодавно. Неможливо не впізнати, хай стільки років не перетинались, і обличчя одутле, чи то п'є, чи нирки, вбрана непогано, навіть, можна сказала, елегантно, хоча це ні про що не свідчить: полінилися багаті люди відвезти старі речі на Фролівську , викинули на смітник, а для бомжа — гардероб. Ну, не знаю. Але бачу одне: іде вона сама стежкою в парку, навколо ні душі, а вона вголос розмовляє, гучно так:

— Це приниження людської гідності, це зазіхання на фундаментальні засади, це суперечить загальній декларації прав людини сорок восьмого року, підтриману Американською бібліотечною асоціацією!..

Пройшла повз, на мене не глянула. А якби й зупинилася, упізнала, що я їй сказала б? Який сенс?

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА, КАТЕРИНА БОРОЗДІНА

Загальний висновок спогадів літньої жінки про своє життя: обгортка змінилася, а тема насильства в сім'ї лишається актуальною. Слухаючи сварки сусідів, жінка знову пережила забутий страх, який виникав, коли хтось спрямовував на неї агресію — чи то її колишній чоловік, чи начальник, чи вуличний злодюжка. А почалося все, як часто буває, з батька.

Дівчинкою вона потерпала від батькової поведінки, але в ті часи нібито всі так жили, і вона приймала це як належне. У батька працював механізм заміщення: йому діставалося на роботі, він розслаблявся за допомогою алкоголю, а свою енергію відреаговував удома на дружині й донці. Це типовий захисний механізм, коли людина заміщує об'єкт своєї злості, люті, агресії на інший. Батько не міг відповісти начальству і приносив свої емоції в сім'ю, що псувало життя героїні й урешті змусило її матір покинути батька. Маленька дівчинка, а згодом зріла жінка так і не навчилася захищатися від агресорів, відстоювати свої межі, боронити власну гідність і психологічне здоров'я.

Головна героїня говорить про те, що заразила своїх доньку й онуку страхом перед чоловіками. Такі установки в сім'ї передаються несвідомо, невербально, не цілеспрямовано. Літня жінка радіє, що часи змінилися, стало більше свободи, жінки тепер самодостатніші. Вона й сама майже ціле життя прожила без чоловіка, шлюб був нетривалим. Тепер вона просто спостерігає за чужим життям і пригадує своє. Узагалі в похилому віці важливо резюмувати своє життя, мати можливість поділитися спогадами, залишити слід у серцях довколишніх, дістати визнання й удячність. На цьому етапі людина оцінює минуле і знаходить сенс життя.

Ми бачимо, як вибудовуються спогади героїні від її трирічного віку до десятирічного, коли батько вперше побив маму. Той період дитинства наповнив душу дівчинки теплом і

відчуттям безпеки, це дуже важливо: такий ресурс допомагає долати негаразди протягом життя. Звернімо увагу, що жінка не звинувачує батька в жорстокості, вважає його добрим і розумним, лишень залежним від зовнішніх обставин. Вона добре знає родинну історію: як батьки одружились, як важко було заробляти й доглядати за донькою в їхній молодості, як батько будував кар'єру і знімав напруження чаркою. Знову мотив «тоді всі пили», а батько, мовляв, не винен.

Натомість звучить звинувачення на адресу мами — за те, що не могла захистити. Донька з матір'ю жили в напрузі, адже в сім'ї відбувалося насильство — фізичне та психологічне. Жінка пишається мамою, бо та врешті-решт покинула батька і захистила свою дитину. Але водночас не може пробачити. Такий внутрішній конфлікт, найімовірніше, завадив їй збудувати власне життя в ідентичності жінки, бути збалансованою й щасливою особистістю.

Яскраві й теплі думки про подругу Дашу: дівчатка були близькими в дитинстві, психологічно захищали одна одну. Та це залишилося лише спогадами. Головна героїня не виявляє жалю за минулим.

Загалом бабуся задоволена нинішнім життям, переймається за доньку й онуку, з розумінням ставиться до молодої сусідки. Разом із нею доходимо розуміння: хоч які свободи й рівності задекларовано в суспільстві, насильство в парах і сім'ях залишається проблемою. Жінка часто перебуває в залежному, підкореному становищі, і нерідко вона сама ж обирає для себе неволю.

ГАЛИНА ВДОВИЧЕНКО

ЛІВЕ ОКО КРОКОДИЛА

Долоні тремтять від напруги, стискаючи вуха. Жоден звук не проникне сюди, не порушить спокою й тиші морського узбережжя. Тут південь, тут тихо й тепло. Над безлюдним пляжем, понад зібганою поверхнею моря шурхотить вітерець. Скрикує мартин у сліпучому небі. Надя відчуває спиною прогрітий пісок, він слухняно осипається під нею, підладжується під її вигини. З навітряного боку вздовж тіла виріс бархан. Дрібні піщинки здіймаються в повітря, поколюють щоки й чоло. Приємно лоскочуть...

Руки слабнуть, відпускають голову.

— Кур-рва мать!

Надя хапається за голову обіруч, розхитується, аби не чути цих вигуків, цих слів, інтонацій. Мугикає пісню, саму лиш мелодію, коротку музичну фразу, що висмикнулася нізвідки й повторюється, повторюється, кружляє рятувальним колом на воді, а невагома крупа торкається обличчя, перевіряє чутливість, черкає шкіру й летить собі далі. У сховку за піщаним заметом тихо-тихо. Сонце. Лагідний вітер. Гаряча засмага лягає на стегна й живіт...

Там лунає телефонний дзвінок, проривається крізь звуки морського літепла, порушує гармонію захищеного світу. Телефон цвірінькає свій стандартний рингтон за стіною, у сусідній кімнаті.

Рвучке Богданове:

— Да!

Миттєва зміна тональності й гучності:

— А-а-а... Це ти, курвий сину?

Надя забирає руки, розплющує очі. Тамара Федорівна дивиться на неї. Дивилася, мабуть, увесь цей час.

— Що там вже знову? — підводиться, непевно спираючись на лікоть.

Передпліччя її побрижене, зів'яла шкіра погойдується

напівпорожнім лантухом. У викоті нічної сорочки — щедрий розсип старечих коричневих плямок. Пальці бліді, безбарвні — підвальні картопляні відростки, а не пальці — тремтять, вилущуючи таблетку зі сріблястого блістера.

— Щойно заснула... Подай горнятко, доню.

Тамара Федорівна п'є із зусиллям, напнуті жили шиї рухаються вгору-вниз.

— Уф-ф... Підсунь подушку вище... Що там вже знову? Чого розходився? Що знову не так?

— А ви не знаєте?..

Напівзапитання у відповідь. Пояснювати — ані сил, ані бажання. Отим відчепним «а-ви-не-знаєте» Надя немов дорікає Тамарі Федорівні, а та ж не винна, до чого тут вона. Хоча як до чого: Богдан — її син. А тобі чоловік, подумки докидає Надя, сама заміж ішла, ніхто не гнав.

— Якщо переповідати, — усе-таки каже, забираючи горнятко з водою і підбиваючи подушку, — то воно якось... нема про що говорити. Дурня суцільна...

Що, справді, розповідати? Переказувати оті Богданові претензії: що це за чолов'яга? який, до дідька, майстер? чому він так на тебе дивився?

А що в кухні газом тхне вже другий день, це господаря не обходить.

— Гга-гга-га-га! — вибухає в сусідній кімнаті. — А той що? — голос Богдана піднесено вібрує. — Що?.. Соплі жував, як завжди? А я тобі що казав! З тебе пляшка!

Ото вже переходи. Щойно лаявся на всі заставки, а тепер регоче.

Надя йде в кухню, заходиться протирати газову плиту й полагоджені пальники, миє тарілки під тугим струменем води, лічильник накручує показники — і нехай. Несила чути цей голос: щойно розлючено відлунював од стелі, бо господар завівся з півоберта, а тепер той самий баритон тепло рокоче, і хвилини не минуло від натхненно-брутального монологу.

Руки від гарячої води розпарені, червоні. Обручки давно вже не зняти, вона непомітно втиснулась у палець, уп'ялася

мертво.

— Тобі не боляче? — запитала якось Галка.

— Та я про це навіть не думаю, — знизала плечима Надя, услід за подругою глянула на свою праву руку, зіграла нею гаму в повітрі. — Мені не заважає.

Не помічала обручки на пальці ні вдень, ні вночі, за жодною роботою — не відчувала ніколи. Наче та була її частиною, особливою кісточкою на фаланзі. Колись вибрала собі за шлюбну обручку цей золотий перстеник із пласким жовтим каменем. Онікс із чорною рискою.

— Котяче око, — навмання сказала тоді продавчиня.

— Крокодиляче, — виправив Богдан. — Ти впевнена? — глянув на наречену. — Впевнена, що хочеш саме такий камінь?

Надя кивнула: вона бачила перед собою промовистий символ, дві половинки цілого. Носила цей символ не знімаючи, і не помітила, що вже годі стягнути з пальця. Наче грубий дріт вріс у живе дерево.

Рештки води з гортанним булькотінням стікають у трубах, оприявнюють голос за стіною. Богданів баритон виповнює двокімнатну хрущовку, усі сорок чотири квадратні метри жилплощі. Громогласно, з відвертою насолодою він розносить нікчемного Того. Чергового Того, який псує йому життя. З телефонним співрозмовником у Богдана складається злагоджений, взаємно підохочуваний словесний дует, синхронне плавання в балачках, сповнених задоволення. Переважно мазохістського змісту. Богдан пліткує з Марчаком, отак натхненно — тільки з ним, своїм давнім друзякою, курвим сином. З іншими спілкується по-іншому, а з Марчаком сходяться в пліткарському екстазі: у них усі — Той і Та, усі писаки, вискочки й нездари. Того друкують завдяки батькові. А Ту, худородну, лише тому, що вчасно лягла під кого слід. Тамтого — бо вміє пролізти без мила. Тамту — бо грошей кури не клюють. Ті-тамті писати не вміють, але саме їх видають захланні видавці, і то якими накладами! Їм що — аби зиск! Ще

інші нікчеми з курячими мізками все це купують. А тимчасом правдиві таланти скніють у тіні розпіарених нездар! Ще й змушені втішатися п'ятьма сотнями примірників! Та й ті нема де продати!.. Кому тепер потрібна поезія? Та що там!.. Отожбо!.. Еге ж!.. А я тобі про що?.. Але! Залишиться заповітом для нащадків тільки справжня література. Упосліджена нині, загнана в кут. Бо все так не буде і настане ще час!

Двадцять років тому Богдан писав щемкі, пронизливі вірші. Веснянкувата руденька студентка історичного слухала їх, затамовуючи віддих, і тим тільки підохочувала хлопчину з філологічного. Він стискав її руку, декламуючи написані вночі рядки. Сиділи на лавці біля її брами. Підошва його черевика вигладжувала на сирій землі лискучу борозну, слова спурхували вгору, змішувалися з осіннім дзвінким повітрям, набували нових сенсів, спадали, завмирали на землі вигадливим візерунком кленового листя. Надя мовчала, а раз видихнула: ти — геній! Богдан зворушливо, по-дівочому, спалахнув рожевим на вкритих пушком щоках.

Той хлопець умів ніяковіти. Та дівчина у своєму захваті не кривила душею. А тепер ця жінка затуляє вуха, коли цей чоловік говорить.

— Що у нас з обідом?

Богдан стоїть у дверях кухні. Голос густий, розм'яклий від теревенів із Марчаком, тінь посмішки тремтить на губах. Уже забув про того майстра-газівника і про ту кляту невиправну футболку — бо хай усі решта чисті, що з того, коли йому потрібна саме ця, чорна із сірим принтом!

Футболка вже крутиться в пралці, сама, їй до компанії не було що докинути.

— Треба було скандал влаштовувати? — Надя обертається, витираючи руки об фартух.

— А ти роби як має бути, і не матимеш скандалів! — Богданів палець повчально здіймається вгору.

Яке ж воно все дрібне, миршаве й затісне — ці будні, це сімейне життя, ці діалоги чоловіка з дружиною в клітці-хрущовці з хворою свекрухою за прочиненими дверима.

Підборіддя задерти б до неба — і завити по-вовчому.

— Усе на плиті, — каже Надя.

— А ти?

У Богдановому голосі нотки занепокоєння. Начебто дбає про неї. Насправді волів би їсти разом, бо так зручніше, не треба самому гриміти баняками. Надя давно все розуміє, її не обдуриш дозованою порцією тепла в голосі. Лишень не втомлюється дивуватись: як чоловік так легко, завиграшки, гойдається між гучним матючинням і турботливим «а ти»?

— А я не хочу, — каже Надя.

І Тамара Федорівна не хоче.

— Пізніше, — озивається на запитання. — Принесеш пізніше. Чи тобі треба йти?

Їй треба йти. За півгодини Надя зустрічається з Галкою. Якби не ці нечасті зустрічі, можна було би з глузду з'їхати. Вона залишає на столику біля свекрушиного ліжка склянку квасного молока й печену картоплю, завиту в рушник, а ще й у вовняну шаль.

З дівчатами свято. От із ким легко й радісно. До Галки товаришка з колишньої роботи приїхала, нареготалися втрьох, немов сто років зналися. Надя навіть забула геть-чисто, що на неї вдома чекає. Гума безвиході не тягнула в грудях, ніяк не нагадувала про своє існування. Навіть не мусила забороняти собі: не думай, як зреагує Богдан на твою тривалу відсутність. Дві години! Дві години вона була вільною, безтурботною людиною.

Дівчата провели Надю майже до її будинку. І треба ж таке: біля кіоску на зупинці зустріли Богдана. Надя вдарилася поглядом об його потилицю, перемінилася на лиці. Вітрильник у безкрайому морі налетів на підводну скелю. Крокодиляче око блимнуло тьмяним полиском вузької зіниці.

— Ти чого тут?

— Картку купував. Рахунок поповнити. А ти що? Вже нагулялася? — тон наче нейтральний, але кутик рота кривить: бути скандалу.

— Ой! — Галчина товаришка руки до грудей приклала, очі сяють. — Я вас знаю, пане Богдане...

Той спалахнув задоволенням, артистично вклонився. Розкрили, мовляв, мою скромну особу. Так, я той самий поет, автор тих самих рядків...

— Я всі ваші ефіри дивлюся! Щоранку!

Богдана аж пересмикнуло. Усмішка зів'яла, обернулася на гримасу. Обличчя прибрало байдужого виразу, але пізно, жінки зауважили першу реакцію на почуте.

— Де ти вештаєшся цілими днями? — гримів Богдан удома. — З дурепами водишся! З ідіотками безмозкими!.. Знайде ж таке! Нормальні баби по хатах сидять, а ці хвойди по барах!

Прикро йому, бо з якимсь ведучим сплутали. Його! Поета, чиє ім'я знавцям багато що скаже. Для такого амбітного, як він, ця помилка болісна, навіть принизлива. Вирішив, що його впізнала читачка-прихильниця, а воно он як. Помилилася. Він і справді на того ведучого Богдана — як його... з «Доброго ранку!» — схожий, надто коли всміхається. Надя раніше не помічала. Та він і не всміхається до неї вже бозна-відколи.

Завтра Богдан, мабуть, вирівняє свій кепський настрій, але зараз добряче на дружині злість позганяє. А чого ж? Заслужила!

Колись це її дивувало, ображало, відштовхувало, вона намагалася виправдовуватись: по яких барах? ми не були в барах. Підхоплювала нитку звинувачень, дозволяла їй розкручуватися, дедалі глибше занурювалась у беззмістовну суперечку, загрузала в ній. Згодом навчилася ховатись у мовчання, наче в мушлю. Збагнула: та ж чоловік від неї заряджається. Мов батарейка. Саме в такий спосіб: від її сліз, від розпечених відчаєм щік і тремтливих рук, з яких вона все впускає додолу. Доведе до плачу — все, досяг свого. Повний заряд. І потім якийсь час — дуже недовго, щоправда, — ані хмаринки на його настроєвому небі. До наступної дозаправки.

Ні, сказала подумки по цьому відкритті, набирайся енергії де хочеш, мій соколе, провокуй когось іншого на сварку й

сльози. Я не піддамся.

Легко сказати, а спробуй не піддайся, коли сиплються крики: і де тебе насправді носило, і як курви-подружки тебе прикривали.

Рятує захисне ноу-хау: руки затуляють вуха, впускають у навушники долонь дихання вільного моря. Хвилі б'ються об скелі, сичать, із темних глибин долинає одноманітний заспокійливий гул. Кипить вода біля спадистого відрога, зривається вгору срібляста піна, мов риб'яча луска. Пальці слабнуть...

— ...лядство!

...Срібляста піна. Зблискує на сонці. З прибережних гротів долинають голоси сердитих альбатросів. Надя слухає птахів, слухає вітер, слухає хвилі, аж доки западає тиша, поглинувши всі звуки довкола.

Буря минула. Цокотить годинник на стіні.

Певний час Богдан не озиватиметься, але потреба змусить. «Де моя біла сорочка? Ти не бачила щітки для взуття? Куди вже цукор подівся?» Ужитково-побутові питання спонукатимуть його бодай до такого спілкування. А тоді — черговий зрив, і руки завчено лягають на вуха: мели собі що хочеш, я в хатці!

Хіба можна так жити? Так не по-людськи? Мали б говорити одне до другого, розмовляти, сваритися, миритися, тлумачити, виправдовуватися. Так — і виправдовуватися теж, пояснювати за потреби свої слова й учинки, бо ж нерідко люди помилково розуміють одне одного. То, може, спробувати ще раз зробити крок назустріч? Тисяча-бозна-котрий раз. Надя міркує про це на роботі, хоч обіцяла собі залишати домашні проблеми за порогом. Та де там! Не вдається. Холодний погляд — жовта пляма, чорна вертикаль — тримає її на прицілі. Онікс у золоті, розділений рискою посередині. Коли купували його, Богдан сказав:

— Ліве око крокодила.

— Чому ліве? — здивувалася Надя.

— Бо не дасть тобі забути про мене ні на хвилину, так і

знай. А як не хотітимеш згадувати — тим паче. Легенда така.

Про Александра Македонського та ворожку легенда. Буцімто покликав полководець до себе знану пророчицю, щоб зазирнула в майбутнє, попередила, що там на нього чекає. Хитромудра віщунка — прагнучи, вочевидь, приховати недобру інформацію — сказала правителю так: поки Александр чекатиме на результат ворожби, хай у жодному разі не думає про ліве око крокодила. Про що завгодно думати можна, лише про ліве око — зась. І Македонський відмовився від віщування. Не зміг не думати про заборонене.

Галка згодом сміялася з того: мовляв, ліве око крокодила завжди при тобі, подруго! Хоч думай — хоч не думай про нього. Вважай, бо пильнує тебе повсякчас!

Так і було. Думки про Богдана, про те, чому він такий, чи зміниться колись, чи вдасться їй розв'язати заплутану задачку, — спливали де завгодно й коли завгодно. У кухні, перед телевізором, у кріслі з книжкою, у трамваї, на роботі — у музеї тобто, навіть під час екскурсій.

— Олександр Мурашко застерігав від чорноти в картинах, — оповідає вона й бачить на стелі видовжену зіницю-тріщину, кам'яний погляд крокодилячого ока. Збивається з думки. Екскурсанти чекають, усі погляди — на неї. Надя струшує волоссям, відганяючи неждане видиво, веде далі. — Погляньте на цей портрет. Художник легко й точно моделює пластику обличчя і фігури, майстерно оперує тональними переходами, можливостями світлотіні...

Невтомне око пересувається за спину. Воно ніколи не стуляє повік і зараз розглядає той портрет, що й усі. Завжди поруч, частина її самої, її страхів, невіри в інакше життя.

Нерідко в розпал розмови Надя починала нервуватися, позираючи на годинник — справді, час вже додому! «Біжи вже, — казала їй Галка, — біжи, неборачко. Недремне крокодиляче око все одно спокою тобі не дасть». Або й без слів усміхалася невесело, кивала: усе розумію, мовляв, біжи, побачимось!

Завжди відверті одна з одною, вони не мали між собою

заборонених тем.

— Це як що? З чим порівняти?

— Ну, бач... Важко з чимось порівняти. Як феєрверк, мабуть. Якщо дуже приблизно. Або як гучне чихання, таке, знаєш, із задоволенням, з полегкістю опісля.

— Та ну тебе. Я думаю, це вигадки. Перебільшення від екзальтованих дамочок типу тебе.

— Жартуєш?

— Чого?

— Ти справді так думаєш?

— Та ну тебе. А чого ж...

— Знаєш, Надін. Не ображайся, але мені тебе шкода. Ти що, ніколи не відчувала бодай бажання?

— Чому ж... Бувало. Ну, раніше. І тепер буває. Але воно ні з ким конкретно не пов'язане, а з моїм чоловіком тим паче, розумієш?

— Тобто навіть на початку в тебе цього не було? Коли ви щойно одружилися.

— Ні... Ну чому ж...

— Тобто так?.. Чи ні?

— Щось таке наче було... Приблизно. Але все одно не так, як у книжках чи там у фільмах, зі стогонами й вигуками. Це вже точно брехня. Це вже занадто.

— Надько, ти серйозно?

— Що?

— Ти зараз усе це серйозно кажеш? Не розігруєш мене?

— Чого б я тебе розігрувала? Тому в тебе й питаю як у подруги: де тут брехня, а де правда? Ти ж мене не обманеш.

— Слухай, Надь, нащо ти тримаєшся того Богдана? Чому не йдеш від нього світ за очі?

— Куди я піду?

— Для початку... хоча б у кіно. Зі мною. Ти ж зовсім нікуди не ходиш, курка ти домашня. Так життя не зміниш. Як життя дізнається, що ти хочеш його змінити?.. Це твоє життя, ти його проживаєш, ти його твориш, більше ніхто. Чи ти сподіваєшся на випадок? Не розумію, чого тут чекати... Думаєш,

без тебе там усе завалиться? Не бійся. Усі виживуть, усі дадуть собі раду. А я не дозволю тобі померти, так і не дізнавшись, що воно таке. Зрозуміло тобі? Ти — жінка! Ну як можна цього не знати, не відчувати, мантелепа ти нещасна! Та мене зараз на друзки рознесе від обурення! Чорти б тебе забрали!.. Вона, бач, думає, що це вигадки! Вона думає! А ти не думай, ти перевір, переконайся — вигадки воно чи ні! Один раз живемо!

Богдан застиг перед монітором — мабуть, не чув, як вона повернулася. Або вдає, що не помічає. Пише? Ні, щось читає на сайті, волосся на маківці підсвічено синім.

Рипнув паркет під її кроками. Богдан озирнувся:

— Чого тобі?

— Слухай, — слова стиснули горло. — Я лиш поріг переступила... А ти вже кидаєшся...

— А ти не підглядай. Стала за спиною...

Надю накрило обуренням: «не підглядай»! За кого він її має? Вічно щось торочить, наче про якусь чужу людину. А їй набридло бути кимсь, ким вона аж ніяк не є.

— Або живемо по-людськи, або квартиру розмінюємо, — вона нарешті виштовхнула слова, що давно були готові зірватися з язика.

Він наче й не здивувався:

— Ану-ну!

І, крутнувшись на стільці, втупився в екран.

— Міняй-міняй! На що ти розміняєш цю халабуду? І що, до речі, ти до неї маєш, га?.. Не заважай, кажу. Я зайнятий.

— Я бачу, — кинула йому в спину, в потилицю. — Бачу, який ти зайнятий! — голос зрадливо дав півня.

Аж тут Богдан скинувся, розвернувся, важко приклався поглядом. Ось куди вона влучила! Хвора тема для нього — робота, писання. Не пише давно. Може, й намагається, може, й береться за щось, та на виході нуль. Роками нічого — ні віршів, ні прози. Працюю, запевняє когось по мобілці, пишу оповідання, це вам не пиріжки пекти.

Богдан жує губи. Жовна під вилицями випинаються — зачепила його за живе. І вона відчуває від цього — матінко рідна! — садистичне гостре задоволення. Гарячою кулькою тремтить у животі передчуття тепер уже неуникного.

— У нормальних людей дружини створюють умови для роботи! — його голос піднесено вібрує. — А ти тільки палиці в колеса вставляєш!

Розв'язався мішок зі словами гіркими, несправедливими, посипалися вони гострим камінням на її голову. Надя від образи, від болю немов оп'яніла.

— Нездара! — плювком йому в лице.

Вийшла з кімнати, мороз поза шкірою. Невже це вона щойно вдарила його в найболючіше? Туди, де йому найбільше пече. Звідки ж ця каламуть у ній піднялася? З яких глибин?

А чоловік їй навздогін — добірною лайкою. Вона знає про це, але майже не чує, уже сховалась у свою мушлю. Море шумить у затулених вухах... Гучний звук пробиває заслони: щось за спиною важко гепається, розлітається на друзки зі скляним дзвенькотом. Здається, настільна лампа.

Який сором... Сусіди ж чують його матюки. «А тобі що з того? — вона ставить себе на місце. — Нехай йому буде соромно, бодай перед рідною матір'ю».

Тамара Федорівна хапає її за руку, тягне до себе.

— Надю, не кидай мене... — у неї з рота тхне неміччю, хворими яснами.

Непевний відрух рукою у відповідь: облиште, мовляв. Надя допомагає свекрусі підвестися, береться розтирати їй спину камфорним спиртом. Тамара Федорівна слухняно сидить, зігнувшись, підтримує здоровою рукою край нічної сорочки, зібганої на шиї. Сива безпорадна дівчинка на вечірньому сеансі профілактики пролежнів. Ребра — остов човна, що відплавав своє.

— Пробач мені, — бубонить глухо собі в коліна. — Я, мабуть, його неправильно любила, що він не набрався любові. Не залишай мене, пропаду я з ним, сама знаєш...

Знає Надя, усе вона знає. Куди подінеться... Цього тижня

в музеї затрималася, бо приїжджали колеги-музейники зі сходу, прийшла додому пізніше, то Тамара Федорівна навіть не вставала до її повернення, боялась у коридорі впасти, у голові їй крутилося. Увесь час дослухалася до кроків — чекала на невістку. На припнуту до сірих буднів невістку, що, мов та псиця, завжди при буді, на коротшому чи довшому ланцюзі. Оце й увесь вибір — на коротшому чи довшому. Ані поїхати кудись, ні відпустку спланувати. Яка там відпустка! Навіть приятельок до себе не запросити — не через Тамару Федорівну, ні. У хаті чисто, провітрено, хворобою не пахне, Надя сумлінно доглядає свекруху. А дівчат не покличеш, бо за Богдана соромно, за його нестримний злий язик. За тотальний контроль, за докори й претензії на порожньому місці, за намагання будь-що принизити. За те, що вона терпить його — попри все. За те, що вони разом. І немає шляху з цієї безвиході.

Казала колись мама: щастя жінки — у її чоловіку. Як пощастить, і зможеш втримати чоловіка біля себе — будеш як сир у маслі, а як ні — залишишся розвєдьонкою горопашною.

Колись Надя найдужче боялася самотності. Мамин вплив давався взнаки. Жінки без чоловіків здавалися їй обділеними, неповноцінними. Хоч який, казала в ній мати, а свій. Терпи. Може, він зміниться з часом. А що зі своїми тарганами — не страшно: усе ж таки викладач, хоч і поет. Години на факультеті має, статті його публікують, гроші платять. І ті рядки його всім відомі, ті два рядки, ну як там... Ти знаєш, які.

Чого ще від хлопа хочеш?

Десь так і Надя колись міркувала, підтакувала чоловікові, хоча мало в його роботі тямила. Писання, розуміла, діло нелегке, виснажливе. І рік, і два, і п'ять так тривало, нарешті замислилася: може, він такий запальний і недобрий, бо не йде йому те писання? А як не йде, то, може, й не треба?.. Може, колись друге дихання відкриється. Статті ж йому пишуться, і наче добре вдаються, чого ж так болісно реагувати на тривалий творчий ступор? Допише він колись ту книжку прози, про яку стільки років усім торочить, хай їй грець!

А воно що далі — то нестерпніше. Найбільше лякає, якою вона сама стає віднедавна в їхніх сварках, які чорні пасма душевної каламуті піднімаються з неосяжних глибин, викидаються назовні довгими отруйними язиками.

Галка каже: ніж такий чоловік, ліпше ніякого! Галка свого часу вчинила просто: Стьопку малого під пахву, валізу в руки — і тікати. Тепер вихваляється. Я, каже, з ким хочу, з тим і зустрічаюся, живу як хочу, а «подай-принеси» нехай деінде шукає. Про «половинку» й чути не бажає: я, мовляв, не половинка, не нуль цілих п'ять десятих, а самостійна одиниця. І таку ж повноцінну одиницю біля себе визнаю, якщо зустріну. А як ні, й так проживу, не кожній щастить.

— Один плюс один? — усміхається Надя.

— Точно, — погоджується Галка. — Наша бабська біда — безмежне терпіння. Але це не про мене, бо терпіла, поки могла, а як терпець урвався, поставила крапку. Навіть знак оклику. Мій екс тепер вільний, і я живу незалежна й суверенна.

У Галки хоч Стьопка є, вже в п'ятому класі, а в Наді немає дітей і, схоже, не буде. Сороківка на носі. Є мама і брат, який за дружину взяв жінку з двома дітьми, усі живуть у тій квартирі, де Надя виросла, ще одного малого чекають. Коли Наді через кілька місяців подружнього життя допекло, вона поскидала в сумку речі та й поїхала до мами тролейбусом, намагаючись розгледіти міський пейзаж за брудною шибкою. Вона тоді ще не вміла перемикати увагу, не знала, як це — не реагувати на гіркі слова. Та й брат тоді ще був неодружений — мала куди повернутися. Приїхала, подзвонила у двері. Мати щойно глянула в її запухле від сліз обличчя — усе зрозуміла.

— Він тебе б'є? — запитала.

— Ні.

— П'є?

— Та як усі...

— То вертайся назад, — сказала мама. — Іди, жінко, до свого чоловіка. Ти тепер заміжня, повертайся.

Чоловічий кандидатський мінімум у материнському

розумінні: аби не пив і не бив. Богдан його успішно склав, раз і назавжди. Мати була переконана, що пияцтво і рукоприкладство — єдина причина піти від чоловіка.

— А словесні знущання?

— Так це ж лише слова. Відправ його тією ж дорогою, доцю! Вони розуміють, коли до них їхньою ж мовою. Обмінялися люб'язностями — та й по всьому.

Надя посьорбувала чай у маминій кухні, жувала млинці, не відчуваючи смаку. В її переказах усе й справді здавалося надуманим і перебільшеним. Насміхається? Це такі жарти, запевняла мати, він жартує, доню. Критикує? Хоче тебе вдосконалити, доладнати до себе, що тут такого? Голос підвищує, коли друзі приходять? Хоче показати, хто в хаті господар. Ревнує? Ревнує — отже, любить. Притретеся, доню. Терпи.

Матері було з ким порівняти. Вітчим, коли випивав, розпускав руки. Штурхав, бив кулаком об стіл, трощив посуд, зривав штори... Протверезівши, просив пробачення й купував цукерки — обом, бо діставалося й матері, й Наді. Він з'явився в житті дівчинки, коли їй було дванадцять, і пішов, коли ще чотирнадцяти не було. Ненавиділа його, п'яного, дурного — аж сльози закипали під повіками. Кляла його, щоби під землю провалився, не повернувся додому, зник, розтав, щоб і сліду не лишилося. Пам'ятає себе — як тремтить від огиди й безсилля. Сусіди не раз викликали міліцію. Незворушні чоловіки в м'ятих одностроях забирали вітчима, лякали, штрафували, відпускали. Він від тих церемоній ще більше лютився. Куди було звертатися? У кого просити допомоги?

Вітчим спився, звільнив їх із матір'ю і молодшим братом від своєї безглуздої присутності. Надю пересмикувало від найменшої згадки про нього, від страшних думок, що нуртували колись у її дитячій голові, від сліпучої ненависті, якою тоді захлиналася. А мати з року в рік згадувала його дедалі тепліше, додавала нові й нові подробиці до незнаних сторінок життя непоганого насправді чоловіка, який буцімто дбав про неї та дітей, але ховав свої почуття від сторонніх.

Саме від матері Надя колись почула: Богдан упадає за

тобою як ніхто, такий, доню, буде ноги мити й воду пити. Надю від тих слів мало не знудило. Вона все уявляла буквально. Лише Галка, тоді однокурсниця, пхикала: запам'ятай, Надін, хто сам принижується, той іншого принижуватиме при нагоді, це взаємопов'язано. Що Галка правду каже, Надя невдовзі переконалась, і то не раз і не два. Богдан вивищувався її коштом. Притискав додолу, немов на ослінчик ногами ставав, — хоч так намагався піднестися. Наснажувався енергією її розпачу. Отаке воно на ділі виявилося, те «ноги мити — воду пити». Яка ж бридка приказка, бр-р.

Думки про домашні негаразди лягали тінню під очима, відбивалися на обличчі печаткою самотності. Уважний гляне — зрозуміє: щось гризе людину, не дає їй радіти життю. Надя сміялася лише поза домом, геть забула, як воно — реготати разом із Богданом. Тільки за порогом настрій злітав угору. Виходила з під'їзду жінкою невизначеного віку — в музей приходила молодицею з розпашілими від ранкового повітря щоками, з блиском в очах. Мала здатність відновлюватися за лічені хвилини. Часом їй видавалося, що все ще попереду...

А вдома все поверталося на круги своя. Богдан не шукав причини для докорів, розкидався ними досхочу без усяких підстав. Претензії, контроль і ревнощі. Тріада домашнього вжитку. Може, і вдавав, ніби ревнує, аби лише гримнути дверима й завіятися бозна-куди: така, мовляв, реакція на твої походеньки, жінко. Ти так — і я так. Око за око.

Не про такі стосунки в сім'ї вона колись мріяла. А отримала зрештою шлюб-поневолення, шлюб-приниження. По кількох роках спільного життя стало зрозумілим, що час розійтися, та вже не було куди повернутися, де притулитися. Невдовзі свекруха злягла — і Надя відчула себе собакою на ланцюзі. У глухому куті. Нема куди йти, нема на кого хвору залишити.

Телефонний дзвінок. Олег. Вона й не пригадає, коли востаннє з ним розмовляла, але одразу впізнала жартівливу інтонацію. Відповідала стримано, бо знала: Богдан дослухається.

Не могла, однак, упоратися зі своїм голосом — живим, теплим голосом. Звідки й узялося це тепло. Апатія вивітрилася, бляклість відступила. Хоч як намагалася, не зуміла додати байдужих ноток — ну що з тим голосом удієш.

— З ким ти? — Богдан у дверях. — Що знову за діла?

Вона намагається казати в трубку що завгодно, перебиває співрозмовника, аби самій говорити, глушити голос за спиною, ті Богданові запитання й коментарі, аби лиш Олег, їхній із Галкою колишній однокурсник, не чув, що тут вигукує її чоловік. Шкода, так хотіла потеревенити з приятелем, почути його новини, посміятися з його жартів.

Вона в коридор — Богдан за нею, вона до Тамари Федорівни — той услід.

— Гаразд, — голос у слухавці. — Зателефоную завтра, або ти мене набери. Коли зможеш.

Почув Олег їхню словесну шарпанину, усе зрозумів.

— Це той твій?.. — розходиться Богдан, не зважаючи на Тамару Федорівну. Старенька намагається підвестися, навіщось шукає на тумбочці окуляри. — Той, що по головах видряпався нагору?

— Що таке знову? — у Тамари Федорівни тремтить рука, лікоть намацує в заглибині подушки опертя, геть не тримає невагомого тіла.

— Заткайся! — зривається Надя на крик.

Та спершу встигає кинути оком на екран мобілки, переконатися, що вийшла з розмови, що Олег її не почує. Навіть дивується своїй обачності. А тоді вже розходиться на повну, як та бабега на базарі, що не дасть собі в кашу наплювати:

— Стули свій чорний писок! Хто видряпався нагору? По чиїх головах? Що ти знаєш про моїх знайомих? Що ти знаєш про них? Ти! Недооцінений! Нереалізований! Ти вмієш тільки заздрити й патякати дурниці! Усіх звинувачувати у своїх невдачах! Усіх, тільки не себе! Заткайся нарешті, кажу тобі, чуєш!

Богдан стоїть, як громом побитий. Сапнув повітря, щоб відповісти, та й застиг, слова не вимовивши, — голова

відхилена назад, в очах безмежний подив. Є чому здивуватися: з безмовної дружини просто на його очах вибирається потвора, шурхотить роговою лускою. Надя зараз так і почувається — безжальною рептилією. Вона так довго була в ролі жертви, так призвичаїлася терпіти безпідставні кпини, що тепер чітко знає, куди, захищаючись, бити. Чоловікові больові точки їй добре відомі: безталанність, неспроможність, безсилля. Вона теж уміє бути жорстокою — донедавна тиха й покірна Надя. Не знала би, на що здатна, якби не Богдан.

— Сину! — скидається Тамара Федорівна. Оголена рука вже не тремтить, шкіра — пожмаканий обгортковий папір. — Не слухай її! Ти талант, сину! Твій «Мангал» — найкраще з усього, що я читала!

— Що ти-и ще тут верзеш! — Богдан виходить зі ступору, наче втішений нагодою перекинути злість на іншу. Нахиляється до матері, кричить їй в обличчя, немов до глухої. — Моя поема називається «Монгол»! Скільки можна торочити! Коли ти нарешті запам'ятаєш? «Монгол»! От дідько!

Сниться Наді: вона в колі людей, усі сидять на стільцях, дивляться на неї — кажи, мовляв, твоя черга.

— Чому я?.. — лякається. — Я ж не просилася до слова. Я нині тільки слухаю.

— Наразі не про вас ідеться, — переглядаються присутні. — Ми тут висловлюємося щодо історії Олега. Що ви скажете про почуте?

Надя погоджується говорити, вона звідкись знає, чим щойно ділився з усіма Олег. Вона має що сказати.

— Розумію його, — каже Надя. — Його історія така інтимна й така болюча, вона тягнеться за ним, наче... крокодилячий хвіст. Розумієте, про що я?

Усі ствердно кивають: аякже! розуміємо! Олег теж киває: крокодилячий хвіст, так і є.

— Тому він так і реагує на подразники, — Надин голос міцнішає завдяки загальній підтримці. — Мені знайоме це відчуття. Може, того хвоста ніхто не помічає, а ти знаєш, що він

у тебе є. Виріс, сантиметр за сантиметром, довгий, м'язистий, дужий. А тоді в якийсь момент, коли відчуваєш небезпеку, коли на тебе нападають, або треба випередити напад — таке теж трапляється, — або коли тобі лише здалося, що на тебе зараз нападуть, — отоді твій хвіст нагадує про себе, наливається міццю і — бац! Б'єш нападника. Сильно. Н-на! Крокодил тільки так може реагувати. Бий першим, поки сам не дістав.

Олег сумно дивиться на неї, мовчить. Це якийсь інший Олег, нарешті Надя приглядається, це не той, якого вона сподівалася побачити, та й вона якась інша, наче й не вона, з тими міркуваннями про хвіст крокодила.

Ринуть потоки води, витягують своїм шумом зі сну в сіру імлу ранкової кімнати. У коридорі світиться, з туалету затягує цигарковим димом. Богдан курить у вбиральні, шурхотить газетою чи сторінками книжки, покашлює. Знову спускає воду.

Надя сідає на ліжку, ставить ноги на підлогу. Все одно прокидатися час. Що за чоловік їй наснився? Олег — не Олег. Сто років про нього не згадувала до вчорашнього дзвінка, а тут наснився, ще й у якійсь групі психологічної допомоги, чи де вони щойно були?

Пояс флісового халата м'яко обхоплює стан. Заношені дерматинові капці холодять ступні, давно треба купити нові, теплі, м'які, та все не до того. Надя йде в кухню, черкає сірником, газ спалахує під чайником блакитною квіткою. Далі буде так. Богдан ввійде і скаже якусь гидоту замість «доброго ранку». У когось ранкова гімнастика, а в Богдана підзарядка від жінчиного роздратування. Мусить добути свіжу порцію. Йому конче треба викликати спалах емоцій — байдуже, яких, аби сильних. А найкраще, щоб вона зірвалася на крик, або на брутальність, або на одне й друге. Віднедавна Богдан провокує дружину на бурхливу реакцію. Уже не дивується її грубощам, навіть чекає на них. Тоді з його обличчя на кілька хвилин спадає гримаса невдоволення, в очах розливається полегкість.

Дурепа! Вона роками не могла второпати, що йому оця

вранішня словесна шарпанина потрібна, як рослині вода, як їй самій — горнятко міцної кави. Плакала, щедро підгодовуючи його своїми емоціями. А тепер вона інша, сама вирішує, чим відповісти. Її воля — кинути йому поживи чи проігнорувати запит. Тепер вона спокійна, як... крокодил. Так і є. І хвіст вона має, аякже! Виростила нарешті, навчилася бити ним навідліт. Що вона від того відчуває? Що відчуває... Саме зараз — радше сум. А далі буде видно. Може, і розсмакує.

Шипіння води під кришкою чайника переходить на високий регістр, от-от зірветься на свист. Богданові кроки в коридорі. Раз, два, три, рахує Надя. Подумки оголошує, наче конферансьє: «А тепер — гидота!» Навіть злегка посміхається. Богдане, де твоя ранкова порція помиїв? Ну ж бо, чужинцю, кажи свій текст, твої звички відомі мені, наче власні. І він слухняно відгукується на запрошення.

— Що це смердить? — човгає до холодильника. — Чи це від тебе?

Нахиляється, обнюхує її. Опустивши очі, Надя бачить його залисини: блазень схиляється перед королевою. А той випростується й виголошує, ніби констатує очевидне:

— Мужиком тхне. Згірклою спермою, вчорашньою. Шльондра.

Дужий хвіст напружується і вистрілює щосили, збиваючи Богдана з ніг, викидаючи за вікно. Злітає сполохана хмара вороння, а він уже борсається у верховітті ясена, на рівні сьомого поверху, і гілка під ним загрозливо вгинається. Жах в очах, безладне совання руками в пошуках опертя. Гілка тріщить, ламається сухо — наче постріл. І... крокодилячий хвіст розбиває це видиво на друзки. Влучний удар у кегельбані розносить складену з кеглів фігуру. Шторка опускається. На сьогодні все. До вечора. Чайник кипить.

Надя вимикає газ, заливає міцного окропу в заварник, на дні якого лежить гіркою крупнолистовий чорний чай без домішок, її улюблений.

— Мені теж, — командує чоловік. — І дві ложки цукру.

Байдужість у відповідь. У цілковитій тиші — лише

годинник цокає — Надя варить у джезві каву. Думає про те, що за годину має бути в поліклініці. Два горнятка на підносі — чай і кава — пливуть в її руках до свекрушиної кімнати. Богдан супроводжує її іронічним поглядом: він не отримав належної порції емоцій. І чаю не отримав.

Над чорним кавовим озерцем у Надиних руках погойдується хмарка пари. На мить здається, що це темний розчахнутий рот, а в ньому біла піна, кипить, немов у казанку, от-от вихлюпнеться. Надя відганяє це видиво, аж головою струшує.

Лікар — сивий, з акуратними вусиками й коротко підстриженою борідкою. Рожеві пухкі руки, кругленькі окуляри. Він усіх називає Катрусями, і його самого всі називають Катрусею позаочі. Цікаво, він про це знає?

Катруся з пацієнтками запанібрата. Запанісестру, подумки виправляється Надя. «Вся краса твоя чудо-ова у ме-ене на виду...» — наспівує він без слів, саму лиш мелодію, наближаючись до крісла. Але Надя впізнає цю пісню, вона знає слова. От нахаба.

— Тек-тек-тек, — каже лікар за кілька секунд. — Нічого страшного, Катрусю, це алергія, банальна алергія.

— Алергія? — підводить голову Надя.

— На сперму. Можна вставати.

На вулиці Надя приходить до тями, зла на себе: трималась, як дурне дівча. Ще й почала було виправдовуватися:

— Ми з чоловіком вже багато років разом, і нічого такого досі не траплялось... Яка ще алергія?

Лікар, не відриваючись від писання, позирав на неї поверх круглих скелець.

— На сперму алергія, — мов нерозумній дитині. — Не конче, кхе-кхе, вашого чоловіка.

У Наді мало не вихопилось: «Це як?» Дурна мантелепа. Богдану ще скажи, що дістала таку алергію, — у нього двох версій не виникне. Ясно, що загуляла.

— Де нині лазила? — так зустрічав її з роботи, досить було затриматися бодай трошки. — Не нагулялася ще?

Краще б у неї справді хтось був.

Стосунки двох людей, чоловіка й дружини. Надя міркує про це на балконі, знімаючи висушену білизну: відчіпляє прищіпки, скидає речі в порепаний пластмасовий тазик. Ось конкретний випадок: Надя і Богдан. Що вона йому дає? Готує, пере, прибирає, спить із ним... Із кожним названим пунктом якась одежинка падає долі — така собі кісточка на рахівниці. Повне обслуговування він має, all inclusive. Духовні потреби? Про це не йдеться.

Що він їй дає? Шкарпетки одна за одною летять у купку шмаття. Нічого. Нічого? Ні-чо-го.

Що їй від нього потрібно? Нічого.

Справді, від нього давно вже нічого не треба — аби не рухав.

Він довго над цим працював: тепер вона має на нього тотальну алергію. На його голос, ходу, спину, звички, одяг, запах, і от на сперму — на все. На спогади, на майбутнє, на теперішнє. Умова задачки зрозуміла? Авжеж. Який із цього висновок? Яке буде рішення?

— Надю! — гукає Тамара Федорівна. — Укол! Шоста година.

Коли в Тамари Федорівни стався інсульт, Богдан злякався, що залишиться сам-на-сам із бідою. Але скоро второпав: та ж навпаки! Отепер Надя буде надійно припнута до хати, бо хто-хто, а вона так не вчинить — не покине стару безпорадну жінку. І пустився берега. Штрикав іще дошкульніше. Навіть згадав і заходився Наді закидати її перше кохання, насміхаючись. Це вже було занадто. Вона сама колись усе йому розповіла, з подробицями, як просив, — було з чого знущатися.

Кінчик ампули з хрустом відламується, сховавшись у жмутику вати. Голка поволі входить у скляне горлечко, набирає в шприц прозорої рідини. Надя робить усе автоматично, звичними рухами, навіть щось каже до Тамари Федорівни: «Поверніться, сьогодні в праву зробимо, на лівій суцільні синці...» А сама думає: хтось не зрозуміє проблеми — сварливий чоловік. Або сварлива жінка. Лише посвячені знають, як

це нестерпно.

Галка розуміє, але реагує надто прямолінійно.

— Ти не здатна на вчинок! — закидає категорично. — Твоя проблема — невчинок! Ти нещасна! Усвідомлюєш це? Життя оминає тебе, ти лежачий камінь на його шляху. Чуєш? Твоя нездатність на вчинок, на дію робить тебе нещасною. Іди від нього!

— Куди? Просте запитання: куди?

— Та хоч до мене, — каже Галка. — Серйозно. Спочатку до мене, а далі буде видно.

Надя хитає головою: ні. Яке там до Галки! Куди? В її однокімнатну?

— Що ж робити? — запитує.

— Я б домовилася з ним, прагматично й цинічно, — каже Галка. — А як ні, то вбила би. Мій колись вхопився за кухонний ніж — і як рубане об стіл. А я теж за ніж — і до нього. Бачила б ти цей переляк! Вони хоробрі, коли поруч полохлива курка.

Надя йде додому, обминаючи калюжі, затулившись парасолькою від косих смуг сірого дощу. Давай так, каже собі й навіть губами ворушить (набула дивної звички розмовляти з собою). Якби від тебе залежало, що ти робила би задля власного задоволення? Роботу поміняла би? Ні, роботи не міняла б, я люблю свій музей, відказує та, інша, яка має вибір. Тоді що? Тоді... вирощувала б орхідеї у вазонах. Богдан їх не любить, бо займають місце на підвіконні, не дають курити у вікні. Одна орхідея колись була, заважала Богданові...

Гаразд, що ще? Узяла б собаку з притулку. Місцева газета мало не в кожному номері публікує знімки нічийних зайд, на передостанній шпальті. Але чоловік не любить ані собак, ані котів.

Далі. Зробила би перестановку в квартирі, бо всі меблі незрушно стоять на раз і назавжди визначених місцях: замало простору, забагато зайвого.

Так, добре. Далі. Готувала б салати, щодня їла б домашній

сир. Однак мусить купувати м'ясо, насамперед м'ясо, неодмінно м'ясо, обіду без котлет чи відбивних чоловік не потерпить, а всяку зеленину-городину вважає лише необов'язковими додатками до основної страви. А сир домашній — то для старих людей їжа.

Отже, каже вільна Надя до Наді невільної, ти проживаєш чуже життя. Без квітів, без собаки, у незручній обстановці, серед зайвих речей, із немилою їжею. У тебе в твоєму домі що є твого? Навіть студентський фотоальбом і дитячі книжки — у мами в підвалі чи на антресолях. Ти заплющуєш очі й затуляєш вуха, бо твій чоловік, наче в тій пісні, як не лає, то бурчить. Аби ж лише бубонів — було б не так спустошливо, як від його потреби принижувати словами.

А Богдан — чиє життя він проживає? Чи своє? Невже той сором'язливий хлопчина, в якого вона була закохана, мав урешті-решт перетворитися на гнівливого лихослова? Холодно, холодно з ним, а отже, мабуть, і йому з нею. Брак любові — от де основа нездоланного й вічного роздратування. Щира відповідь звучить саме так. Надя зважилася на неї, повторила вголос. Чуєш, сказала собі, зупинившись посеред калюжі, годі затуляти вуха й заплющувати очі! Немає любові! А разом із нереалізованістю це руйнівна суміш, вона, наче сірчана кислота, вижирає все довкола.

Гріла руки, тримаючи горня шипшинового чаю, коли Богдан ввійшов у кухню. Він і собі налив чаю з термоса, мовчки сів потойбіч столу, як відвідувач кав'ярні підсідає до незнайомця, хіба що не запитав, чи тут вільно. Необережним рухом розсипав цукор. Його ложка дзеленчала й дзеленчала об скло. У тиші цей звук нестерпний. Розгорнув цукерку, другу, посунув до Наді зібгані папірці, майже впритул до її горнятка, чимдалі від себе. Мов до сміттярки підіпхнув. Надя затримала погляд на жмаканих обгортках, злегка нахилилася, наче хотіла прочитати назви. Підвелася й широким рухом збила зі столу все, що там було: папірці, цукерки, своє горнятко, його склянку з чаєм — і нічого не розбилося, лише

позаливало підлогу. Богдан відсахнувся, витріщився на неї: здуріла?

— Господи, — сказала вона в стіну, не підвищуючи голосу. — Господи, розведи нас! Зроби, Господи, так, щоб ми не були разом, інакше я його вб'ю!

У Богдана жовна випнулися під вилицями, однак він швидко отямився, навіть наче зрадів — пожбурив у неї слова-каменюки.

Під Надиними долонями — гул високої хвилі, вона наближається, страшить віддаленим ревом. Щось нині буде. Поможи, Господи. Дай сили, спаси і сохрани.

Пиячив цілий вечір сам-один, на телефонні дзвінки не відповідав, надудлився, мов кліщ. Важко прогепав коридором до кімнати, розбухлий, червоний, гримнув дверима — і за хвилину захропів. Переможна кантата лютого гарчання з віртуозними пасажами висвистування наповнювала оселю. Аж раптом злагоджений оркестр збився на какофонію, велична мелодія розхристалась, у неї вклинилися лячні незнайомі звуки. Що там таке відбувається?

Не йди, наказує собі Надя. Не йди! Хай там що — не йди. Сам дасть собі раду. Від звуків за стіною плечі обкидає холодом. Немов дикий звір втрапив у пастку. Не йди, каже Надя до себе. Потім прийдеш.

Коли «потім»?

Зривається з місця. Штовхає двері.

Горілиць, у неприродній викрученій позі, наче хотів зробити гімнастичний місток, та не зумів. Обличчя синє. У розчахнутому роті кипить пекельний казан — та й захлинається, завмирає. Богдан не дихає. Надя кидається до чоловіка, але його не зрушити місця — липкий обважнілий лантух, геть неповороткий. Зі стогоном перевертає це тіло, з його рота виливається блювотиння їй на коліна, вона б'є його між лопаток, гамселить щосили. Він не дихає.

— Надю, що там?! — заходиться свекруха. — А-а-а, що-о?! Надю, що-о-о-о!

Не дихає. Надя б'є його в спину, б'є і б'є. Нарешті

Богданове тіло здригається, з нього вихлюпується фонтан смердючого місива. Розпатлана грива волосся, з рота й носа валить густа магма.

— А-кха-а! — Богдан хапає себе за горло, роззирається очманіло, очі мутні, боляче спирається об Надине коліно.

— Що... ти... Що ти, курва, робиш зі мною?!

Жовте око крокодила збільшується, розростається на всю стелю, незворушно спостерігає згори, як Надя підводиться, як зникає за дверима ванної, знімає із себе загиджений одяг, стоїть під гарячими струменями душу, потім під крижаними, аж нарешті починає щось відчувати. Їй холодно. Перевдягається в махровий халат, входить до Тамари Федорівни: «Ви ж чуєте, уже все гаразд» — і під поновлені звуки хропіння за стіною ладить собі лежанку на кухні. Просто на підлозі. З того, що є, — з ганчір'яного хідника, ковдри, пледа. Очі сухі, губи стиснуті в нитку. Думки кубляться, облаштовуються в голові, в'ють гніздо навколо прийнятого рішення.

Видертися звідси. Видертися звідси, поки рішучість не згасла, а там буде видно. Що люди роблять у таких ситуаціях? У такій безвиході? Щось же вони роблять, знаходять якийсь вихід. Чи її історія — єдина й неповторна?

Хто там шукав няньку з вищою освітою, пропонуючи можливість жити в кімнатці при особняку? Хто набирав заробітчанок на сезонні роботи? Вона згодна на будь-що. Годі з неї цього всього, годі. Що ж він — матері води не подасть? Не знайде когось робити їй уколи? З чого вона взяла, що без неї тут не обійдуться? Ще й як обійдуться.

Завтра. Важливий день чекає на неї завтра. Рятуйся, Надю, поки не пізно. Бо ще не пізно — хай там як.

Жовте око теж не спить, позирає з темряви. За стіною — храп, безжурний, розлогий. Вітер у кухонній вентиляції під стелею тихенько вторує ледь чутним виттям, підспівує бек-вокалом.

Гудки тривають і тривають. Це Галка.

— Алло, Надь, алло! — ранковий голос аж дзвенить.

У Галки прохання. Їй незручно вантажити подругу ще й своїми проблемами, але... Чи зможе Надя поливати квіти у вазонах? Хоча би двічі на тиждень. Бо така несподіванка, сюрприз і все таке...

– Ми з малим і... кхе-кхе... сама знаєш, із ким... коротше, летимо в Туреччину на два тижні. Занесу тобі ключ, усе розповім... Сама зайдеш? Ще краще! Заходь, ми вдома. Надько, ти чого там?.. Регочеш чи плачеш?

Уже в Галки вдома, слухаючи розпашілу чи то від доброго вина, чи то від піднесення подружку, Надя зауважує, як та помітно помолодшала. Захоплена розповіддю про чоловіка, з дівочою довірливою усмішкою, Галка не одразу й згадує, навіщо Надя прийшла. Показує, похопившись, як зачиняти вхідні двері: спочатку нижній замок, потім верхній. Відчиняти — навпаки.

— Не переплутай, — каже. — Сімнадцятого продиктуй за цим телефоном показники лічильників води.

— Галко, — озивається Надя, — можна, я в тебе поживу?

— Що?.. Як?.. Ні, правда?.. Не може бути, — Галка доливає вина в келихи. — Живи! — вона ніби й не надто здивована. — Тоді так: завтра прийде газовий майстер, я викличу, а ти поки не користуйся лівою верхньою конфоркою. Запам'ятаєш?.. Я краще зніму ручку, щоб ти не ввімкнула випадково. Та-а-ак. Що ще? Нічого, все добре, — обіймає Надю. — Не бійся. Щось придумаємо.

Першу ніч Надя лежить без сну, дослухається до звуків чужого помешкання. Труби гудуть не так, і ліфт гуркотить інакше, лиш ліве око крокодила звично блимає з темряви. Ні за чим вона не шкодує, тільки у вухах голос Тамари Федорівни, наче та її кличе...

З Богданом поговорила по мобілці, продиктувала йому номери телефонів — куди звернутися, щоб до матері приходили із соцзахисту, дала номер медсестри з сусіднього будинку. Він відповідав їй трохи розгублено й неуважно. Вона очікувала грубощів — їх не було, він перепитував цифри, у нього не писала ручка. «І от що, — згадав. — Де ти сховала сіль?»

Ніби вперше, відсторонено й уважно, Надя розглядала

себе у великому дзеркалі на дверцятах шафи-купе. Одяг лежав під ногами. Шалена думка обпекла: якби вона побачила це тіло, скажімо, без голови, то й не знала би, що воно — її. Отак уважно вона ніколи себе не оглядала, від маківки до п'ят, у яскравому освітленні, переконана, що ніхто її за цим не застане. Зараз її тіло дозволяло себе роздивитися, показувалося зусібіч: шия, плечі, спина, сідниці, груди, якісь замалі груди, не знати, чи гарні, радше ні. Живіт і заріст між ногами, волосся несподівано світле, і ноги, повняві, наче й нічогенькі такі, а може, й ні... Хіба про себе саму складеш об'єктивну думку? Про власне тіло?

— Ви з жеку? — запитала вона в газівника.

— Ні, я просто майстер, приватний, ви мене не пам'ятаєте?

І вона згадала його. Він був у неї кілька тижнів тому, коли в кухні газом відгонило, Галка їй тоді допомогла, викликала фахівця.

— Не переймайтесь, я за свою роботу відповідаю, — сказав він.

Надя зателефонувала в музей: мовляв, буду пізніше. Ну так, вона сміялася з його жартів, а він кидав на неї особливі погляди й опускав очі, так дивився, як минулого разу, але тоді вона цього не помічала, а тепер зауважила. Вона йому подобалася. Ні, не заохочувала його своїм сміхом — їй справді було весело. А коли, закінчивши й помивши руки, він зустрівся з нею очима, беручи від неї рушник, вона не відпустила його погляду, дивилася йому в очі, а тоді ковзнула долонею від його пальців вгору, під картату сорочку, під закочений на лікті рукав, і чоловік напружився, дав собі кілька секунд — переконатися, що він справді відчуває на собі руки цієї жінки, і лише по тому притягнув її до себе й зашепотів жаркі безглузді слова.

Те, що було далі, оглушило й засліпило її. З-під гарячої навали відчуттів вона випірнула лише на мить, почувши чийсь наче схлип чи протяжний стогін. Власний. Вона ридала, налякавши свого єдиного в житті коханця, а той гладив її плечі, не розуміючи, чому плаче ця жінка, чому вона так плаче, якщо сама недвозначно дала зрозуміти, чого вона хоче.

Надя не мала, що йому сказати. Вона ніколи навіть не пробувала дізнатися, що воно таке, про що торочить Галка; не відгукувалася на залицяння й погляди, сповнені зацікавлення, не переходила межі, яку сама собі накреслила. А це все, виявляється, не вигадки, не жіночі побрехеньки, це правда, воно існує. Тим часом, як вона сама — сама! — прирекла себе на двадцять років життя з чоловіком, який ніколи не давав їй того, що цей незнайомець, якого вона бачила вдруге й востаннє.

Тепер вона знала відповідь на запитання: чому? Чому Богдан так буденно, так запекло знущався з неї? Він був неспроможний викликати цей вибух, землетрус, цунамі. Або був переконаний, що це вона неспроможна на відгук. Звісно, він знав, він, певно, мав із чим порівняти. І от нарешті в нього є підстави сказати те, що казав уже не раз про «зрадливу бабську сутність». Але Наді вже байдужі його слова.

Дядько в майстерні на неї навіть не глянув. Схилився, вислухавши прохання, над підмізинним пальцем її правої руки.

— Що ж ви себе до такого довели? Тепер хіба надфілем.

— Чим?

Мовчки показав трикутну вузьку пилку.

— То що, ріжемо? — поправив на носі розгойдані окуляри й нарешті підвів погляд. — Тримайте руку нерухомо.

Гострий інструмент, схожий на пилку для нігтів, здавалося, не зможе вчасно зупинитися. Та він не завдав їй болю, перстень розкрився й відпустив палець на волю.

— Точно на лом здаєте? Камінь можу вам віддати, нам камінь не потрібен, тільки метал.

Дядько підколупнув, натиснув — і жовто око з чорною зіницею вистрілило в стіну й відскочило вбік із сухим коротким дзенькотом. Залетіло кудись під тумбу. Майстер, крехчучи, нахилився.

— Не шукайте, він мені не потрібен.

Надя потерла палець. Ця борозна, звісно, залишиться шрамом назавжди.

Звідкись із запилюженого кута кімнати, куди не сягають ні сонячний промінь, ні погляд, ні віник, ні ганчірка, дивилося в темряву ліве око крокодила. Вело жінку сходами з майстерні, тротуаром до світлофора, пішохідною «зеброю»...

P. S. Через рік Богдан одружився із секретаркою спілки, старою дівою, яка років десять подавала йому виразні сигнали небайдужості. Він видав книжку малої прози і страждав, бо ніхто її не помітив, ані словом не відгукнувся — ні добрим, ні злим. З'явилася тільки пафосна рецензія від курвого сина Марчака, яку вони писали разом. Дружина виявилася крикливою й вимогливою, але Богдан із цим мирився — усе-таки це краще, ніж зверхнє мовчання Наді, а він знав, що зверхнє, завжди відчував, і ніхто не переконав би його у зворотному. Тамара Федорівна переважно лежала в лікарні, там у Марчака невістка працює, він допомагав прилаштувати стареньку й перевести в реабілітаційний центр. Трохи вдома — і знову в лікарню.

Галка вийшла заміж, живуть із сином у чоловіковому особняку за містом. У Галки нове захоплення — вічнозелені рослини, висаджує їх на колишньому городі вигадливими композиціями: ялівець, пахісандру, самшит, магонію...

У Галчиній квартирі живе Надя. Орхідеї на підвіконні, здебільшого білі, та є й рожеві, про які вона завжди мріяла. Перспективи з житлом наразі жодної. А от у музеї зміни: Надя очолила відділ західноєвропейського мистецтва, незабаром поїде на конференцію у Відень. Закордонний паспорт уже отримала, мову підтягує вже кілька місяців, тричі на тиждень ходить на курси німецької. Уже навчилася непогано розповісти про Йозефа Ґрассі та Мартіна Альтомонте. Щодо особистого життя — у пошуках. І шукатиме, аж поки знайде, принаймні намагатиметься. Сорок років — лиш екватор життя, як каже один новий знайомий, який своє сорокаріччя відзначив років із двадцять тому. Цікавий такий дядько. Вони сидять поруч на уроках німецької.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА

У сім'ї Надії відбувається психологічне насильство. Ситуація йшла до глухого кута поступово, протягом двадцяти років. Символічно, що ім'я головної героїні — Надія, це говорить про те, що навіть після такого тривалого нещасливого шлюбу можливі позитивні зміни.

На початку ми бачимо, який спосіб контролю над ситуацією чоловікової агресії застосовує Надя. Вона інтуїтивно відключає сенсорні канали й подумки переноситься в безпечне місце, до моря. Це її уявна мушля — образ, який допомагає зберегтися, залишатися цілісною собою, наскільки це можливо.

Яскраво описано шлюбну обручку й історію її придбання. Перстень символізує, якою мірою Надя «зрослася» з цим шлюбом, із роллю жертви в ньому. Купуючи обручку, чоловік вдався до навіювання з метою контролю: сказав, що Надія завжди його пам'ятатиме, завжди буде начебто прикута до нього. Водночас обручка є символом власного вибору жінки — вибору такого способу життя, зневіри в тому, що вона варта кращого. Чоловік і справді займав усі її думки, відбирав енергію, прикув до себе спершу любов'ю, тоді шлюбом, потім хворою матір'ю і грою в енергетичного вампіра. У поведінці Богдана має місце постійний контроль, претензії, ревнощі на сексуальному ґрунті. Ревнива поведінка є способом психологічного насильства.

Роками жінка випрацьовувала стратегію захисту від нападок найближчої людини — чоловіка. Вона зрозуміла, що потрібно ховатися, закриватися від нього, демонструвати зверхність і напускний спокій. Так вона навчилася не ділитись із ним енергією. Звісно, з часом прийшло відчуття безвиході й виснаження. І жінка почала рефлексувати, замислюватися, що відбувається з її життям.

Парадоксально, але здібність до літературної творчості

проявлялася в її нереалізованого чоловіка вербальною агресією і схильністю до пліткування про знайомих.

Свою професійну нереалізованість Богдан компенсував приниженням дружини, і Надя це розуміла. Емоційного зв'язку між ними не було вже давно, чоловік використовував дружину як служницю в побуті. Їхнє сексуальне життя теж було вкрай збіднене через образи й брак довіри (яскравий приклад психологічної зради — Богданові кпини щодо Надиних спогадів про перше кохання). Зрештою жінчине тіло почало сигналізувати навіть алергією на сперму. Також Надія мала аноргазмію як вияв протесту проти можливості насолоди з чоловіком.

Чітко простежується вплив деструктивних установок Надіїної матері щодо необхідності втримувати чоловіка біля себе, сорому бути розлученою. Мати не вважала насильством словесне приниження й інші вияви психологічного насильства. Мати дотримувалася думки, що без чоловіка жінка є неповноцінною, і цього навчила Надію, яка застрягла в шлюбі на довгі роки.

Удома Надя була донором енергії. На ній буцімто трималися життя свекрухи і спокій чоловіка-письменника. Доволі категорична й рішуча подруга Галина не лише підтримувала Надію, а й указувала на патологічність її стосунків із чоловіком. Проте Надія не була готова сприйняти це й ужити заходів. А для того, щоб усвідомлювати проблеми і змінювати своє життя, потрібна готовність. Як то кажуть, людина змінюється або з натхнення, або з відчаю. Ситуація Надії — це переповнення відчаєм, коли вже несила терпіти знущання й емоційний голод. Коли відчуваєш себе крокодилом із величезним хвостом зневіри й болю.

Крокодил тут — багатошаровий промовистий символ. Це і день, і ніч, і час, драговина; зусилля, потаємність; сили зла, пекло; смерть; лицемірство і фальш; безжальність, злість, переслідування, жага, німота, одужання. Усе це є у внутрішньому світі нещасливої дружини, жертви обставин. Вона приховувала почуття, довго чекала змін, проживала своє життя,

мов у пеклі, майже поховала себе в сірому буденні й остогидлому побуті.

Для кожної людини є чотири сфери переробки конфлікту. Перша сфера — тілесна: людина може захворіти через неприємності й труднощі. Друга сфера — інтелектуальна: людина або намагається піти від проблем у роботу, або вибирає цілковиту бездіяльність. Третя сфера — соціальна: людина прагне контактів і підтримки оточення або, навпаки, обмежує коло спілкування. І четверта сфера — духовна: людина реагує на обставини, уявляючи, як могла би розв'язатися ситуація. У Надії таке реагування відбувалося переважно через фантазії та сни, а відчуття себе рептилією надавало самовладання, сил і захищеності.

Зрештою у героїні зав'язався внутрішній діалог двох субособистостей: Надії вільної та Надії невільної. Вона почала виявляти свої потреби в шлюбі, думати про вимоги до власного життя і свої бажання.

Важливо, що вона отримувала підтримку від подруги і бачила приклад самостійності й рішучості. Коли Надія прийняла рішення змінювати своє життя, самé життя почало підкидати рішення, як-от Галчину квартиру й чоловіка-газівника.

Закінчення новели дуже оптимістичне, хоч і не цілком конкретне. Ми розуміємо, що життя — непроста річ, усі проблеми одним махом не розв'язуються. Проте з надією та вірою у власну гідність людина здатна багато чого подолати.

НАТАЛКА СНЯДАНКО

ТЕМНІ ВІДТІНКИ ЧЕСЬКОГО КРИШТАЛЮ

Їй ніколи раніше не снилося це відчуття. Їй узагалі рідко снилися відчуття. Прокидаючись, вона пригадувала розмиті обличчя, уривки фраз, якісь напівздогади, але відчуття коли й снилися, то хіба найбуденніші: холод, спека, бажання від когось утекти, страх, що не встигне вчасно прокинутись, який зазвичай передував дзвінку будильника. Однак відчуття в її сьогоднішньому сні було інтенсивним і напівусвідомленим. Це була паніка, жах, але водночас цікавість і нерозуміння. Так, ніби її мали покарати, але вона не знала, за що саме. Уві сні вона знову була маленькою дівчинкою, яка розбила кришталеву вазу — татову, подарунок на день народження від співробітників. Вона ніколи не зауважувала, щоби тато особливо любив чи хоча би помічав цю вазу. Ваза переважно стояла в найдальшому закутку серванта, і раз на рік мама або вона, Галина, витирала з неї пилюку. Сьогодні Галина без дозволу взяла вазу й притиснула нею кутик ковдри, якою відгородила собі під столом схованку. Вона називала це печерою і любила сховатися там, увімкнути настільну лампу й читати аж до вечора.

Мама щоразу бурчала, що Галина вимазує ковдри, збирає пилюку, псує очі. Але не змушувала доньку вилазити з печери аж до батькового приходу. Щойно батько з'являвся на порозі, мати суворим тоном наказувала Галині все прибрати. Сам батько ніяк не висловлював свого ставлення — можливо, він нічого не мав проти гри, або ж йому було байдуже. Йому зазвичай було байдуже майже до всього, що стосувалося домашніх клопотів.

Але того разу Галина, сидячи в печері, в якийсь момент невдало повернулася й мимоволі потягнула за кутик ковдри. Ваза з глухим ударом упала додолу й розбилася на дрібні блискучі скалки.

Це трапилося о 12:23, Галина запам'ятала, бо саме

вдивлялася в дрібні поділки на круглому зеленому циферблаті масивного годинника із золотавими стрілками, їй хотілося помітити, коли стрілка зрушить із місця й пересунеться на наступну поділку, зафіксувавши втрату ще однієї хвилини. Галина так зосередилася, щоби побачити завжди невидимий рух хвилинної стрілки, що на мить забула про вазу на краю стола і зручніше вмостилася на ковдрі, ковдра зсунулася вниз, і ваза зіслизнула на підлогу. Ваза була негарною, важкою, вкритою безліччю дрібних гострокутних заглиблень, у яких вічно збиралася пилюка, і тієї пилюки неможливо було позбутися, навіть довго вимочуючи у воді з мийним засобом. Коли ваза зі страшним гуркотом гримнулася об підлогу, боляче вдаривши Галину в мізинець ноги, дівчинка відчула щось на зразок полегшення, бо тепер уже не доведеться витирати липкий бруд і колоти пальці об гострі заглибини.

Але потім прийшла мама, зойкнула і перелякано затулила очі руками:

— Що ж тепер буде? Батько тебе приб'є за свою улюблену вазу! Навіть не знаю, що буде, коли він повернеться.

Спершу Галина не дуже зрозуміла, чого раптом батько мав переживати через вазу, одну з багатьох йому подарованих. Він працював директором невеликої швейної фабрики, і його дні народження завжди святкували всім колективом. Підлеглі скидалися на подарунок, і щоразу це була або якась куплена на місцевому сувенірному базарі картина з букетом пурпурових троянд на яскраво-зеленому сукні, або ж масивна кришталева ваза класичної форми. Ці вази стояли порожніми на верхній полиці серванта у вітальні і наповнювалися лише кілька разів на рік, коли матері дарували квіти на День учителя, Перше вересня чи в день останнього дзвоника. Мама працювала вчителькою молодших класів у школі неподалік.

Того дня мама ще довго й ретельно підмітала друзки довкола стола, постійно повторюючи одну й ту ж фразу: «Навіть не знаю, що буде, коли він повернеться додому. Не знаю, що тобі буде. Буде щось жахливе». Поступово ця фраза влізла Галині в мозок, як шматочок скла від розбитої вази

впивається під шкіру. І Галині стало страшно. Вона хотіла і не могла уявити, що ж зробить батько, коли повернеться: насварить її, витягне ремінь і повільно підноситиме його Галині до обличчя, як він робив, коли хотів покарати її за щось, або й просто так, «для профілактики», як сам це називав. Він любив похвалятися, що ніколи не б'є жінок. «Навіть власну жінку і доньку», — додавав. Та оскільки вважав ремінь найефективнішим методом виховання, застосовував його до Галини саме так, загрозливо підносячи до обличчя. Галина відчувала, як від ременя пахне заяложеною шкірою і пилюкою батькових штанів, які він рідко давав у прання, щоб не зносилися, а просто час від часу вивішував на балкон провітритися, вважаючи це не менш дієвим способом відновлення чистоти. Туди ж, поряд із батьковими штанами, вивішували шкільну форму Галини, яка була в неї одна, тож попрати вдавалося лише у вихідні, а протягом тижня форма смерділа задавненим потом і шкільною вбиральнею.

Щоразу, коли батько підносив ремінь Галині до обличчя, їй здавалося, що він таки передумає і вдарить. Можливо, тепер, за вазу, точно вдарить, якщо мати вважає, що ваза для нього така цінна. Минали година за годиною, а уява Галини так і не могла просунутися далі цього ременя, насупленого батькового обличчя, його роздратованого голосу: «Ну що, знову? Знову?» Так він казав, коли був злий, і Галина не завжди розуміла, що саме він має на увазі. Батько взагалі мало говорив, уважав це жіночим ділом, а його похмурий вираз обличчя не завжди означав, що для цього є якась вагома підстава. Його могло вивести із себе що завгодно: гучне постукування ложечки об стінки горнятка, коли мати розмішувала цукор, підгоріла яєчня, пересолений суп, відірваний ґудзик на пальті, надто коротка спідниця матері чи Галини. Або й просто колір фіранок в кухні, які він раптом зауважив:

— Скільки ці жахливі ганчірки ще тут висітимуть? Я завтра принесу тканину, пошиєш нові.

— Добре, — квапливо погоджувалася мама, яка ніколи не

сперечалася з батьком, коли в його голосі звучала така тиха нав'язлива агресія.

Мама взагалі рідко сперечалася з татом, сили її протесту могло вистачити хіба на те, щоби промовчати у відповідь на його репліку, але здебільшого вона, от як зараз, одразу з усім погоджувалася. Але батько зовсім не хотів, щоб із ним погодилися, навпаки, це дратувало його ще більше. У такі моменти він мовчки й загрозливо нависав над столом, сперши голову на міцний кулак, і час від часу різко кидав:

— Ну чого мовчиш, невже так важко поміняти фіранки?

— Я ж сказала, поміняю, — знову квапливо відказувала мати.

— У тому-то й проблема, що ти тільки обіцяєш, але обіцянок ніколи не виконуєш.

Мати мовчала. Батько ще якийсь час нервово постукував пальцями по столу, а потім різким рухом відчиняв холодильник:

— Ну чому ніколи не можна купити свіжого молока? Це скисло давно.

Молоко в їхній сім'ї майже ніхто не пив. Іноді, украй рідко, батько випивав склянку перед сном або додавав собі в каву. Але найчастіше давно скисле молоко, про яке всі забули, ставало лише приводом для чергової сварки.

— Ой, вибач, забула, зараз збігаю куплю, — так само запопадливо відповідала мати.

— Кому воно вже тепер треба, раніше могла подумати. Візьми хоч полиці помий як слід, дивись, які брудні, — батько витягував із холодильника надрізаний пакет із молоком і демонстративно кидав його на підлогу. Молоко розливалося на сірому лінолеумі, мати мовчки проводжала поглядом цівку, що затекла під меблі, тож тепер доведеться відсувати шафу, щоб вимити підлогу, інакше за кілька днів звідти смердітиме. Батько мовчки спостерігав, як мати рвучко встає, набирає у відро занадто гарячої води, різким рухом наливає у воду забагато мийного розчину, а потім так само різко ставить відро з білим вершком піни на підлогу, вода вихлюпується і

переливається на світлі мильною веселкою.

— Ну от, навіть відро не можеш нормально поставити, — криво посміхається батько. Мати кидає на нього сповнений люті погляд, але не порушує мовчанки, лише затято шурує ганчіркою підлогу, ніби сподіваючись стерти звідти свою нерозхлюпану лють.

— Добре, що молоко розлилося, бо ти ніколи тут підлоги не помила би, — кидає батько й виходить із кухні.

Того дня Галина з мамою спершу довго й мовчки визбирували дрібні скалки від вази. Потім винесли їх у смітник надворі, підмели й пропилососили підлогу, тоді помили. Галина ретельно терла мокрою ганчіркою підлогу, уважно роздивляючись під різними кутами, чи не лишилася десь лежати дрібна блискуча друзка. Підлога відблискувала під сонцем кольоровими мильними смужками.

— Давай розсунемо решту ваз на полиці, щоб не було видно порожнього місця, — запропонувала Галина. — Може, тато не помітить.

Галина сиділа на дивані, закутавшись у ковдру, але ніяк не могла зігрітися, її морозило.

— Давай, — мляво погодилася мама. — Але це не допоможе.

— Чому ти просто не підеш від нього? — запитує в мами подруга, послухавши чергову історію про розлите по підлозі молоко, скандал через несмачну ковбасу чи недостатньо ретельно випрасувані батькові штани.

Мама з подругою сидять у кухні, п'ють коньяк, який принесла гостя, і чорний чай, який мама навіть для подруги не наважується заварити як слід, бо хороший чай важко дістати, і батько дуже дратується, коли заварка закінчується. Аби уникнути нового скандалу, мама купує дешевий дрібний чай, який легше знайти, і підмішує його в дефіцитний дорогий, але однаково боїться кинути в чайник більше заварки, і чай виходить світліший за коньяк.

— А куди мені піти? — питає мама. — Я тут живу.

— Ну ти ж не мусиш жити з ним, — каже подруга. — Ти сама на себе заробляєш, це твоя квартира, він тут навіть не прописаний, у тебе доросла донька. Що тебе зупиняє?

— Ну як я житиму сама, що ти таке кажеш? Та й не найгірше ми живемо. Он сусідка знизу постійно з синцями ходить. А сусіда зверху раз на тиждень міліція забирає, так напивається, що діти викликають.

— То ти хочеш дочекатися такого ж?

— У нас такого не буде.

— Ти запитай сусідку зверху і сусідку знизу, вони тобі те саме скажуть.

— Ну в нас же такого немає, як у них.

— Їхні чоловіки, коли проспляться, теж, мабуть, обіцяють, що це було востаннє й більше ніколи не повториться.

— Тобі легко казати, ти можеш робити, що хочеш, у тебе немає сім'ї.

— Добре, уяви собі, що я — це він, і розкажи, що саме ти хотіла би змінити.

— Я хотіла би, щоб він не кричав на мене.

— Добре.

— Щоб не скидав речі з полиць у шафі, коли йому здається, що вони недобре поскладані, або коли не може щось знайти.

— Ще.

— Щоб не влаштовував мені допиту щоразу, коли я на годину пізніше приходжу додому.

— Далі.

Мати мовчала.

— Все? — запитала подруга.

— Ні. Просто не знаю, як сформулювати, щоб ти не образилася.

— Я знаю, що він тобі не дозволяє бачитися зі мною. Не бійся, я не ображуся і піду вчасно, щоб не зустрітися з ним на сходах.

Мати густо зашарілася. Подруга вела далі:

— Бачиш, ти добре знаєш, що саме тобі не подобається у твоєму житті. А тепер спробуй так само чітко сформулювати, як ти хочеш жити.

— Не знаю. Ну я не хотіла би бути сама, як ти.

— Це я розумію.

— Але й так, як я зараз живу, теж не хочу далі жити.

— Це я теж розумію. Але це знову те, чого ти не хочеш. А я запитала, чого ти хочеш. Ну, наприклад, який подарунок ти хотіла б отримати на день народження?

— Не знаю. Він завжди дарує мені парфуми. Його секретарка ними підторговує. Вона й вибирає.

— Вони тобі подобаються?

— Ні.

— А які тобі подобаються?

— Не знаю.

— А чому ти сама собі не купиш ті, які подобаються?

— Ну в мене ж і ті, що він подарував, стоять невикористані.

— Боїшся, що він помітить?

— Ні, навряд чи він знає, як вони пахнуть. Я ж ніколи ними не користуюся, але він щороку дарує такі самі.

— То чому не купиш інших?

— Ну якось нерозумно купувати те, що в тебе вже є.

— У тебе немає парфумів, які тобі подобаються.

— Ну яка різниця, чи вони мені подобаються. Якісь же парфуми в мене є.

— От і життя в тебе таке саме. Хтось за тебе вирішує, як тобі жити, але ти навіть сама собі не наважуєшся сказати, що тобі це не подобається.

— Ну не знаю. Я втомилася від цього всього. Хочу спокою.

Того дня, коли розбилася ваза, Галина заснула під столом на підлозі. Мати вирішила не будити її. Вона чекала на батька, який затримувався з роботи і не передзвонив. Матері було не до Галини. Вона курила на балконі й пила всоте заварений жовтавий чай без цукру. Від чаю її нудило. Чи, може, нудило від цигарок. Вона курила рідко, батько забороняв.

Галині снилось, як кілька тижнів тому батько повернувся додому не дуже тверезий, розбудив її серед ночі й примусив зубною щіткою чистити ванну до блиску, бо йому здалося, що ванна помита не надто ретельно. Усі материні спроби захистити Галину були марними, батько рішуче відштовхував матір і лише відмахувався рукою від її слів.

— Дівчинка мусить уміти чистити ванну, — повторював батько й показував Галині на чергову уявну пляму, яку неможливо було відтерти старою зубною щіткою зі старої пожовклої емалі, що подекуди взагалі здерлася й оголила іржаві пробоїни. Уві сні ці пробоїни оживали і вишкірювалися на Галину чорними зубами. Вона прокинулася від того, що сильно гупнули вхідні двері, і відчула, як спиною спливають краплини холодного поту. Це батько прийшов. Він був, як то з ним траплялося часто, не зовсім тверезий. Галина машинально глянула на годинник, як робила це протягом цілого дня. На годиннику знову було 12:23, тобто 00:23, як показав би електронний циферблат. Перед очима все ще стояли іржаві плями недомитої ванни, Галину трусило від страху.

— Чого не спите? — здивовано глянув на дружину й доньку.

— Тату, я більше не буду, — Галина в істериці впала батькові в ноги і заридала так гучно, що всі на мить замовкли.

— Доцю, припини, — злякалася мати.

— Що ти їй зробила? — батько суворо подивився на дружину.

— Я розбила твою улюблену вазу, — захлиналася риданнями Галина.

— Яку ще вазу? — не зрозумів батько.

— Кришталеву, що тобі на роботі подарували, — відповіла мати.

— Не знаю, що за ваза. Ну розбила, і чорт із нею. А чого ти так плачеш?

Галина сіла на ліжку, намагаючись позбутися неприємного відчуття після сну про давній дитячий епізод із розбитою

вазою. Вона рідко згадувала той випадок, але щоразу їй здавалося, що того дня з нею відбулося щось дуже важливе, і хай скільки разів по тому мати намагалася налякати її тим, що «прийде батько і не знаю, що тобі зробить», вона вже ніколи так не боялася, ніколи не відчувала липкого приниження від власного безсилля й розпачу безпорадності.

Задзвонив телефон, у слухавці схлипувала мати.

— Тато помер, Галю, — вимовила вона. — А я, незграба, шукала ковдри, щоб завісити дзеркала, і розбила його улюблену вазу. Знаєш, ту чеську, яку йому подарували на роботі, — і тоді мати розридалася ще дужче.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

ЛЮДМИЛА НИКОНЕНКО, КАТЕРИНА БОРОЗДІНА

Розбита ваза, що мала би прикрашати побут, — не найгірша втрата, яку пережили герої новели. Кришталеві скалки від вази аж ніяк не порівняти з утраченим коханням, довірою і безпекою в сім'ї. А скільки розбитого й зламаного в їхніх стосунках було доти, у цій сім'ї ніхто, напевне, і не рахував. Звикли так жити.

На жаль, зруйнована комунікація між батьками неминуче впливає на дитину, позбавляючи її відчуття безпеки. У цій сім'ї і мати, і донька страждають від психологічного насильства: образи, погрози, залякування, що спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе.

Таке насильство — гендерно обумовлене, це вияв історично нерівного співвідношення сил жінок і чоловіків, яке призводить до дискримінації жінок і дівчат. Ризик зазнати насильства за гендерною ознакою для жінок і дівчат більший, ніж для чоловіків.

Коли дівчинка переживає будь-яку форму насильства, у неї руйнується повага до себе, порушуються зв'язки з дорослими, не формуються поняття рівності жінок і чоловіків. Найімовірніше, у дорослому житті така дівчинка буде схильною до залежності від свого хлопця або чоловіка. Адже для неї прикладом була поведінка тата, який «керував» у сім'ї, принижував, а інші все це терпіли.

Які ще наслідки ймовірні для дівчинки, яка росте й розвивається в таких обставинах? Це і підвищена тривожність, і знижена самооцінка, невпевненість у собі та своїх силах, і психосоматичні захворювання. Такі наслідки людина може відчувати ще тривалий час, навіть після виходу із ситуації. Усе це негативно впливатиме на її становлення й розвиток як особистості.

Маленька Галя була вимушена відігравати для мами роль безвідмовної слухачки, за першої ж нагоди вислуховувати

нарікання на образи від батька. Мама занурювала доньку в атмосферу тривожного очікування, не даючи собі ради із власним страхом щодо насильства в сім'ї: «Не знаю, що буде, коли він повернеться», «Батько тебе приб'є».

Мати боялася захистити себе і доньку, фактично залишаючи дівчинку в ситуації небезпеки наодинці з батьком-кривдником, а це руйнує довіру до обох батьків. Погрози ще більше посилювалися залякуваннями фізичним насильством, яких дитина зазнає від тата. Нічні прибирання, з'ясування стосунків у присутності дитини, тривожні очікування приходу сп'янілого батька — головна сюжетна лінія життя сім'ї та дівчинки зокрема.

У новелі описано типову ситуацію, коли вразливі, незахищені жінки відіграють роль «офірного цапа» для чоловіка. Зазвичай у такій позиції опиняються найзалежніші фізично, психологічно й матеріально члени сім'ї (діти, літні люди або жінки). І якщо дорослі мають певні ресурси для подолання складних життєвих обставин завдяки соціальному оточенню (друзі, колеги, родичі тощо), можливість отримати консультацію в різних організаціях, то діти залишаються наодинці зі своїми проблемами.

ЄВГЕНІЯ КОНОНЕНКО

ТАТО В ДОБРОМУ ГУМОРІ

До цього не звикнути ніколи. Цей землетрус перед очима, цей страшний біль у тім'ї, коли хочеться з волоссям зідрати шкіру з черепа, ці зуби, що ковзають по її обличчю. І щоразу схопить її так, що руки заблоковані, і вона не може бодай роздряпати йому пику, чого в ті хвилини прагне найбільше. Мати — та завжди примудрялася подряпати татові щоку чи підборіддя. А їй лишається тільки ревти не так від болю, як від безсилля. Бо коли все це нарешті припиняється, і він кидає її на диван або ліжко, у неї вже немає сил ні на гнів, ні на протест. Вона лише довго ридає, захлинаючись, іноді аж так, що боїться і не вийти з цього стану. Але виходить. А вийшовши, помічає, що біль, який видавався їй нестерпним, озивається ледь відчутним поколюванням. А буває, що й узагалі минає. У ці хвилини вона незмінно згадує свого брата.

— А мені зовсім не боляче! — кричав зі сльозами в голосі її брат, коли їхній тато у гніві тягав хлопчака за вуха чи за волосся.

Татів гнів ніколи не падав на неї. Але, певне, і не було в цьому потреби. Коли тато чухрав матір або брата, їй відбирало і руки, і ноги, і голос. Вона німіла й завмирала на місці, не в силі втекти, щоб не спостерігати тієї сцени, не в силі навіть заплющити очі, затулити вуха.

Після бешкету тато перебував у доброму гуморі — певний період, тривалість якого залежала від інтенсивності бешкету. Тоді він був милим і навіть чарівним. А те, що відбувалося, він жартома іменував «танцем диких». У них на районі всі заздрили їхній сім'ї, особливо матері, яка завжди ходила в усьому імпортному, бо тато працював у торгівлі. Це було давно, в іншому світі. Її дитинство припало ще на часи СРСР, до великих змін. Тепер у половини учнів хтось із батьків стоїть на базарі. Тоді тато в торгівлі був лише в неї.

На згадку про її щасливе дитинство в їхній київській

квартирі висить любительська, проте вдала родинна світлина: тато, мати, брат і вона. Вона й мати горнуться до тата, сильного і доброго. Брат стоїть трохи осторонь, але й він не схожий на жертву насильства. От би якийсь фотохудожник відзняв той «танець диких», що його влаштовував час від часу тато!

— Чому в тебе четвірки з математики? Учиш його, недотепу нещасного, скільки подарунків тим дурам-учителькам перетягав, а він не може п'ятірки зі школи носити?

— Ти сам на трійки ледве вчився! — кричав у відповідь син, слушно згадуючи, що сам же тато й розповідав, коли був у доброму гуморі.

— Ти, шмаркало нещасне, будеш мене вчити, як я мав учитися? Замість учитися самому! — тато трусив братову голову, вхопивши за вуха, а потім намагався зламати його спротив і вдарити об недавно придбану меблеву стінку, аж мати бігла визволяти сина від батькової сваволі. Невідомо, чого їй було шкода більше: синової голови чи скляних дверцят меблів, за які ще й борг не встигли віддати. Тоді тато переключився із сина на жінку:

— А ти, нещастя тлустозаде, ніколи мужу добрих котлет не насмажиш, тільки речі тобі діставай! Дістань їй гіпюру! Дістань їй крепдешину! Та якби лише їй! А то ж усім її сплєтніцам!

Мати й справді весь час просила тата, коли той був у доброму гуморі, дістати якісь імпортні речі для своїх подруг, противних тіток, з якими вони сиділи в кухні, а літньої пори — під вишнею, і смачно пліткували, у котрої який чоловік. Казали якісь непристойності, затуляючи руками золотозубі роти. Вона не раз тікала від них до тата, який, коли був удома, читав їй книжку або розповідав історії. Обнімала тата за шию і забувала про ритуальний «танець диких», регулярно виконуваний у залі їхнього будинку в Чухринові: мати верещить і затуляється руками, брат виє й намагається відбитися від тата, а в неї, як завжди, відібрало мову, але не зір і не слух, і вона дивиться це страшне кіно й не може відвести погляд.

А тепер вона вже віддавна — учасниця такого кіно.

Виконавиця головної ролі. Недавно бачила італійський фільм, де чоловік щосили бив жінку по обличчю. Вони дивилася цей фільм усією родиною, коли гостювали з чоловіком у батьків.

— От курва, — казала мати. — Так їй і треба!

— Цікаво, чи актор б'є актрису по-справжньому, чи вдає? — спитав чоловік.

— У кіні є способи все це робити не всерйоз, щоб нікого не травмірувати! Така симпатична жіночка, хіба можна таку вдарити всерйоз? — відповів тато, який у доброму гуморі завжди виявляв неабиякий гуманізм.

А вона мовчала, хоча присутні очікували, що й вона скаже своє слово в родинному обговоренні. Їй тоді найбільше кортіло заліпити по пиці чоловікові. Щоб ляпас прозвучав, як у тому італійському фільмі. Але ж він знову схопить її, от як зараз, почне трусити, кусати обличчя, тягати за волосся. І зробить це не в домі її батьків, а в їхній київській квартирі на Оболоні. Трястиме, доки не витрясе з неї всього, що є всередині. А потім кине на койку і зникне на кілька годин. Щоб не чути її істеричних ридань.

— Знала б ти, як паскудно чи то ридаєш, чи то регочеш! Таку тільки бити, поки не заб'єш! Але сидіти за тебе я не хочу! — у Києві, на відміну від Чухринова, сімейне насильство, буває, тягне за собою кримінальне провадження, хоча й не завжди. Але один їхній, чухринівський, який одружився з киянкою, а потім не розрахував буйної сили в домашньому бешкеті, виправдатися не зміг.

Тож після чубанини її чоловік іде з дому й повертається добряче напідпитку, іноді з букетом, іноді з пляшкою вина для неї. Якість квітів і вина залежить не від тяжкості побоїв, а від кількості грошей, які чоловік має у своєму розпорядженні. Бо живе він випадковими заробітками: то густо, то пусто.

— Якби хоч гроші, бодай було б зрозуміло, за що терпіти. Тато, коли в доброму гуморі, ставав ідеальним чоловіком! Завжди дбав про сім'ю, завжди тягнув копійку в дім! Він уже старенький, але й досі тримає ларьок із жіночою білизною

на нашому чухринівському базарі! — розповідає вона своїй подрузі Юлії, єдиній у їхній установі, хто в курсі її проблем із чоловіком. Вони вже не вперше розпивають разом в інститутській комірчині пляшку того, «бешкетного» вина.

— Непогане чилійське вино, — каже Юля. — Краще, ніж французьке чи італійське за таку саму ціну.

— Він бере перше-ліпше, що ближче стоїть, зважає лише на ціну. Сам у винах ні бельмеса, п'є лише казенку або самогон із нашого Чухринова.

Юля — наукова працівниця, а вона — комірниця в інституті. Вони подружилися, попри різницю в освітньому рівні й сімейному становищі. Юля — розлучена жінка, чийого товариства одружені мають уникати. Принаймні так завжди вчила мати:

— Тримайся подалі від тих розвєдьонок! Тільки й дивляться, як би затягти в койку мужа подруги! Скільки тих курвів чіплялося до твого тата! Коли б'є — то не страшно, значно гірше, коли гуляє!

Але вона не боїться, що Юля зацікавиться її чоловіком. У тієї один коханець — академік, другий — іноземець. Навіщо їй періодично безробітний роботяга?

— А ти знаєш, я мало не розбила цю пляшку йому об голову!

— То чого не розбила?

— А що ми зараз пили б?

— Купили б щось — і пили б!

— А тими букетами-бешкетами я його не раз била по обличчю. То він тепер узяв моду носити пляшки.

Жінки помовчали.

— Ти знаєш, я вже не можу цього виносити. Іноді й кілька тижнів усе тихо, але я чекаю. І це найстрашніше. Скоріше б прийшло й минуло.

— То розлучайся! Шлюб має полегшувати життя, а не ускладнювати. Сама ж казала, що найкращий рік твого життя — коли він був на заробітках!

— Та хай би не вертався! Але повернувся! І цілий місяць

все йому було не так! Ніби відробляв пропущене!

— Якщо тобі без нього було добре — це вірний знак, що треба розлучатися!

— Легко сказати! А зробити! І потім, я ж не сама! Дочка його любить! Її він не б'є! Все на мене!

— Ти свою дочку народила дуже рано, і вона, на відміну від моєї, уже доросла. Мама їй уже не потрібна. Якщо вона його так любить, хай із ним і живе. А ти думай, як поселитись окремо.

— Але тоді він почне бити дочку, коли в нього щось не так!

— То вже буде доччина проблема, як від нього захищатися. У неї вже й хлопець є, напевне!

— Є, і не один. Але поради, Юлю, давати легко. Ти на моєму місці не була.

— Моя мати розлучилася з батьком, з яким і їй, і мені було погано. Я не кажу, що це добре. Найкраще — змусити чоловіка, якого любиш, бути таким, як ти хочеш. Але це буває дуже важко.

— Це неможливо! Тебе не били головою об стінку, Юлю! Тебе не трусили так, щоб іскри з очей! Ти знаєш такий вислів — «іскри з очей»? У книжках трапляється, але в мене таке враження, що письменники не знають, що воно таке.

— А ти ніби пишаєшся знанням, що таке іскри з очей...

— Хотіла б я не знати! Але коли таке пізнаєш, то нормальною людиною вже ніколи не будеш!

— Гаразд, приймай роль людини ненормальної, яка любить, щоб її тягали за волосся й кусали за обличчя.

— Та не люблю я цього! Як таке можна любити?

Жінки знову замовкли. Юлія із задоволенням попивала чилійське вино. Бита дружина, зрештою, так само. Нарешті знову заговорила:

— А в нашому Чухринові ніхто не розуміється на нормальному вині. Усі люблять солоденьке. Тато матері завжди носив портвейн. Червоний чи білий. І вони з бабами-сусідками, яких тато терпіти не міг, і я теж, сідали й пили ту продукцію.

— Ти казала, у твоїх батьків велика ділянка землі на околиці Чухринова, — згадала Юлія.

— Так! Там на території фруктовий сад, а ще дуби, сосни й берези! Вони після розвалу Союзу приватизували шмат лісу.

— То, може, вони тобі побудували б якийсь будиночок, і ти там тимчасово пожила б? Допомагала би батькові білизною торгувати.

— А я тобі скажу, що будиночок на ділянці вже є!

— І вони в ньому живуть?

— Та ні! Наш будинок великий, вони зробили купу пристройок, верандочок. Але побудували ще один.

— І там є опалення?

— Там усе є. Тепер і в Чухринові в будинках усе є. Там дві кімнати, кухня, веранда, ванна. Це вони для мого брата побудували, якщо надумає повернутися в Чухринів.

— То чого б тобі там не пожити? Старий батько не візьме тебе у свій магазин?

— Річ не в тому. Вони мене не пустять у той дім.

— Господи, чому? Твій брат, сама розповідала, живе за кордоном, невідомо, коли повернеться.

— По-перше, мій муж дуже добре знає туди дорогу. По-друге: чому поїхала з Києва від мужа? Відповідь одна: муж вигнав із дому. А чому вигнав? Бо гуляла. Та ще з жонатим.

— Тобто каналізація в кожному домі в Чухринові вже є, а голів на плечах у чухринців як не було, так і нема?

— У нас одну зацькували, коли на свого в суд подала! Він їй руку зламав! Це однокласник мого! Вони разом із моїм сміялися на кухні в нас: хай подає! Справу відкриють, тільки якщо в результаті побоїв вона втратить працездатність, яка не відновиться протягом двадцяти одного робочого дня! А їй гіпс зняли через два тижні! От якби він їй ногу зламав, може, щось і вигоріло б.

— Хай руки-ноги будуть цілі. Та й тих, мабуть, на зону запроторювати не треба...

— Не треба! Бо там у них виробляються велика мета: вийти й зарізати ту, яка його засадила. Таке в нашому Чухринові теж було.

Юля налила ще вина, підсунула подрузі склянку і виявила щире зацікавлення кривавими історіями Чухринова. Життя одноманітне, сіре, а тут такий шквал пристрастей! У толерантних колах її коханців такого не буває. І бита дружина пожвавилася. Їй подобалось говорити на тему, хай і дотичну до власної долі, але дещо віддалену. Ввімкнулася давня оповідна стратегія: от був у нас випадок...

— От був у нас випадок. Він такий ніби інтелігентний. Учитель фізкультури в школі. І жінку дубасив, і подарунків потім не носив! — в інтонації битої дружини ледь чутно бриніла гордість: її б'ють, зате подарунки носять. Вона сьорбнула чилійського вина. — Дружина фізкультурника женила його на собі, а він ну зовсім не хотів, тому він бив її так і сяк! І вона терпіла, терпіла, і вся любов минула, як у мене. І відчула: краще одній, ніж із ним. А сама вона з багатодітної родини, піти нема куди. Дім не поділиш. А він, котище погане, загуляв із малоліткою. За це багато дають, якщо все довести, більше, ніж за зламану руку!

— Якщо, знову-таки, все довести! — зауважила Юля.

— Так, довести їхні темні діла нелегко, у тому-то й річ! І та жінка, жона фізкультурника, довго прикидалася, ніби нічого не знає. А сама стежила за ними й вичікувала. Він получав удовольствіє, бити її перестав. Їй би на тому заспокоїтись. Але глузд їй уже відбило, і в неї була велика мета: засадити його. Вона вистежила, коли та малолітка ввечері в шкільній підсобці сиділа на колінках у фізкультурника, і викликала міліцію. Нічого не було би, бо менти собі пили на чергуванні. Але один із них ревнував до фізкультурника свою жінку...

— Яку, певне, теж дубасив...

— Мабуть. Але ти слухай далі. І відразу протокол: розбещення неповнолітньої! Фізкультурнику мєру пресєчєнія — арешт! Утримувати до суду в тюрязі! А малолітки мама підняла шум: у мене дочка відмінниця! Спортсменка! Майстер спорту з гімнастики! І вони принесли справку, що малолітка — целка. Що там ніякого порушення закону не було! І його випустили ще до суду, а все навісили на жінку

фізкультурника!

— І проти неї відкрили справу за наклеп?

— Її знайшли повішеною. Визнали самогубство. Одні кажуть, то він її. А інші кажуть, що він їй сказав: вішайся сама, бо згублю страшною смертю. У нашому Чухринові хуторська система забудови. Будинки один від одного за півкілометра. Кричи — не кричи, особливо вночі, ще й узимку.

— У київських квартирах теж можна робити що завгодно, і ніхто не прийде на допомогу. Недоторканість житла, зрештою. Бідолашна жінка! Захищалась, як могла!

— А мені її не жаль. Сама винна. Хоч як він її бив, але на зоні з ним ще гірше робили би. Не треба було його женити на собі насильно.

— Але ж ти свого насильно не женила...

— Яке там! Сам ліз, не проженеш! Від сьомої вечора під парканом стояв, поки не вийдеш, — із гордими нотками згадала пору дівування бита дружина.

— Але й у тебе не склалося, і хочеться звільнитись від нього...

— Хочеться! Правда хочеться! Я заздрю тобі, Юлю, що ти сама! Що ти не знала у своєму житті того, що знаю я.

— Не зовсім. Мій батько теж був домашнім тираном. І теж нам із матір'ю добряче псував нерви, хоч кулаками й не махав. І моя мати розлучилася з ним. Мені стало краще, хоча ми перебралися в гірше житло. Але без нього. Коли він бував у доброму гуморі, мати не забувала, що він коїв у поганому. І не просто не забувала, а весь час йому про це нагадувала.

— То в Києві жінки такі розумні. А в Чухринові як чоловік веселий — забудь, який він був, коли гнівався!

— Не так воно й добре в Києві. Моя мати в кожному чоловіку бачила домашнього насильника. Своїм одруженим подругам буквально влаштовувала сцени: чого ти з ним живеш? Він тебе принижує, а ти йому догоджаєш по-всякому! Вже з нею з її подруг ніхто спілкуватися не хотів! А вона казилася від злості. Я була підлітком і відчувала це. А вона мені кричить усоте: не хочуть до нас у гості ходити, вигадують, та

хвора, та зайнята, бо я їм правду кажу, що не можна жити зі скандалістом! Це поганий приклад для дочок! Коли жінка прощає чоловікові погане поводження, вона зраджує все жіноцтво світу! А потім вона не давала мені ні з ким побудувати стосунки. Весь час чула від неї: як він до тебе ставиться! Як ти все це терпиш! Сама не знаю, як заміж вийшла. Але ненадовго! Мій чоловік сам пішов від мене, коли вона вкотре влаштувала йому сцену, мовляв, він мене не жаліє, не встає до малої дитини! А я його любила! І це теж було домашнє насильство! Тільки не від батька, а від матері!

— Але ж вона розлучилася, ти теж — і все, змогли почати нове життя!

— Так, я згодом змогла її зі свого життя усунути! Але на це пішло життя!

Юля вже була готова розповідати, як їй вдалося роз'їхатися зі своєю матір'ю, але бита подруга не була готова слухати. Лише говорити. Проблеми подоланого сімейного насильства відступили. Жінки повернулися до проблем насильства неподоланого, грізного. У напівтемряві інститутського складу оживали страшні чухринівські оповідки, тамтешні легенди.

— Одна в нас була в Чухринові, я її ніколи не бачила, але мої батьки так часто її згадували, що здається, ніби давня знайома. Моя мати навіть хрестилася, коли розповідала про неї, хоч і була партійна. Її звали Меланія.

— Меланія?

— Так, Меланія. Рідкісне ім'я, іменини раз на чотири роки, лише в переступний рік. Такого імені в Чухринові ні в кого не було. У нас усі — і старші, і молодші — були Олі-Валі-Наталі. А ця була Меланія. Я не раз чула: хочеш, як Меланія? Нею лякали молодих жінок.

— То що вона зробила?

— Її дуже сильно бив чоловік. І не лише під злу руку. Коли він її дуже боляче вдарив... у запретне місце, вона його в погріб штовхнула, саме ляда була відчинена. Він відразу забився на смерть, потилицею об цемент. Коли його витягли, міліція написала протокол, ніби він сам упав. Нещасний

випадок. А Меланія кілька днів проридала вдома й побігла зізнаватися. Мої батьки пам'ятають усе це. Тато завжди казав: не лишай відчиненою ляду в погріб. Бо погребе. А потім нещасній жінці на зону йти. Меланія так і не повернулася в Чухринів. Там і померла.

— Боже! Які страсті-напасті буяють у вашому Чухринові! А зовні таке мальовниче містечко! Улітку просто рай! — Юля зі своїм другом-іноземцем заїжджала в Чухринів під час автомобільної подорожі Україною.

— Не називаю його раєм... — перефразувала національного поета уродженка Чухринова, яка вкотре емоційно переживала жахливу історію Меланії.

— Ну звісно, який там може бути рай? У вас там навіть ресторанчика немає. Ми потім довго їхали, поки знайшли, де перекусити.

— Так, Чухринів не на трасі! Якби й був ресторан, хто в нього ходив би? У всіх удома котлети й солоні огірки. Але ти слухай, що ще було в нас, у Чухринові.

Це вже історія з роду оповідачки — точніше, її чоловіка.

— Його дід, розлючений, смикнув драбину з-під ніг бабусі, яка бігла ховатися на горищі від чоловікового гніву. Справу зам'яли, визнали нещасним випадком, і свідки знайшлися, хоча поряд нікого не було. Але той дід, на відміну від грішниці Меланії, не каявся і не зізнавався. Жив собі, ніби справді нещасний випадок. І довго жив. Сам копався в городі. І помер ураз, як праведник. Але жодна вдова не пішла за молодого вдівця, хоча в нього був дуже добрий дім. Власне, чимала частка ціни нашої київської квартири — від продажу того дому. Його купив художник із Києва.

— Це не той будинок, що стоїть осторонь на пагорбі, з башточкою?

— Той самий. Башточку вже художник збудував. А кам'яний дім — дід мого мужа... Юлько, я більше не можу так жити! Всюди кров! Всюди іскри з очей!

— Скільки ти мені сьогодні всілякого розповіла! У мене центри сприйняття інформації перегрілися! — Юлія

приклала руку до чола. — У вашому Чухринові треба відкрити філію центру допомоги жінкам, потерпілим від домашнього насильства.

— А є такий центр?

— Є, і не один. Я в одному з таких підробляю. Свою маманю туди на роботу влаштувала. Вона чоловіків-буянів ненавидить. Її енергія протесту отримала розумне застосування.

— То чого ж ти мовчиш? Знаєш, які в мене проблеми, і мовчиш? Думаєш, у нас тільки й того вина, що мій муж носить після бешкетів? Буде й інше вино!

— Звісно, буде! Але згадай, я тобі вже не раз розповідала про такий кризовий центр! Там і психолог, і юрист...

— А навіщо мені юрист? Жінка фізкультурника теж ходила до юриста в селищну раду, і що з того вийшло? І до Меланії, тато розповідав, адвокатка приходила, але нічим їй не допомогла. Меланія все одно пішла на зону на великий строк. Ні, це не для мене. І психолога мені не треба. Незнайомій людині все це розповідати? Як чоловік мене тягає за волосся, аж скальп от-от здере? Та я краще здохну, ніж комусь усе це розповім!

— Як знаєш. Ніхто тебе туди силоміць за волосся не потягне.

— Юлю, це не смішно!

— Але ж ти сама казала, що ходила до батюшки в Чухринові, і все йому розповідала!

— Порівняла! То ж батюшка! Він же нікому не розповість! Тільки Богу!

— А ти в Бога віриш?

— Не вірю! Якби Бог був, він мого чоловіка наставив би на путь істинну! От скажи, Юлько, було б домашнє насильство, якби справді на небі був Бог?

— Чого ти в мене питаєш? З батюшкою про це поговори! Кажеш, що в Бога не віриш, але батюшці довіряєш!

— Довіряю!

— Як його у вас звати? Отець Феофан? Отець Феофіл?

— Отець Федір. Він таку гарну церкву в Чухринові

побудував! Аж мій тато туди став ходити!

— Коли в доброму гуморі...

— Він на старість у доброму гуморі частіше, ніж колись.

— То, може, твого чоловіка частіше возити до тієї вашої чухринівської церкви? Як вона у вас іменується?

— Вознесенська! І отець Федір під час відправи усіх поминає: і Меланію, і чоловіка її, і діда й бабу мого мужа...

— І жінку фізкультурника...

— Ні, її не поминає. Вона ж сама на себе руки наклала. Таких не поминають у церкві.

— Бідолашна жінка. Навіть не заслужила, щоб молилися за її упокій! Мене з усіх твої історій найбільше саме ця вразила.

— А моя? Моя історія тебе не вразила?.. Чого мовчиш, Юлько? Моя історія тебе не вражає? Ти мене чуєш? Моя історія тебе не вражає?

— То як твою історію оцінює отець Федір? — Юлія спрямувала в інше річище енергію ображеної подруги, яка, здавалося, от-от розридається.

— Усе казав про сумирність. Про каяття. Про те, що мій муж — грішник, якщо дає волю своїм рукам, але судити його повинна не я, а тільки Бог.

— То, може, на тому й зупинимося? А потім Бог винагородить тебе за сумирність і покарає твого мужа за буйство.

— Але ж так несправедливо! Я нічого поганого не роблю! Він завжди чіпляється просто так! Ось дивися! Давай світло ввімкну, чого ми тут в темряві сидимо? Дивися! Ось у мене на руках сліди від його нігтів! Ось, бачиш? Навіть нагноїлося! У мене іноді в перший день навіть температура буває!

— А треба, щоб трималася двадцять один робочий день! Ти сама мені казала! Інакше не притягнеш!

— Та я не хочу його притягати! Я хочу жити окремо від нього, і все! Послухай, Юлю! А може, той ваш центр купив би мені маленьку квартиру? Хоча б готельку? Ото була б реальна допомога жертві домашнього насильства! Юлю, вони ж на іноземні гроші існують! Вони ж заможні! Хай справді

допомагають жінкам, яким нема куди подітися!

— А ти можеш уявити, що тоді доведеться побудувати цілі масиви багатоповерхівок-готельок, і в кожній по двісті жінок щонайменше. І що далі з тими жінками робити? Ткацьку фабрику? Так там уже все автоматизовано, стільки робочих рук не треба.

— Я не піду на ткацьку фабрику! — зі сльозами в голосі вигукнула жертва насильства, а потім збагнула, що її, власне, ніхто не жене на ту уявну фабрику, і гучно розреготалася, і Юля розреготалася теж, і обидві вони довго сміялися, аж прийшла вахтерка подивитися, що це на складі діється, чому двоє жінок не поспішають додому, якщо робочий день давно закінчився. Тож подруги пішли собі, бо чилійське вино вже допили.

От вони вже прощаються на зупинці, бо живуть у протилежних кінцях міста.

— А знаєш, що мені ще отець Федір казав? Що я маю більше саму себе шанувати. Тоді й муж мене більше шануватиме.

— Це саме та думка, яку я весь час намагаюся до тебе донести, — відповіла Юлія.

— Але ж це несправедливо — казати таке! Я шануюсь, я добре працюю! Я виходжу на роботу першого дня після... а не двадцять першого!

Під'їхав автобус і перервав розмову, яка того дня тривала дуже довго.

А де сюжет цієї історії? Його немає, бо сюжет з'являється тоді, коли учасники готові до зустрічі з долею. Сюжет починається там, де бодай хтось із героїв готовий самостійно змінити свою долю. Інерція не породжує сюжету, а лише тягне ще одну чухринівську житейську історію з більш чи менш трагічним фіналом, як у сім'ї фізкультурника чи Меланії, як у родині чоловіка нашої оповідачки.

— Усе одно все закінчується смертю, — по-філософському прорік онук тих діда з бабою, простягаючи жінці телеграму. Анахронізм, недоречний у добу мобільних телефонів

і електронної пошти. Інтернетом у Чухринівці покоління її батьків здебільшого не користується, але ж мобільні телефони в усіх є.

— Ми дали телеграму, може, тобі треба, щоб оформити відпустку на роботі, — плаче в трубку мати.

Тато помер, саме коли вони з Юлією сиділи в коморі, пили бешкетне чилійське вино. Але мати про це ще не знала. Не прийшов увечері зі свого ларька. І на дзвінки не відповідав. Побігла на базар. А він сидить за прилавком, відкинувши голову, і дивиться скляними очима вдалечінь.

— Помер на роботі, як справжній комуніст, — плаче мати.

— Сьогодні їдемо чи завтра? — питає вона в чоловіка.

Звісно, на похорон тата прийшов увесь Чухринів. Навіть брат з-за кордону приїхав. І отець Федір відспівав колишнього комуніста, попросив присутніх простити покійному всі гріхи.

— Які в нього можуть бути гріхи? — казали люди. — До останнього дня працював і кожну гривню в дім приносив.

А коли відшуміли і похорон, і поминки, у новому будиночку зібралися найближчі родичі. Мати, вона з чоловіком і брат із дружиною.

— Коли назад? — питає мати в сина.

— Ми повернулися назад, — відповідає.

— То підете жити у великий дім, а я сюди.

— Розберемося, — каже брат. — Батько ж не хворів, правда?

— Не хворів, — відповідає мати, — і останнього дня вранці почувався добре. Але він щось передчував.

— Передчував? — здивовано перепитують усі в один голос.

— Передчував, бо, вірите чи ні, а за кілька днів до... він сказав... він попросив вибачення за... танці диких, що траплялися в нашому домі.

— Які танці диких? — спитав її чоловік.

— Тато іноді чухрав нас усіх, ніби ми й не люди, — пояснив

брат. — Але частіше, звісно, він був у доброму гуморі.

А мати далі розповідає:

— Я кажу йому: які вибачення, ми все давно забули! І я, і діти! А він сказав: попроси вибачення в дітей. Та що діти, яке вибачення, ти їм усе віддав, сказала я. А він повторив: дай слово, як я сам не зможу, ти попросиш у них вибачення. Ну от, я виконала його прохання.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

ЛЮДМИЛА НИКОНЕНКО, КАТЕРИНА БОРОЗДІНА

Цю історію зневіри, прихованого відчаю та покори насильству доречно розглядати в кількох напрямах. Перший — стратегії комплексної допомоги певній громаді, де поширені деструктивні норми поведінки та взаємодії. Другий напрям — соціально-психологічний супровід окремої сім'ї. Третій — допомога окремій людині, яка потерпає від насильства. Звісно, зусилля психологів, соціальних працівників, юристів будуть найефективнішими, коли робота відбуватиметься одночасно в трьох напрямах. Розглянемо їх докладніше.

У всіх підходах необхідно враховувати гендерний компонент. Жінки частіше за чоловіків зазнають тяжких форм насильства: домашнього насильству, примусового шлюбу тощо. Саме це — головна перешкода в досягненні рівності між чоловіками і жінками. Рівність є ключовим елементом у запобіганні насильству щодо жінок.

Небажання «виносити сміття» з родини, зневіра в можливості отримати якісну допомогу, стереотип «б'є — отже, любить», який передається від матері доньці, особливо в сільській місцевості, брак елементарної інформації стосовно форм і виявів насильства в громаді — усе це причини, з яких жінки замовчують факти насильства. І знову замкнене коло: попереднє покоління виховувало своїх дітей за принципом «терпи, це твій чоловік», нинішнє покоління діє так, як навчили в дитинстві, і цього ж навчатимуть своїх дітей — покоління майбутнє.

Герої новели здебільшого не лише приймають насильство як складову стосунків, а й виправдовують його. Таке виправдовування — зло, яке не дає змоги вирватися з кола насильства. Адже зазвичай чоловік, який удома виступає тираном, в очах довколишніх є терплячою, урівноваженою, приємною людиною. Багато хто зі знайомих ніколи не

міг сказати нічого поганого про чоловіка, який удома змінює маску і стає нестерпним для близьких. Тому для таких людей один із найбільших страхів — викриття їхніх тиранічних властивостей. Те саме можна сказати й про жінку — жертву насильства. Часто поза домом така жінка створює образ щасливої сім'ї з чоловіком-захисником, який оберігає і дбає, а не б'є чи принижує. А знищення «казкового образу» жінка може сприйняти не менш болісно, ніж самі факти насильства. Така позиція притаманна представницям різних поколінь, а старшого — особливо.

Комплексна допомога громаді, де фізичне та психологічне насильство є внормованим і поширеним, починається переважно з налагодження співпраці з лідерами громади, які готові вкладати час, зусилля і власний авторитет у розв'язання проблеми.

У цій новелі фігурою, яка викликає повагу й довіру жителів Чухринова, зокрема головної героїні, є настоятель місцевої церкви. В інших громадах цю роль можуть відігравати вчителі, медики або підприємці — фах не має значення. Довіра й повага спільноти тут вирішальні: з ними лідер, попередньо здобувши необхідні знання, може швидко й ефективно поширити інформацію, залучити якомога більше людей і започаткувати поведінкові зміни в громаді.

Поведінкові зміни можна ініціювати і через консультування «рівний — рівному». У новелі неформальні розмови головної героїні з колегою Юлією ілюструють такий вид просвітництва. Довіряючи людині, яка пережила схожу життєву кризу і знайшла вихід, жертва насильства може почати вголос обмірковувати можливі шляхи виходу зі скрутної ситуації та зробити перші кроки в цьому напрямі. Після скерування на консультацію до фахівців таке спілкування може виконувати функцію соціальної підтримки, якої потребує людина.

Також важливим є ресурс соціальних служб, працівники яких згідно з посадовими обов'язками мають опікуватися сім'ями в складних життєвих обставинах — а до таких обставин належить і насильство, яке завдає психічних травм усім

членам сім'ї. Особливої допомоги, до речі, може потребувати і член родини, який чинить насильство. З реплік тата в новелі можна припустити, що він усвідомлює деструктивність власних дій і відчуває провину перед дітьми й дружиною. Цілком можливо, що опанування ненасильницькими способами розв'язання конфліктів і спілкування в родині змінили би життя її членів на краще.

Заходи на рівні громади чи окремої сім'ї полегшують зміни на рівні індивідуальному. Але що робити, коли жертва лишається з насильством на самоті, а оточення не здатне допомагати й змінюватися?

Людина, яка прагне допомогти постраждалому від насильства (як-от головній героїні новели), сприяючи індивідуальним змінам, зазвичай наштовхується на поширені страхи жертви. Це і страх осуду з боку близького оточення (родичів, сусідів, колег тощо), і страх невизначеності, і страх узяти відповідальність за власне благополуччя й життя. Таких страхів і внутрішніх перешкод багато — дуже багато.

У поведінці дитини, яка змалку живе в ситуації хронічного насильства, може зафіксуватися реакція «заклякання» («Мене немає. Я мовби мертва. Не бийте мене»). Коли ця дитина виросте, і в дорослому житті їй буде важко активно протидіяти насильству. Такий тип поведінки притаманний головній героїні новели. Зафіксуватися може й агресивна протидія насильнику, коли дитина намагається хоч якось захиститися, що характерно для старших і активніших дітей. Така поведінка може провокувати нові кола насильства й особливу жорстокість, небезпечну для здоров'я — аж до загрози життю.

Фаховий психологічний і юридичний супровід допомагає розплутати клубок страхів, суперечностей, невизначеності. Для цього вибудовують індивідуальну стратегію, яка враховує психологічні особливості й потреби конкретної людини та її найближчого оточення. У кожному разі найдовша дорога починається з першого кроку. Таким кроком може стати дзвінок на «гарячу лінію» із запобігання домашньому насильству,

яка гарантує професійність консультантів, анонімність абонента і можливість будь-якої миті перервати розмову задля психологічної безпеки тих, хто звертається по допомогу.

СЕРГІЙ ОСОКА

ГІРКИЙ ЗАПАХ БАТЬКА

Коли алкоголь майже допито, а склянка — ніби вивих у темряві — стоїть на столі понура й нервова, перед очима, як і завжди холодними вечорами, проступає вікно з важкими коричневими завісами. З темноти проявляються балконні двері, напівпричинені, крізь них у кімнату залітає цементний пил і запахи двору — погнутої дитячої гойдалки й застиглого зимового піску. У кімнаті запахи ламаються, надщерблюються, стають важкими й загрозливими, як моя неспроможність хоча б колись, хоча б ненадовго вийти звідси і глибоко вдихнути. Мені призначено стояти тут, спершись на одвірок, непомітно зішкрібати фарбу з дверей і заганяти собі під нігті. Я тримаю руки по швах і слухаю його голос, який давно вже не сягає голови, натомість осідаючи під шкірою. Від нього вже не тіпається серце й не опускаються додолу очі, а тільки іноді нервово посмикуються руки, важчають ноги — ніби набиті мокрою тирсою. Усі двері за моєю спиною зачинені, і лише ріденькі наполохані придихи з коридору говорять мені, що за межами цієї кімнати існує життя. Але двері відчинити не так просто. Перш ніж відчинити двері, я маю почути всі його слова, прийняти під свою шкіру всі голки, всю блювотину, всі міазми, якими він, наче вмілий кондитер, начиняє щовечора ламкий еклер мого тіла. Зрідка, щоб він не помітив, я можу лише переминатися з ноги на ногу, ворушити пальцями в шкарпетках і силкуватися не позіхнути. Коли надвірні голоси замовкнуть, коли замовкне телевізор, коли він сам утомиться від свого голосу, то нарешті мене відпустить, і я зможу зачинитися у своїй кімнаті, щоб уявним ножем ще півночі здирати зі шкіри все, що він на неї наліпив.

Моя ненависть до нього довго була таємною, але вона була від самого початку, від того дня, коли я вперше побачив його сіре в ялинку драпове пальто, його чорний светр, його начищені до неприродного блиску черевики. Його очі,

обрамлені чорними колами колишніх пиятик, ні з ким не церемонилися — одразу пробивали наскрізь. Його пальці, звиклі хапати й душити все, що пручається, — хай то рибина, робота, жіночі груди, — щоразу залишали сині сліди. Його численні блокноти, підшивки журналів, вирізки з газет, фотоальбоми і листівки з літаками й танками, акуратно складені стосиками по шухлядах — ребро до ребра — чаїли в собі небезпеку. Його лискучі шкіряні ремені, повішені у дверцятах шафи, зміїлися й обіцяли близьке знайомство. Ніщо більше не било так спокійно і байдуже, як вони, міцно намотані на його червонувату руку. Від того в мені спочатку вищали якісь гальма, чулись якісь падіння на щось холодне і тверде, але з часом байдужість і тлін його чорних реміняк опанували мною. Я відчував, як спину обпікає роздвоєний шкіряний язик, але всередині вже не ворушилася, не тремтіла жодна жилка, хіба що якісь мимовільні нервові спалахи час од часу смикали мною, мов рибиною на гачку.

Часто мене навідував один і той самий страх. Я уявляв собі, як уночі біля наших дверей затупочуть чиїсь ноги, як наш англійський замок пручатиметься й дзижчатиме під тиском волохатих рук і врешті здасться. Як у кімнату, де спимо ми всі, вваляться троє або четверо дужих злодіїв. І поки мої скроні вкриватимуться липким і холодним, аж до слимаків, потом, поки мої руки до білих судом стискатимуть ковдру, поки крику в моєму горлі перегородить дорогу якась нездоланна гребля, злодії методично вбиватимуть матір, сестру і його. Ну, може, сестра кудись вислизне. Але я — навряд чи. Я сплю в кутку, біля балконних дверей. Я чутиму їхній злорадний сміх, утробне гарикання і чекатиму своєї черги. Вони не поспішатимуть. Гидливо переступатимуть перламутрові червоні струмки, накидатимуть на обличчя ковдри, щоб заглушити хрип. Урешті один із них неквапом підійде й до мене, ухопить за волосся, притисне до подушки і полосне ножем по напнутому горлу. Я смикатимусь так само, як решта, крізь яскраві зблиски виловлюватиму фрагменти стелі, антресолі й люстри, я хрипітиму і намагатимусь дихати, вже з ніг до

голови залитий гарячою липкою кров'ю. Але доки я стихну, доки порину в сон, устигну побачити, що його потворні ноги з острівцями волосся на пальцях, із нерівно підстриженими нігтями вже не смикаються, завмерли. І то буде найкраще, що я хотів би побачити перед смертю.

Вони жили з матір'ю добре. Їй подобалось, як він уранці встає і човгає своїми кривими кавалерійськими ногами в кухню, щоб зварити їй кави. Їй, мабуть, подобалось, як він свердлить її очима, як міцно хапає в темному коридорі, навалюючись усім тілом. Їй подобалось, що рушник у ванні пахне його лосьйоном після гоління. Вона любила його стоптані капці й зношену білизну. Вона любила вірші, які він звідкись переписував, і світлини, де він офіцер. Вона клала його штани на прасувальну дошку так легковажно і мрійно, як наречена — свою фату. Я ж уникав торкатися його речей. Якщо доводилося мити після нього тарілку, я спершу пускав на неї струмінь води. Я не читав після нього газет. Мене дратували фільми, якими він захоплювався. А справи, до яких він мене залучав, викликали лють, яку, проте, я дуже швидко навчився гамувати.

Найгіршим було робити зарядку. Він будив мене о шостій ранку, я вмивався, виходив у коридор і довго присідав, нахилявся й підстрибував. Він стояв поруч у смугастому халаті, незадоволено кривився і віддавав команди. Він присікувався до кожного неточного руху, зневажливо кривлячи губи. Слова вилітали з його рота, як порожні консервні бляшанки, — прямо мені в обличчя. Він стояв наді мною і нестерпно пахнув своїм лосьйоном, він погрожував, що завтра ми підемо на ранкову пробіжку аж до річки і будемо вдвох купатися, а я геть не уявляв, як увійду в воду з ним поруч. Він обіцяв щомісяця влаштовувати мені іспит із фізкультури, і якщо не складу, мене чекатиме «учоба». І за якусь мить до того, як моя шкіра вже мала розірватися від люті, як мої гострі тремтливі кістки мали прохромити його наскрізь, він зневажливо спльовував і кидав: «Свабодєн». Я піднімав себе з підлоги і сунув у ванну — змивати із себе його зарядку. Але вона не так

швидко змивалася, і ще добрих півдня я ходив, наповнений ним ущерть, булькаючи від люті.

Якщо мені вдавалося втекти до баби або заночувати в приятеля, я був щасливий. Але вдавалося нечасто. Навіть украй рідко й випадково. Він не давав мені так просто сприснути. Коли я повертався зі школи, уже й так охоплений лихими передчуттями, він різким окриком гукав мене в кімнату і повідомляв, що зараз я можу перевдягнутися й поїсти, але ввечері на мене чекає розмова. Йому було нецікаво заводити ту розмову негайно. Йому хотілося, щоб я почекав, щоб насолодився передчуттями, щоб удосталь науявлявся, як відчиняються рипучі двері шафи, як намотується на руку ремінь. То був його невинний чоловічий спорт у домі, де може бути лише один хазяїн.

У такі дні найбільше мені хотілося зникнути. А якщо не зовсім зникнути, то принаймні займати якомога менше місця у світі. Я залазив на канапу і обхоплював коліна руками. Мені здавалося, ніби я справді зменшуюсь. І від цього приходило певне полегшення. Але ненадовго. Надвечір тим самим різким окриком він кликав мене у вітальню й читав кількагодинну нотацію за якісь вигадані погані оцінки, за те, що я не знаю, що хочу робити в житті, чи за те, що надто гучно роззувався в коридорі. Тікати було нікуди, а тому просто хотілося зсунутися на підлогу й заснути.

Але, мабуть, йому так і не вдалося б остаточно мене зламати, якби не собака. Собаку звали Тяпа. Вони завели її, а потім вона їм набридла. Вони випускали її надвір саму, аж поки та підхопила лишай. Лишаю в домі бути не могло. А тому, щойно я повернувся зі школи, мені було наказано завести її на Базилевську гору, зачепити повідцем за дерево і так лишити. Я не те щоб не міг не послухатись. Я не припускав навіть віддаленої думки, що можу не послухатись.

Повідець був червоний. Пам'ятаю його дуже добре, в деталях: довжина, текстура тканини, форма пряжки. Собака була жалюгідна й занедбана, але весела. Вона бігла по весняних калюжах, метляючи хвостом. Їй не було як знати, яку

місію на мене покладено. Місія була заважка. Вона навалилася на мене всією масою — і я не витримав. Я зайшов у найближчий генделик і зажадав пляшку пива. Буцім для батька. Мені продали. Я тягнув собаку через вулиці з поодинокими приватними будинками, через болітце, через ярок, п'ючи нахильці з пляшки, заливаючи собі куртку і закашлюючись. Я був голодний, бо не обідав, а тому швидко сп'янів. Скільки міг, гнав од себе думки, силкувався не заридати. Але щойно ми стали на місток над річечкою, за якою вже була гора, я впав на дошки і нахилив голову у воду. Виразно пам'ятаю, як торкалася губ зелена ряска й темне зело, як пливла посередині знівечена пластянка, як вода пахла гнилістю й мулом. Як прив'язував — не пам'ятаю. Зате пам'ятаю, як тікав од голосного собачого крику, і як світ нависав наді мною, давив, аж поки розколов мене надвоє. Як повернувся додому — не пам'ятаю. За якусь годину прибігла собака. Її вимили, вичесали і намастили маззю. Ніби нічого й не сталося.

Відтоді я став зовсім тихим і приреченим. Він ще якийсь час кликав мене на розмови і шмагав, перед тим пропонуючи самому вибрати інструмент кари. Я байдуже тицяв на один із ременів. Але ремені були вже якісь зів'ялі. І біль був зів'ялий. Уже зовсім нікуди в мені не долинав. Я стояв, зігнувшись, і відчував запах лосьйону — то був запах верби, свіжовиструганої дошки з якоюсь чи не коньячною нотою. Азійський запах. Зелений. Тепер я чую його, коли захочу.

Врешті я позбувся свого батька, тобто вітчима. Коли він запив і розбив об материне обличчя лампочку. Я вхопив той самий червоний повідець і навідмаш ударив його. Я знав, що він ударить у відповідь, на це й розраховував. Він ударив спершу перегаром із рота, а потім кулаком в обличчя. На щоці зачервонів синець і подряпина від персня. Я злісно зареготав, грюкнув дверима і побіг у село, по діда.

Через два дні його речі стояли за порогом, уже спаковані. А він сам, сумирний і пом'ятий, востаннє сидів на канапі в моїй кімнаті. Він простягав до мене свої червоні руки, плакав і просив пробачення. На його плечі лежав важкий сніп

сонячного світла. Під ногами в нього валялись якісь молотки, плоскогубці, стамески. Я не міг йому пробачити і не хотів пробачати. Не мав чим. Тому я вислизнув із його п'яних пітних обіймів і пішов із кімнати — обережно, мов по купинах, щоб не наступити на жоден інструмент.

Тепер, коли настає вечір, коли на столі змучено світиться пляшка коньяку, я чую, як риплять балконні двері, як штора стає важкою і незрушною. Зараз він мене покличе. За мить до цього я сколупую фарбу з дверей і заганяю собі під ніготь.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА, КАТЕРИНА БОРОЗДІНА

У цьому творі спогади про хлоп'яче дитинство пронизані відразою до вітчима, який уживав алкоголь і реалізовував «право на виховання» з мовчазної згоди матері. Вітчим грубо демонстрував свою владу в сім'ї, удаючись до «армійських» і антипедагогічних методів. А те, що авторитету в очах дитини він так і не здобув, викликало в нього ще більший спротив і ненависть.

У новелі описано поширені види насильства — психологічне й фізичне.

У спогадах героя відчувається глибока аутичність, тотальна самотність юної людини. Це типово для дітей, які ростуть у дисфункційних алкогольних сім'ях. Вирісши, вони дуже довго носять біль утраченого дитинства всередині, не діляться ним навіть із близькими, і цей біль перетворюється на важкий камінь, що заважає жити й відчувати задоволення від життя.

В алкогольній сім'ї, де немає довіри й безпеки, діти перебувають у постійному стресі й часто почуваються безпорадними. У тексті описано бажання зникнути, зменшитись, аби уникнути страждання. Переживши таке в дитинстві, людина й надалі, у дорослому житті, не зможе вповні проявити себе, бути собою, приймати свої вияви, розуміти себе.

Якщо уважно перечитати текст, виявимо інтуїтивні стратегії подолання травматичної ситуації, які застосовує герой. Це дрібні самоушкодження (заганяння фарби під нігті), нав'язливі страхи, вживання алкоголю, схильність виходи з конфліктної ситуації замість прийняти її та розв'язувати. Описано яскраві сенсорні маркери, які в майбутньому запускатимуть спогади про вітчима: запах лосьйону, блискучі ремені. Дім був для хлопця полем битви, небезпекою і для тіла, і для душі.

Діти з таких сімей живуть із відчуттям покинутості, небажаності, не почуваються любленими. Часто в них нестійка

чи низька самооцінка, тому що батьки, перебуваючи в діаді «залежний — співзалежний», замало хвалять їх, критерії успіху невизначені, дитина не розуміє дорослих, зазнає надмірної критики й приниження. Виразна ілюстрація — опис ранкової зарядки: «..прискіпувався до кожного руху, зневажливо кривлячи губи».

Дитина дістає від батьків украй негативні послання й переконання: «я непотрібний, неважливий, нічого не можу зробити як слід, мені не можна довіряти». Її весь час переслідує відчуття тривоги і невпевненості в завтрашньому дні. У таких сім'ях не дозволено помилятися, а з браком підтримки в дитинстві та слабким сімейним корінням особистість усе життя не відчуває ґрунту під ногами.

З-поміж усіх емоцій діти з таких сімей найчастіше відчувають гнів, який ґрунтується на печалі й болі. Але дитина не має змоги виражати гнів, це заборонено, що з часом призводить до загального збіднення почуттів. Якщо не приймати і не виражати своїх відчуттів — згодом перестаєш відчувати. Відмову від тілесних відчуттів, від почуття страху бачимо в частині тексту про шкіряні ремені, якими вітчим карав хлопця.

Діти із сімей, де вживають алкоголь, чимало енергії витрачають просто на те, щоб вижити, зберегти себе. Про продуктивність, досягнення й ефективність у житті часто навіть не йдеться. Виживання замінює зростання й розвиток.

Дуже травматичний момент — ситуація із собакою. Головного героя схиляли власноруч скоїти насильство, і це відібрало в нього останні сили в боротьбі зі своїм страхом і відразою до вітчима. Вирішальним став конфлікт із фізичним насильством над матір'ю, коли син став на її захист.

Особистості з таким досвідом не довіряють світу й людям, їхні почуття подавлені, тому вони не можуть стати справді близькими з іншими, будувати здорові стосунки. Вони потерпають від депресії, пригніченості, поганих передчуттів, страху перед майбутнім. Нерідко, щоби притлумити страждання, вони вживають алкоголь: уже в теперішньому часі в

оповідача на столі стоїть пляшка коньяку.

Важливо, щоб доросла людина осмислила свою життєву історію й визнала, що є певні проблеми особистісного становлення, які необхідно розв'язати заради повноцінного життя. Необхідно прийняти рішення вийти зі стану жертви і самостійно скеровувати власний життєвий шлях. Батьки в такому випадку можуть бути наочним прикладом, як не треба виховувати дітей і будувати сім'ю.

Тут варто рекомендувати роботу з фахівцем, який допоможе попрощатися зі спотвореним дитинством, пережити фактичну втрату справжнього дитинства. Природна робота цього горя не продуктивна до підліткового віку, дитина не здатна самоусвідомлюватися і критично мислити. У перехідний період травма виховання в алкогольній сім'ї негативно впливає на формування ідентичності унікальної та гідної особистості. А згодом результат такого становлення стає на заваді створенню своєї сім'ї.

Коли людина усвідомить, прийме і відреагує ситуацію свого дитинства, вона зможе вибудовувати продуктивні стратегії дорослого життя.

ЛАРИСА ДЕНИСЕНКО

ПАДАТИ ПЛЯЦКОМ

«Мені вже все погодила одна ваша жіночка. Жіночка з нервовим лицем, тож від вас мені потрібен лише підпис», — у чоловіка був соковитий, гучний голос, із таким голосом співати би в опері, а не постачати постільну білизну, Марина зіщулилася, а коли підвела голову, побачила, як чергова адміністраторка дивиться на неї, чекає підтвердження: погодила вона чи ні? Так Марина перетворилася на жінку з нервовим лицем. І це було очевидним для молодшого персоналу.

Із дзеркала на неї дивилася жінка поблякла, вимучена, несвіжа, яскраво нафарбовані губи — підковою, і не з тих підков, що на щастя; ретельний макіяж і закислі очі нагадали Марині скатертину в одній кримській забігайлівці, таку брудну, що вже неможливо було відіпрати, та й не хотілося вовтузитись, тому її пофарбували в бордовий колір, начебто на цьому тлі менш помітні сліди наїдків і напоїв.

«Навіщо жінці вища освіта? Кому воно надо? П'ять років крутити дупою перед студентиками — замість народжувати дітей, як нормальна женщіна? От узяти мою, закінчила якесь ПТУ, сина народила, а потім я її зробив розпорядницею готелю, нічого не робить, нагодована, доглянута, в теплі», — так казав про неї чоловік. Правду казав. Усе так і було.

Тільки син був не його, іншого. Та й закінчила не зовсім ПТУ, а технікум готельного господарства. Далі навчатися тато не пустив, сказав, що не бачить у ній талантів. «Ким ти можеш бути? Хіба що вчителькою. Але спочатку зі своїм сином розберися, уже його до розуму дорости, а потім до чужих дітей із настановами лізь».

Народила рано, у неповні дев'ятнадцять. Приїхала навідати Віктора в армії, а він і каже: «Ти давай не крути, Маринко, якщо вже приїхала, тут тільки для того й приїздять: жерти підвезти й потрахатися. Бо інакше мужики не поймуть».

Жерти вона привезла, і ковбаски, і оладків, домашнього компоту в трилітровій банці, пиріжків якихось зі сливами. Потім армієць жалівся, що в нього від них нудота й срачка почалася, на майбутнє яблучних просив. Ну, і переспали тоді. І зачали Івана. Нудило тепер Марину, і діарея довго мучила, і вже не від пиріжків.

А йому й пиріжків від неї не було потрібно. Не брав більше нічого, віддав — по батькові, на тому й розійшлися. Він в Одесу подався, спершу в учебку, потім на флот. Марина — до батьків, а потім у пологовий будинок. «Абсолютно різні концепти», — констатувала Анжела, подруга. Не було в майбутньому яблучних пиріжків, Іван Вікторович був, а от майбутнього не було, буває ж.

Законний чоловік теж був Віктор. Показний, старший за неї на десять років. Але вигляд мав, наче йому вже за сорок. Через вагу, фізичну й посадову. Він уже тоді обіймав «дозвільну» посаду, розповідав, як обережно балансує на «тонкому лезі корупції», а на певному етапі це «лезо» перетворилося на звичайний столовий прибор: таким легко відрізати шматок парного м'яса й наминати їжу. Чи вона цим користувалася? Певно, що так. Бо була — його. Івана він так і не всиновив. Для переконливості та «щоб люди зайвого не бовкали» досить було збігу імені по батькові.

Марина чула на весіллі, як їхні матері говорили про те, що чоловік «узяв її з чужою дитиною». Центральна тема події. Узяв її. Не саму, а з дитиною. Тільки за це чоловіка слід канонізувати! Герой в очах обох матерів. Говорили, щоправда, не між собою, а розповідали іншим зацікавленим, яких виявилося немало, бо ж кортить дізнатися: чим вона зачепила такого файного хлопа, що взяв за дружину, ще й із нагуляним сином узяв.

Вікторова мати називала Івана «позашлюбком», і настане момент, коли вона промовить це вголос, кине в обличчя Марині, а тоді й Іванові. Але на той час Марина з Іваном уже не сіпатимуться. Так беруть кров на аналіз, проштрикуючи палець гострим пером: щоразу боляче, а обра́зи затуплюються.

Маринина мама називала Іванка «онучок». Узяв доню з онучком, не погребував. Бо це такий тягар, людоньки, такий тягар, такий сором. «Вона ним життя собі спортила, але ж ми побожні люди, як вона могла дитинки позбутися? Молода була, ще дівчинка, та ні, що ви, той не силював її, просто ошукав, умовив, попользувався, а сам на корабель збіг, та ми б його у весільного піджака й не пакували. Не та людина. Надьожі на такого нема. А Віктор, бачте, бере цей тягар на себе. Ми вже й не чекали». І в сльози.

Марина щоразу, коли краєм вуха чула мамину сповідь про інтимні подробиці її, Марининого, життя, червоніла й давила внутрішній крик, наче витягнули її з матки, легесенько плескають по сідницях і зойкають: на куприку — хвіст.

Їхній із Віктором шлюб — наче зацукрований мед, густий і в'язкий. Можливо, тому, що в них уже була дитина. Усі рейки прокладено, маршрути розписано, розклад узгоджено. Робота — дім — робота — дім — відпустка — робота — дім.

Іноді терплять заради дитини, а іноді дитину терплять заради когось. Однак терпіння завжди закінчується, і зазвичай раніше за шлюб, але пізніше за стосунки.

Рік після весілля Марина сиділа в декреті з Іваном. А Віктор усе чекав «справжнього декрету», коли юна не обтяжена роботою дружина завагітніє і народить «справжнього Вікторовича». Марно чекав. Минуло два роки. Марина почала закисати, записала Івана в дитячий садок, а себе — на бухгалтерські курси. Віктор не втручався, не заперечував, злегка сочився скепсисом: «Якщо в школі рахувати не навчили, то мозок мертвий».

Утім, згодом допоміг влаштуватися на роботу. Адміністраторкою в підвідомчий готель. Тодішній Вікторів начальник зауважив: «Що ж вона в тебе вдома сидить, байдикує, дитини не дала, то хай копієчку в дім приносить». Є люди, які живуть настановами, — хто законами людськими чи Божими, а хто згідно з високою думкою керівництва.

До церкви вони теж ходили, наприклад, на Великдень, вбиралися у вишиванки, застилали кошики рушниками,

викладали харчі. Запрошували гостей, збиралися вдома, Марина пильнувала, щоб усе було добре, щоб Віктор не почав казитися, коли програвав малому в цоканнях крашанками. Треба було вчасно сказати, що випадково підклала йому тріснуте яйце.

Під час якоїсь гулянки дружина одного з Вікторових заступників підсунулася разом зі стільцем до Марини й зашепотіла: «Ти не гризися, Маринко, від нього вже два роки секретарка завагітніти не може, хоча старається дуже, мертва сперма у твого чоловіка». І засміялася, відкинула голову, закахикала, наче сама вдавилася його мертвою спермою.

Марина не пам'ятала, коли це сталося вперше. Мабуть, коли вона переказувала жартівливу розмову після посиденьок у товаристві, процитувала Анжелу: «Віктор Другий». Які натяки він зчитав із цього жарту — цілком очевидно. Проте вона досі не згадає: чи просто присіла саме тієї миті, чи він ударив вище, тому поцілив у стіну, а не в її чоло. На стіні з'явилася прим'ятина, яку прикрили пейзажем, знущально мирним. Пасторальні любощі на квітучому лузі. Лоба так не прикрасиш, хоча зеленка й пластир — чим не пейзаж? «Не смій мене так називати, ти мені кланятися до землі мусиш, що я тебе, пусту бабу, з нагуляним сином узяв».

Того разу не показував, як саме кланятися, але якось таки показав.

Узяв за звичку брати її голову п'ятірнею. Так вони колись цілувалися, він притримував її голову долонею, ніжно, як тримають непевну голівку немовляти, але потім усе змінилося.

Тепер міцно тримав її голову рукою, а потім або різко відштовхував — раз, було, Марина до крові подряпалась об застібку на сукні, — або нахиляв і притискав до своєї ширіньки, і не знати, що саме він вважав покаранням і чому. Пригадалось, як майже такою самою залізною лапою Іванко захоплено витягував неоковирні іграшки з прозорого «акваріума», що стояв при вході в торговельний центр. Одна спроба — п'ятдесят копійок. А тут усе безкоштовно. Зовсім безкоштовно.

Мала потребу з кимось про це поговорити. Але як і з ким? Іноді здавалося, що слухати готовий лише ноутбук: серед реклами нових пилососів, занять із йоги, тренінгів жіночої сили, дзюдо для хлопчиків, сімейного відпочинку в Туреччині він показував і координати адвокатів, хоча Марина воліла цього не помічати. У неї все було добре. В її світі сімейного відпочинку в Туреччині, тренінгів жіночої сили, домашніх круасанів, Іванкових змагань із дзюдо й ефективних пилососів не лишалося місця для нарікань.

Можна було розповісти Анжелі, але вона Віктора ненавиділа, щиро й відкрито. «Мужлан і корупціонер, як ти з ним живеш? Не розумію». Якщо людина не розуміє, як узагалі можна жити з Віктором, як їй пояснювати, чому й далі живеш, коли це так нестерпно?

Якось вони заговорили про футбол, і у Віктора відкрилися очі: «Слухай, а з нею, виявляється, можна бодай про щось говорити!» — кинув зневажливо. Це з Анжелою, яка викладала в польському університеті, написала кілька наукових книжок і стільки всього читала! З нею, бач, можна бодай про щось говорити. Про футбол. Віктор навіть не усвідомлював, як нищівно це зауваження характеризувало його самого.

Неясно, кому можна розповідати про такі речі. Про цю-от п'ятірню. Навіть коли розмовляєш із собою, хочеться сховати поміж долонь своє нервове лице, щоб не впізнатися в такій жінці. У жінці, чию голову можна обхопити рукою та відкинути кудись, як напівзогнилу овочину.

Коли берешся чистити своє життя, мов квасолю, легко заплутатися, де плід, а де лушпиння. «Чого ти казишся, жінко? У тебе все є, живеш краще за інших». Мати вважала, що доні пощастило. Чоловік не зловживає. На роботу влаштував. Гроші приносить. Удома все є, холодильник повний, відпочивають за кордоном. Мов у серіалі живуть, а не в реальності.

Марина кивала, бо так воно й було, а одного разу зірвалася. «Чому, коли кажуть про зловживання, ніхто не думає, що можна зловживати і людьми? Не тільки алкоголем, а й людьми, почуттями, стосунками, вірою!» Мати знизувала

плечима, геть не розуміла, що про йдеться, казала: «Іди до церкви, проси, щоб Бог вам дав синочка. Тоді все у вас стане ще краще. Ти ж маєш виправдати свій шлюб».

За все змушена виправдовуватися, навіть за те, що чомусь не можеш зачати. Перед усім світом, перед чоловіком із мертвою спермою, навіть перед Богом оголятися, знімати труси, розводити безсоромно ноги, ширше, щоб усе те здавалося прірвою, і просити: «Дай мені сина, Боже. Дай. Щоб вийшов він із мене, щоб у шлюб любов повернулася». Адже була вона — ця любов? Була?

Не збагнути, як чоловік, який так солодко шепотів ночами її ім'я — аж голосні, не долітаючи до її вуха, сповнені любові, падали вниз, і на них налипали пір'їни подушки, — перетворився на того, хто в обличчя називав її «тупою твариною» і запускав хижого краба на її потилицю. Усі солодкі голосні жінчиного імені, подібні на ловців снів, він тепер був готовий запихати їй у горлянку.

Свекруха казала: «Чого ти квола така? Чого тобі не хватає? Зуби болять на тебе дивитися. Ти втомилася? Та через що ти втомилася? Та я трьох на собі тягнула, ще й садибу, худобу і чоловіка. Пляцком падала. І ти падай. Впала, полежи, усім тілом смерть відчуй і підводься, теж мені вигадала, втомилася вона».

Падала пляцком, лежала, відчувала смерть, підводилася. Одного разу збирала валізи на відпочинок і не помітила, як у свою й Іванкову поклала не сезонні шорти з футболками, а добротні кросівки, джинси, куртки та светри. «Що в тебе в голові? Про що ти думаєш, женщіна?» — насувався Віктор. «Ти п'яна чи просто мозок разом із волоссям вибілила?» Потім почалася п'ятірня.

У деякі дні все було добре. Марина не знала, з чим це пов'язано, ніби все звично: робота, дім, Іван прийшов із тренування, Віктор повернувся з роботи, телевізор, вечеря, телефонні розмови. А наступного дня прокидалась і боялася ворухнутись, коли він поряд. Навчилася вставати без будильника, першою, щоби приготувати сніданок і подати на стіл.

Сама забивалася під вікно розбиратися з комунальними рахунками, накладними, папірцями, щоб йому не спало на думку вдивитися в її очі, побачити там щось огидне й примусити тремтіти до вечора.

Усередині все одно постійно щось боліло: такий тупий біль, наче після кількох пігулок чи замусолених молитов, уже не заважає працювати, зачаївся, стишився, але нікуди не подівся. Вона пригадала, як болів живіт, коли дівчинка Маринка не хотіла йти в дитячий садочок, і от — те саме відчуття в дорослому віці, з іншої причини.

Спочатку вона намагалася не дивитися чоловікові в очі. Але він спалахував: «Чого очі ховаєш, чуже м'ясо зжерла?» А якщо дивилася на нього, то не так, як йому бажалося, або так, як ввижалося. «Чого вирячилася? Грошей треба, чи що там у тебе знову?»

Тренерка на курсах жіночої сили розповідала, що вся жіноча сила — у слабкості. «Треба щиро захоплюватися своїм чоловіком! Навіть якщо ви думаєте: та чим тут захоплюватися? Треба захоплюватися. Бо ви — королеви, тож мали обрати королів. І коли ви це зрозумієте — побачите, який він сильний, як вам пощастило, що ви його обраниця. Він відчує, як змінився ваш погляд, і буде вдячним, сильним, і ви це відчуєте, він обов'язково щось подарує, буде ніжним у ліжку. Треба дивитися на нього, як на Бога, як на єдиного, наче ви молитеся, він це обов'язково відчує».

Після тренінгу Марина підійшла до викладачки, зізналася, що в неї не виходить дивитися із захопленням, щось вона щоразу робить не так, бо чоловік нервується, звинувачує. Тренерка зітхнула й порадила підібрати краплі для очей. «Треба, щоб у вас зіниці розширилися, від адреналіну, такі зіниці тільки в закоханих, спробуйте, обов'язково допоможе, чоловіки ж такі, вони очима люблять».

З краплями Марина не експериментувала, купила коньяку. Не наважилася дивитись Віктору в очі, упала пляцком. Він навіть не зауважив, коли вклався в ліжко, може, дав копняка, але без люті, профілактично. Уранці залишив на комоді

двадцятку. «Купи води, похмелися чи вмийся, нехлюдо. Тьху». Чим не подарунок? Подіяло.

Іванові виповнилося десять років. Ось і позначки кольоровими олівцями на дверях комори. Два роки — зріст вісімдесят сантиметрів, десять — сто сорок. «Що за маячня? Це заміри для труни? Тьху. Краще борщу свіжого зготуй, тільки нормального, на свині, не на індичці, бо пацан кволий на твоїх салатах, хіба це їжа для мужика?» Вона йшла вичавлювати сік із буряків, витягувала свинину з морозилки, думала про труну для свого шлюбу, завдовжки п'ятдесят п'ять сантиметрів, — і жахнулася. Ніби дитя ховала.

Уже не пам'ятає, де почула: людині, щоби бути собою і знайти себе, важливо знати, що вона вміє робити і робила сама. Замислилась. Уміла народжувати, рахувати й мовчати. «Абсолютно різні концепти», — зауважила б Анжела.

Час було збиратися й іти додому. Привітно кивнула охоронцю, черговій адміністраторці, побажала веселих свят, прийняла взаємні побажання.

Ліхтарне світло окреслило її тінь. Незграбну постать невизначеної статі. Озирнулася на двері. Різдвяний віночок із червоними стрічками, шишками й дзвіночками в темряві нагадував похоронний. Вилиці прихопило морозцем, певне, слізьми залило, так було боляче: здавалося, щось промовиш або подумаєш — і лице трісне, мов крашанка.

Марина побачила, як щось виблискує в брудному сніжному місиві. Нахилилася, рукавичкою відгорнула сніг: Діва Марія з немовлям на картонці. Ікона для бідних. Виблискує, як східна жінка, уся в золотому, срібному, смарагдовому й рубіновому, яку чоловік вигнав із дому на мороз. «Немовля нагуляне, мені ти більше не жінка». І хлопнув тричі, або просто виштовхнув геть.

Марина підібрала, змахнула бруд, прихистила у внутрішній кишені шуби, зашепотіла: «Усе буде добре, тепер усе буде добре». Удома сховала Діву Марію між книжок. Потім схаменулася, витягнула, підклала під светр, як гірчичник. Віктор

десь засвяткувався, Іван у бабці.

А тоді впала пляцком на підлогу, на вичищений до свят килим, та й заплакала по собі. Важко, з гучними схлипами, із зупинками дихання. Відчутно боліло серце, і думалось, як просто отак у розпачливу погоду підібрати на вулиці серед грязюки самотню жінку з дитиною і сховати у внутрішню кишеню.

Але немає такої кишені в Бога, і немає такої в людей.

Залишалося або знайти когось і розповісти нарешті про цю хворобу, про те, що не може дихати, про те, як болить серце, або навчитися жити з цим, аж доки вистачить дихання. Марина спробувала видихнути з полегшенням, але не змогла. Нічого не боліло, тіло відчуло смерть.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

ЛЮДМИЛА НИКОНЕНКО, КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО

Насильство руйнує почуття, стосунки, долі. Впливає воно й на фізичний стан організму. Коли людина регулярно переживає приниження, відчуття страху, провини, сорому, суму, розпачу й безнадії, це відображається в мікроміміці обличчя: на ньому фіксується певний вираз. Постава теж може змінюватися (опущені плечі й руки, похилена голова тощо). Тіло й душа адаптуються до фізичного і душевного болю.

Жертва насильства не завжди усвідомлює такі наслідки, однак їх зчитують на підсвідомому рівні потенційні учасники спілкування і ділової взаємодії. Так героїню новели, Марину, довколишні ідентифікують як «жіночку з нервовим лицем» невизначеного віку. Крім того, неусвідомленими сигналами жертва може приваблювати потенційних насильників, нібито кажучи: «Я добре знаю, як взаємодіяти з насильником. У мене є досвід, я готова до такого спілкування».

Як і чому це відбувається? Один із вагомих чинників — родинне оточення, в якому людина виростала й формувалася. Адже наслідування моделей поведінки, усталених у взаєминах батьків, бабусь і дідусів, друзів родини, — запорука виживання дитини в соціумі. Ці моделі дитина сприймає як вияви любові й турботи.

У новелі можна простежити відголоси родинного спадку. На своєму весіллі й у подальшому сімейному житті героїня раз у раз дістає негативне благословення «терпіти й дякувати насильнику» — і від рідної матері, і від свекрухи: «Впала, полежи, усім тілом смерть відчуй і підводься...» Та чи для цього ми приходимо у світ? Звісно, питання риторичне, відповідь кожен шукає самостійно.

Хоча в новелі небагато розказано про сина головної героїні, зрозуміло, що сварки дорослих впливають на його самооцінку, ставлення до інституту сім'ї. Для прийняття себе як хлопця, майбутнього чоловіка, потрібне позитивне

ставлення до дорослих чоловіків у близькому оточенні. Припускаємо, що в цій ситуації статево-рольова ідентифікація Івана може бути ускладненою, адже важко захоплюватися вітчимом, який знущається з мами.

Знижену самооцінку жертви зазвичай підтримують довколишні, регулярно наголошуючи на меншовартості потерпілої людини, що буцімто виправдовує жорстокість. Героїні новели раз у раз дорікають позашлюбною дитиною, принижують її розумові здібності.

Для виправдання насильства використовують також примовки, приклади з інших сімей, і найчастіше вони є гендерними стереотипами: «Б'є — значить любить»; «Любить, як душу, а трясе, як грушу»; «Чого казишся? Живеш краще за інших. Синців же немає», «Мусиш терпіти», «Чоловіка треба слухатись і підкорятися» тощо. Ретрансляторами таких стереотипів можуть бути і чоловіки, і жінки.

У новелі мати й свекруха хочуть чимшвидше видати жінку заміж, научають, щоб мовчала, слухалась і була покірною. Тут корінь проблем — у стереотипному мисленні всіх героїв, окрім Анжели, стосовно місця і прав жінки в сім'ї та суспільстві. Виховані в консервативному патріархальному дусі, ці люди не можуть адекватно сприймати право іншої людини на свободу й безпеку.

Жертви насильства часто починають вірити у власну недолугість і меншовартість, виправдовувати таке ставлення до себе. Новела яскраво ілюструє типову ситуацію, коли людина, позбувшись одних деструктивних стосунків, у яких зазнавала приниження, надалі знову й знову обирає партнерів, які відтворюють звичні для неї сценарії взаємодії.

На жаль, інколи, шукаючи зовнішньої допомоги, людина стикається з непрофесіоналізмом і шахрайством. Діапазон чудернацьких методів широкий: від ворожок, які пропонують «чудесні» засоби втихомирення насильника (замовляння, привороти, різноманітні зілля невідомого складу й походження) до новомодних тренінгів із не підтвердженою науково ефективністю. Приклад у новелі — порада закапувати очі

речовиною для розширення зіниць. Чи сприяло це налагодженню стосунків у Марининій сім'ї? Ні, проте невдала спроба — не привід відмовлятися від пошуку рішення.

Вихід із ситуації хронічного насильства потребує і від жінки, і від її близького оточення цілеспрямованих зусиль і докорінної перебудови способів взаємодії. Без зовнішньої допомоги вирватися з кола насильства буває складно. Позитивними ресурсами на шляху до самоповаги, щастя й психологічного комфорту може бути і підтримка подруг у тяжкі періоди, і допомога фахівців громадських організацій, і спілкування за спеціалізованим телефоном довіри.

Будь-яка допомога й турбота, які працюють на повернення до себе, є прийнятними. Навіть якщо перші кроки (наприклад, невдала консультація фахівця) не приводять до бажаного результату, пам'ятаймо: дорогу здолає тільки той, хто йде. Кожен крок наближає до комфортного й щасливого життя. Навіть якщо ця дорога до самоповаги, турботи, любові, щастя, спокою потребує часу й зусиль — воно того варте!

ЮРІЙ АНДРУХОВИЧ

ЮЛІУС, АБО ТЕМНЕ ІНДИГО

1

Це про нього, про Юліуса Ґродта, читаємо у «Фізіономічних фрагментах» великого Лафатера (1775): «Що за нелюцький нилюд! Що за потвір! Оден у своїм роді такий! Втілений Сатан! Убійник без милосердя і стриму! Набухлий злостию, як упир кровию, мовчан і тихоня!» І кількома рядками нижче: «У злодіяннях без необхідности чи потреби ни знав той бахур [Юліус Ґродт — Ю. А.] жадної міри, мордував діви, жінки, рідну матір і діти; скупердяй, котрого жаден мораліст не витлумаче, жаден комидіянт не представит, жаден пiїт не опишет: такий, шо і в остатних днинах свойого житя зі скупости лиш воду пив, а не вино».

Остання деталь залишається дещо незрозумілою. Можливо, Лафатер має на увазі, що за кілька днів перед публічною стратою в'язничне керівництво розпорядилося давати Ґродтові вино, від якого той відмовлявся? Але до чого тут скупість?

Як усі видатні письменники і вчені того часу, Лафатер, пишучи про Ґродта, не цурається ні смішних перебільшень, ні дешевих красивостей: «Він промишляв тілько у пітьмах ночі; затворивши наглухо віконниці, в домі свойому полудень заміняв ув опівніч; замикав дім на всі ключі єго, на всі замки й засуви запирав ся. Той дім — ацьке пекло крадуна та вбивця; сам-оден у нім замурований, розпихав убивец по майглубших коморах, по майвушчих шпарах і дирах свої ті накраджені нарабовані добра, а тогди с кождого закапелка опівночи їх видобував і передивляв ся любовно, щойно сумліня йому остатні марні знаки насилало, відбираючи сон. Кровию невинности окроплений, танцував зо сьміхом на дню висіля жінки, котру по тім смиртельно забив над могилой, шо єї сама для себи копати мусіла, бо так він їй приказав. Завше готов до сповниня чорнійших очікувань, він сьміяв ся над

злими своїми ділами, почерез які й мусів був мерзотне своє житя зкіньчити на колесі».

Значення Юліуса Ґродта для фізіономічної теорії Лафатера таке вагоме, що дослідник — заради самого тільки побачення з уже на той час ув'язненим і майже засудженим до страти монстром — долає неабияку відстань від Цюриха до Львова. При цьому в одному з менш відомих листів до Ґете Лафатер тішиться, що тепер не може не скористатися нагодою, яку йому люб'язно надала сама європейська історія, і таки обов'язково вибереться на «далекі терени, де панували до нидавна ще дикуси-сармати, а нині почав ся час просвічиних і прихильних наукам та прогресові монархів». Під монархами він має на увазі, звісно ж, Ґабсбурґів, і завдяки цій деталі, на яку біографи переважно чомусь не звертають уваги, можна цілком сміливо стверджувати, що свою виправу на зустріч з упирем Лафатер здійснив не раніше 1772-го, коли Галичину приєднано до Австрії дещо навіть усупереч волі й бажанню останньої.

У Львові на швейцарського мандрівника чекала несподіванка, що межувала з розчаруванням. Інформуючи про Ґродтову справу, європейські газети, якими керувався Лафатер, припустилися багатьох неточностей. Зрештою, на Заході завжди було зле зі знанням східноєвропейських реалій. Тож і цього разу газети помилково писали, буцім ув'язненого вбивцю тримають у підземеллі львівського жіночого монастиря Святої Бриґіди. Насправді в'язницею Бриґідки стануть аж через дюжину років, за часів цісаря Йосифа Другого.

Не знайшовши жодного Ґродтового сліду ні в згаданому монастирі, ні в його околицях, а також двічі обпікшися на хибних підказках усіляких доброзичливців щодо Свірзького замку та П'ятничанської вежі, Лафатер мусив шукати протекції в середовищі місцевих сановників, самих іще не надто обізнаних із новим для них краєм, і врешті пробився до самого губернатора Перґена. Той «в ім'я спираня науки і штуки» не без певної — радше ритуальної — тяганини видав йому дозвіл на відвідини засудженого Ґродта в місці його сталого

тримання під вартою, себто в легендарному Виправно-каральному закладі № 40 (так звана Сороківка) міста Другобіча.

На третій день подорожі зі Львова вкрай розхитаним екіпажем по вщент розбитих дорогах Лафатер, занотувавши принагідно, що «шлях сих занепалих країв до Европи може потривати ще довго — можливо, й ціле покоління; ну та Габсбурґи впорают ся!», нарешті досягає згаданого міста, але, за його ж словами, при наближенні до тюремного закладу потрапляє в такий туман, що «ни мало ся змоги їхати ні йти». Цей момент, здається, зайвий і не має жодного стосунку до описаної далі розмови дослідника зі злочинцем у спеціальному карцері Сороківки. А проте уважному читачеві ніяк не вдається позбутися враження, що туману в Лафатеровій розповіді стає дедалі більше, а допитливого науковця дедалі нахабніше репрезентує безвідповідальний фантаст.

Лафатер потребує якомога наочніших доказів для своєї фізіономічної теорії, тож «убивец і вомпир» Юліус Ґродт стає для нього ледь не центральним екземпляром, а риси, які Лафатер приписує його обличчю, набувають фантасмагоричної карикатурності.

Тож коли на Великдень 1775 року виходить друком перший том «Фізіономічних фрагментів» (винятково розкішне й дороге, а на тодішні друкарські можливості — просто безпрецедентне видання in quarto з безліччю гравюр на міді), один із перших поціновувачів не без іронії нотує: «Се книга, яких у моїй прахтиці ще не бувало. Що за рисунки там зібрано! що за фізії! пикаті та дрібні! доброчестні й нечестиві! злі й солодкі! криві, скарлючені й т. ін.! і стільки шнобелів, носів і ротів, шо собі в загалі не на лицях сидять, а лиш виснуть вільно у воздусі! <...> Настілько я втямив, пан Лафатер бачить люцьку голову, а надто твар її, як дошку, по якій Природа виписала натуральною мовою: осьде кватирує високий ум! осьде патентований йолоп! отут невтішна душа! а тут-о пiїт! а тут кримінальник і різун! а сей цирульник тне горла бритвой! а се юрист! а се рецензент! а то великий державец! ну а от сей — синя борода, не інакш!»

2

Попередня фраза не залишає сумнівів у тому, що іронічному рецензентові йдеться про Юліуса Ґродта. Саме його на той час повсюди в Європі вже називають Синьою Бородою Другим або Синьою Бородою з Другобіча (La Barbe Bleue de Druhobitch).

За народженням і ранішим життєвим шляхом Юліус Ґродт, однак, другобічанином не був. Сказати з певністю, звідки прибився він до міста десь усередині 1760-х, неможливо. Достеменно відомо, що він прийшов із війни, історикам знаної передусім як Семирічна, хоч по праву могла б називатися Першою світовою. Її театром стала не тільки Європа, але й Північ Америки, Кариби й уся Атлантика. Де саме за сім воєнних років устиг повоювати Юліус Ґродт, не знає ніхто. Окремі джерела не цілком обґрунтовано визначають його як «учасника боїв у Саксонії та Богемії».

Прізвище Ґродт насправді є неповною версією його справжнього прізвища Ґеродт, полякам у ньому вчувався Ірод (Herod) — цим фонетичним трюком сильно спекулюватиме згодом, під час судової розправи, сторона обвинувачення. Кажуть, утім, що Ґеродт — так само неповна форма, і первинно його прізвище мало звучати як Руттґеродт чи Рютґеродт (нім. Ruethgerodt). Крім того, Юліус — не перше, а друге його ім'я. Першим було Гайнріх або ж Гайнц, але в Другобічі ніхто до нього так не звертався. Там його від початку прозвали Швабом. Це, однак, не могло протривати довго, бо таке прізвисько пасувало надто багатьом, і швабами прозивали фактично всіх понімечених.

Шваба Ґродта в Другобічі тримали переважно на віддалі. Не кажучи про те, що не бачено його жодного разу ні в церкві, ні в костелі чи кірсі, ні навіть у синагозі, його взагалі завжди й усюди сторонились. І не тільки тому, що прийшлий (чи, як тут казали, пришляк), але й з огляду на дуже особливу

подобу. Щоб не вдаватися до зайвих описів, зауважу лише, що в пошуках найпереконливіших підтверджень своєї фізіономічної теорії Лафатер недаремно їхатиме до нього аж із Цюриха. Обличчя Юліуса Ґродта здавалося зшитим зі шматків десятка інших облич. Жодне товариство не запросило б такого дивака до свого кола.

Юліус Ґродт і сам волів існувати цілком зосібна. Війна з її вивернутими тельбухами та відірваними кінцівками, усі сім її вивернутих і відірваних років зробили з нього психопата, який — іноді так здавалося — з останніх сил утримує при собі звиклі до вбивства і руйнування руки. Але війна також зробила з нього середнього штибу власника. Грошей, привезених із війни, з усіх її розпанаханих животів і розчахнутих черепних коробок, Ґродтові цілком вистачило на купівлю в околицях Другобіча шматка землі та покинутого старого палацика, що його він поступово обживав, оточував усілякими господарськими прибудівлями та перелаштовував під свої потреби. Якими були ці потреби, знову ж таки, не знав ніхто. Юліус Ґродт першим ділом подвоїв висоту кам'яної огорожі свого обійстя і навісив на кожну з чотирьох брам величезні замки. Це був закритий світ. Ніхто навіть не мріяв підглянути.

Згідно з чутками, відображеними ще в офіційних донесеннях на ім'я короля Станіслава Антонія Понятовського, на той момент старости перемиського, позастановий господар Юліус Ґродт «зі своєго форверка виїздит категорично рідко, єно на закуп насіня». Про яке насіння мова, і що мало би з нього прорости, нині вже не з'ясувати. У будь-якому разі ми не можемо довіряти окремим тогочасним версіям, нібито з таємничих насінин посеред Ґродтового обійстя мала вирости височенна вежа з оглядовим балконом. Утім, якусь вежу він і справді почав у себе зводити, це так.

Інша група чуток стосувалася мінеральних джерел, які Юліус Ґродт начебто загосподарював на теренах свого обійстя, після чого став постачати у львівські аптеки й шинки питну воду з особливим сірчаним запахом. Це спричинило цілу хвилю недобрих перешіптувань про його зв'язки з

чортами — зокрема з відповідальним за термальні процедури в пекельних лазнях Асмодеєм. (Остання обставина теж спрацює на суді.)

Вінцем же всіх чуток стала трохи пізніша ідея, буцім Юліуса Ґродта насправді було вбито ще на сьомому році Семирічної війни. Відтак якийсь популярний магнетист, можливо, й сам Месмер, запанував над його тілом і знову поставив його на ноги. Там-таки говорилось іноді, що не Месмер, і що Юліус Ґродт — один із перших наполовину вдалих експериментів юного Каліостро. Тепер він ходячий труп, який має виконати чаклунську волю й занапастити всю тутешню місцину нечувано страшними й до того ж огидними злодіяннями. Бо де ж іще поселитися приблудному мерцеві, як не в місті, яке свого часу вирішило, що назва його — Другобіч?

3

Не далі як через півроку після поселення в новому місці Юліус Ґродт відчув, що перестає давати раду з хазяйством. Фізичної сили йому було приділено вдосталь, і будування вежі він тягнув цілком справно, але догляд за худобою, птицею, грядками, приготування їжі та прибирання території вже ніяк не містилися в його робочій добі. Тоді-то в нього і з'явилася перша служниця. Відомо про неї тільки те, що мала невеличкий горбик, а водночас і вовчу пащу, і заячу губу. Дівчина, мабуть, працювала чесно й не лінувалася, тож Юліус Ґродт мав бути з неї задоволений. Однак за деякий час він знову розвісив по роздоріжжях оголошення про те, що потребує служниці.

Щодо того, скількох загалом дівчат — із помітнішими й менш помітними вродженими вадами — він устиг покликати у служниці протягом одного-двох років, дискутовано різні версії. У найстриманіших стверджувалося про трьох, у найрадикальніших про десяток. Річ у тому, що громадську увагу не завжди було прикуто до життя відлюдника-шваба. Проте від

певного часу кожне нове оголошення про вакансію служниці викликало в другобічан неясну тривогу і злі передчуття.

Сценарій був завжди один. Першу дівчину Юліус Ґродт убив після того, як вона, завагітнівши, відмовилася позбуватися плоду їхніх спонтанних любощів. У ті часи аборти каралися смертю, причому жахливою. Служниця сказала Ґродтові, що не зважиться на таке ніколи. Її відмову він вислухав із напускним спокоєм, хоча здавалося, ніби частини його лиця от-от засіпаються і розірвуться врізнобіч. За якийсь день або два він сказав їй узяти заступ, піти до однієї з віддалених прибудов (так званої комори) і почати копати в ній яму завдовжки з її зріст і завглибшки хоча б із два лікті.

На третій день він, згідно зі слідчими протоколами, «в тотій коморі забив єї до смерти желізним дишлем від кароци і поховав ув ямі, котру сама [вона] й виграбала, відтак землев притрусив і вернув си до покоя обїдати. Сей злий чин єму вдало си укрити».

Усі подальші вбивства у Ґродтовій посесії, що ставалися протягом кільканадцяти місяців, за своїм перебігом від того найпершого нічим суттєвим не різнилися.

4

Здається, саме тепер час звернутися до спогадів анонімного охоронця другобіцької Сороківки, який під час нічних чувань у в'язничному коридорі не упускав можливості вряди-годи перемовитися з натоді вже засудженим Юліусом Ґродтом. За відносно короткий період наглядач і його підопічний із різних причин порозумілись і ледь не здружилися. Завдяки цьому спогади Аноніма недвозначно відкривають деякі альтернативні ракурси всієї історії.

Передусім звертає на себе увагу дуже небанальна мотивація, що рухала Ґродтом у злочинах. Щоб її зрозуміти, слід хоча б умовно і поверхово прогалопувати його життєписом.

Зі свого дитинства він пам'ятав лише нестатки та

знущання, а позаяк був одинадцятим сином у довжелезному виплодку вічно голодних братів і сестер, батько й мачуха без довгих вагань продали його в солдати першому-ліпшому вербувальникові. Гарматне м'ясо становило на той час чи не головну експортну статтю багатьох європейських провінцій, а надто тих, де селянські сини в силу природних генетичних особливостей виростали міцними й неотесаними.

Доля Юліуса Ґродта винятковою не була. Винятковим був сам Юліус Ґродт. Те, що хлопця насправді тягнуло до книжок і вченості, і що в церковній школі він залюбки вивчився читати трьома мовами і робив це втричі швидше за священика, для батька виявилося радше додатковою причиною збутися його з дому подалі. Сам Юліус Ґродт не міг би сказати, чи був на той час повнолітнім. У кожному разі видатна статура, розмах плечей, гренадерський зріст і всілякі інші кондиції дозволили йому з честю пройти всі кола в пеклі для новобранців і стати добрим вояком.

Останнє словосполучення, проте, відповідає правді лише в сенсі зовнішньому. Так, він був добрим солдатом, і його руки ніколи не втомлювалися колоти ворога штиком чи закидати гранатами його позиції. Але всі кампанії, в яких він брав участь, неминуче породжували в ньому майже нестерпні душевні страждання, що раз у раз виливалось у різноманітні психічні відхилення включно з істерією та видіннями. По завершенні ж Семирічної він запав у таку глибоченну прострацію (збавити від якої не могли навіть найпередовіші медичні процедури на зразок кровопускання чи зимних ванн), що командири, виявивши здоровий глузд і неочікуване милосердя, підписали йому рапорт на звільнення з одночасною виплатою багаторічного жолду.

Юліус Ґродт, попри очевидний факт, що вижив у стількох походах і боях, з якогось часу вважав себе вже не зовсім живим. Навіть трофейні книжки, які становили три чверті здобутого ним у битвах майна і з яких він потім уклав чималу бібліотеку, не так надихали, як розсіювали його. Обираючи Другобіч, він повірив назві й вирішив, що тут можуть селитися

лише подібні йому не зовсім живі створіння. З великою прикрістю, щоб не сказати розчаруванням і роздратуванням, він побачив невдовзі, що й тут люди кохаються й народжують нових людей. Друге було значно гірше від першого. Демона сексу, як він розумів, неможливо витравити з існування. Але нові народження, нове примноження життя?! Для чого — для пізнішого його, життя, знищення?! Цього допустити він не міг.

Своїх служниць він убивав, за його ж таки, радше метафоричними, словами, «при спробі втечі». Спробою було запліднення і вагітність, а втечею стало б народження. Ґродт надавав їм шанс увільнитись абортом, але жодна з них не прийняла його пропозиції. Цей серіал зі щоразу новим запрошенням щоразу нової служниці та щоразу новим викопуванням щоразу нової ями, здавалося, не скінчиться ніколи. Найправильніше було б уникати злягань і запліднень, тож Юліус Ґродт підбирав собі на службу дівчат лише найпотворніших, таких, що ніяк не мали б викликати сексуального потягу. Але демон сексу все одно перемагав, і жодна з них не відмовила хазяїнові в його домаганнях.

Однієї безсонної ночі він вирішив, що зупинити цей жах можна лиш одруженням. Він погодився примножувати життя. Це була капітуляція.

5

Майбутню дружину Юліусові Ґродту висватав місцевий шлюбний агент на прізвисько Базилевс — це від нього бере початок однойменна матримоніальна фірма, послугами якої протягом наступних двох століть користалося не одне покоління галичан. Дівчина походила з другобіцьких міщан і у свої сімнадцять із половиною років уже починала вважатися перестарком. Звали її Бланка-Меланія, і ніщо інше так не приваблювало в ній Юліуса Ґродта, як посада її батька. Той був головним комендантом міського цвинтаря, або, як сам себе

врочисто титулував, «охоронцем Брами Некрополя». Ґродт відчитав у цьому цілком особливий натяк і без вагань запропонував Бланці-Меланії руку. Для неї то був ледь не останній диліжанс. Ще трохи — і до неї назавжди причепилася б напівглузлива етикетка старої діви. Сучасники характеризували її як створіння до такої міри невиразне, покірне і з усім згодне, що про якийсь власний її вибір не могло бути й мови. Вона взагалі не дозволяла собі висловлюватися, тим паче в батьковій присутності. Пропозицію Ґродта вона зустріла мовчанням і ледь помітним, хоч і різкуватим сіпанням повіки — здається, лівої.

Шлюбний обряд відбувся мало не таємно. Так, наче головно про людське око й водночас дуже пильнуючи, щоб того ока не було забагато. Цей більш ніж стриманий стиль цілковито відповідав характерам обох суб'єктів угоди, їхній скритності, скромності та — правди ніде сховати — скупості. На весіллі, щоправда, таки заграв підпорядкований панові коменданту цвинтарний оркестр, але веселощів від нього чомусь не побільшало.

Так почалося подружнє життя Юліуса Ґродта. Молода пара зникла за брамою відрізаної високим муром посесії — й на цьому, здавалося б, можна закінчувати всю цю недоісторію, а тлінним рештам замордованих служниць поволі розчинятися в забутті й неіснуванні. Але Той, що в Нього Юліус Ґродт перестав вірити на війні, вирішив по-іншому.

6

Протоколи судових засідань in causa Юліуса Ґродта рясніють не тільки граматичними помилками, але й кричущими різночитаннями. Відчувається, як натужно хрипить і стогне судова машинерія, неспроможна порадити собі ні з буквою Закону, ні з його духом. Непорозуміння між латинськими, польськими, русько-литовськими й німецькими формулюваннями, що тут і там аж волають про себе і в невиннішій ситуації

могли б зійти за дотепні вправи якихось протодадаїстів, є найпромовистішим свідченням тодішнього перехідного стану. На зміну Рес Публіці, сарматській і архаїчній, вривалася блискуча віденська Імперія, новочасна, масонська й просвічена. У кримінальному судочинстві це означало поворот до Терезіани, себто Constitutio Criminalis Theresiana — вельми прогресивного уложення, смисловим стрижнем якого нарешті стали наукове знання, гуманістичні ідеали і практичний розум. На щастя для юристів, Терезіана in formali та quoad materiale не в усьому поривала з хибними практиками Середньовіччя і не зовсім у згоді з передовими поглядами цісарині-реформаторки зберігала чинним доволі безвідмовний інквізиційний принцип. Іншими словами, вирішальну роль у встановленні істини, як і раніше, відігравали тортури, серед яких найефективнішими вважалися лещата для рук і ніг, припалювання свічками, а також не в останню чергу — розтягування на так званій драбині.

До Юліуса Ґродта драбину було застосовано двічі.

Першого разу — коли він на суді відкинув усі обвинувачення в серії жорстоких і умисних, скоєних на теренах його приватної посесії вбивств. Обвинувачення проти Ґродта було висунуто — увага! — «на піцтаві громацьких уявлінь а показань», себто чуток і пересудів. Крім того, підсудність Юліуса Ґродта обґрунтовували його «фізіогномічною особливостию monstrum rarissimum» і «обладаням ріжними книгами на французскім язику».

Неприємно здивований категоричною відмовою підсудного в зізнанні, високий суд після нетривалої наради вирішив піддати його випробуванню тортурами — «і хай Отец Наший милостию Своєю не даст правді утайнити си».

Приведена в дію драбина, що добре пам'ятала недавні катування карпатських розбійників, угорських фальшивомонетників і одного сирійського втікача, зробила своє, і від методичного розтягування суставів Юліус Ґродт знепритомнів на двадцять восьмій хвилині екзекуції. За словами ката, це був незлий результат: мало хто з делінквентів дотягував і

до двадцятої хвилини.

Знову порадившися, судді вирішили, що з милосердя до підсудного вони перенесуть другий сеанс тортур на пополудень, і якщо той раптом зізнається, то вони ще подумають, чи стосувати драбину втретє. Через кілька годин Ґродта знову розтягли на драбині. Цього разу кат частіше змінював її нахил, завдяки чому навантаження на суглоби то збільшувалося, то спадало. На двадцять третій хвилині, перш ніж удруге знепритомніти, Юліус Ґродт прохрипів своє зізнання. Судді зітхнули з полегкістю і, витираючи спітнілі чола напахченими в кого кельнським, а в кого й паризьким парфумом хустками, погодилися ласкаво, що третього сеансу не буде.

Наступного дня Юліус Ґродт повторив своє зізнання вже згідно з процедурою — у судовому залі, «свобідно», «без погрози катуваням і самого катуваня», «зо слезами на очу і велетезним каятям». (Здається, саме з того моменту починаються спекуляції кількох присутніх у залі репортерів про неприродно синій колір його бороди. Один із них навіть означує його як «темне індиго».) Відтак було оголошено засуд до смертної кари колесуванням (Raedern). Серед найпоширеніших різновидів страти воно було третім після повішення та відрубування голови й застосовувалося на «убійниках певних себе а лекковажних» і особливо у випадках злочинів «межи одружями». Юліус Ґродт цілком відповідав принаймні другому колесувальному критерію. Так у кожному разі вирішив суд.

Процес можна було би вважати доведеним до справедливого завершення. Єдина річ, яку недоз'ясували, була дата виконання кари. Чому правники шукали її значно довше, ніж тривав сам розгляд, мова ще йтиме.

7

Згідно з тими ж газетними звітувальниками, реконструкція фатальних подій, що трапились у Ґродтовій посесії, виглядала в цілому так.

Покидаючи вряди-годи свій дім задля якихось переважно господарських цілей, Юліус Ґродт залишав дружині ваговиту зв'язку з ключами від усіх приміщень. Проте у зв'язці був один ключ, який він, готуючись до від'їзду, завжди відокремлював і забирав із собою. То був ключ від так званої комори.

Утім, одного дня дійшло до неминучого: Юліус Ґродт вирушив у дорогу, забувши той ключ узяти. Чи сталося це випадково, а чи того разу він надумав перевірити жінчину лояльність і залишив коморний ключ навмисне, думки репортерів розходяться. Річ у тому, що Бланка-Меланія не могла не звернути увагу на особливе ставлення чоловіка до одного-єдиного ключа. Колись на її запитання, чому він завжди бере його зі зв'язки, коли їде, Юліус Ґродт, звично небагатослівний, тільки промимрив: «Живіть і не питайте». Щоправда, в інших публікаціях і звітах цю фразу передано так: «Не питайте і не входьте».

Цього вистачило, щоб надалі Бланка-Меланія постійно жила з думкою про таємницю комори. Тож коли вона зауважила, що цього разу ключ від комори залишився у зв'язці, то відразу почала нелегку й виснажливу боротьбу зі спокусою. Їй нестерпно кортіло хоча б на мить зазирнути в заборонений простір. Але все-таки перемагав послух. Це було шалене надзусилля її зазвичай паралізованої волі.

У день, коли Юліус Ґродт мав повернутися, вона сиділа на моріжку під карячкуватою грушею в їхньому саду й гаптувала сорочечку для меншого сина, який тут-таки, поруч із нею, грався зі старшим в олов'яні солдатики. Варто зазначити, що старшому синові Ґродта вже виповнилося п'ять років, меншому невдовзі мало стукнути два.

Невідь звідки надбіг той злощасний щур (за іншою версією, кіт чи й кріль), який, укравши одного зі солдатиків — здається, навіть головного командувача — погнав із ним доріжкою вздовж прибудівель. Малюк розревівся, старший також був готовий от-от зайтися плачем на таке підле зухвальство. Бланка-Меланія кинулася навздогін за крадієм, тим більше, що той щур (тхір? шнир? жук? жук-рогач? гнойовик?

скарабей? горностай?), а може, навіть і вуж, або черв, або змій, повз із украденою цяцькою доволі важко, і наздогнати його, здавалося, не було аж так неможливо. От лише в мить, коли Бланка-Меланія вже хотіла накрити клятого щура (павука? хом'яка? ховраха? байбака?) своїм твердо накрохмаленим очіпком, той зграбно прослизнув у комору крізь шпару під дверима.

«Ах ти ж, — подумала Бланка-Меланія, — ну зараз я тобі...» Вона метнулася по ключі та швидко знайшла у зв'язці той єдиний, яким ще ніколи не користувалася. Їй насилу вдалося повернути неслухняний ключ у замку, проте ніяк не вдавалося витягнути його. Вона так і лишила всю зв'язку зі встромленим у замок ключем назовні, сама ж увірвалася в комору.

Зрозуміло, що ніякого олов'яного полководця вона там не знайшла (чи він узагалі був?), а знайшла натомість... Ну так, тлінні, переважно на стадії скелетування, рештки — спершу однієї служниці, потім другої, потім усіх. Земля, тут і там хаотично розрита, попливла в неї з-під ніг, і вона знепритомніла від жаху та смороду.

8

Не знати як довго пролежала вона поруч із розверзлими ямами. До життя її повернули дедалі гучніші дитячі захлинання, що долинали знадвору. Здушуючи в грудях крик розпачу, Бланка-Меланія вийшла з комори і спробувала знову зачинити її на ключ. Як і першого разу, він повернувся в замку, але не давався витягнути. Вона промучилася з ним добру годину. Діти стояли поруч, не перестаючи ревіти. Сонце хилилося до заходу. Чоловік мав от-от над'їхати — він завжди встигав повернутися до смеркання.

Бланка-Меланія саме відокремлювала зв'язку від коморного ключа, коли в'їзна брама знайомо заскрипіла й у двір заїхав бричкою господар. Жінка стрімко відійшла подалі від комори й ламкими ногами подріботіла йому назустріч.

Сівши в покої вечеряти, Юліус Ґродт почав неквапом

розпитувати її про останні новини. «Чому ви, пані моя, такі бліді?» — раптом запитав. «Я недобре почуваюся, в мене місячка», — пролопотіла вона доволі безглузде пояснення. «Ви мали її вже на тому тижні», — нагадав чоловік. Після тяжкої хвилинної паузи він запитав, чи не ходила вона до комори. «Як я могла, пане, — була відповідь, — у вас же ключ». По цих словах вона вдруге знепритомніла.

Коли вона знову розплющила очі, чоловік уже нависав над нею всім своїм гренадерським зростом і побрязкував злощасною зв'язкою. «Де той ключ?» — запитав він чи не вдесяте. «Хіба ви не мали його зі собою?» — відповіла запитанням Бланка-Меланія. Тяжко зітхнувши й не мовивши більше ні слова, Юліус Ґродт вийшов із покою.

Коли за чверть години він розлючено крокував від комори назад до будинку, старший із дітей уже зникав за брамою. Матінка наказала йому квапитися щосили і скликати на поміч усіх зустрічних, а передусім її брата з кузеном. Сама ж вона, взявши на руки молодшого, встигла забігти в недобудовану вежу, де забарикадувалася в тісній, не просторішій за клітку для папуги, кімнатчині на п'ятому поверсі. З вікна можна було бачити шматок околиці й дорогу, і Бланка-Меланія дедалі частіше запитувала хлопчика, чи не здіймається курява, чи не видно її братів верхи на конях.

Юліус Ґродт не відразу здогадався шукати жінку у вежі. Він спершу обійшов сад і ставок, прочесав зарості бузини та глоду. Замислившися на хвилину, куди йому рушити далі та чи не пуститися в гонитву поза мурами обійстя («з малими далеко не побіжить»), він почув раптовий дитячий схлип із вежі й засміявся всіма шматками свого роздертого на клапті обличчя.

Коли брат і кузен Бланки-Меланії на чолі цілої дюжини так само добре озброєних кінних поліціянтів крізь розчахнуту навстіж браму ввірвалися в Ґродтову посесію, першим вони побачили самого Ґродта. «Брати монстра живцем!» — загорлав, розчохлюючи шпагу, молодий і гарячий, мов порох, штурмбанфюрер. Але господар дому й не думав чинити хоч

якийсь опір. Він сидів на порозі своєї недовтіленої мрії про вежу, обхопивши голову руками, ні на що не реагуючи в черговому нападі цілковитої прострації. Навколо западала дедалі глибша темрява. Поліціянти ввійшли у вежу із запаленими смолоскипами. Убитого хлопчика вони надибали двома десятками сходинок нижче від убитої матері.

Докладніший опис смертельних травм і ран, що їх було завдано обом жертвам, я нізащо не хотів би тут відтворювати, щоб уберегти вас навіть від найменшої з описаних жорстокостей. Достатньо лиш однієї цитати. В «Анналах Другобіцької землі» читаємо, що «дитину віком вісімнайцяти мїсяцей він [Юліус Ґродт] ймив за ногу і вгаратав головешков до сьтїни, пісьля сего малец ше чуть-чуть жив». У тих же «Анналах» Упорядник і Оглядач додає: «Між инчим, не зобачив я в Актах чогось такого, шо би сьвідчило за Ю. Ґ. яко за убивца рідной матери, про то шо пишет ученний добродій Лафатер. Хиба шо не шло сь ученному за матірь самого ничестивца, леч за матірь єго дітий».

9

Датою виконання смертного вироку високий суд після тривалих нарад і консультацій із теологами й астрономами визначив 7 липня 1777 року. Скупчення аж п'ятьох сімок знаменувало щасливе звільнення Urbis et Orbis, усієї людської породи та навколишніх земель від мерзенної кровожерної потвори. Що саму потвору при цьому мали вбивати в доволі мерзенний і кровожерний спосіб, не тільки не викликало жодного докору з боку тодішніх уже потроху просвічуваних сумлінь, але й розглядалось як цілком необхідний акт, який, крім очевидного світського (жорстке залякування громадян задля запобігання злочинності), мав і подвійне морально-релігійне призначення.

Перший аспект цієї подвійності цілив у задобрювання Бога та примирення з ним, а отже, у захист країни й народу від Господнього гніву за скоєні паршивою вівцею злодіяння.

Другий означав попереднє, авансове прирікання злочинця (а в релігійних категоріях — бідного грішника) на ще прижиттєві пекельні муки, завдяки чому до справжнього пекла він мав би потрапити вже дещо чистішим і частково покараним, що покращувало його шанси на перехід у чистилище.

Тому з двох форм колесування для Юліуса Ґродта було вибрано тяжчу — von unten auf. Це означало, що спершу залізними булавами йому буде перебито ноги від стопи й вище, тоді грудну клітку та рамена, і врешті хребет. Метою цього першого етапу страти ще не буде смерть засудженого. На другому етапі його тіло, що внаслідок незліченних переломів у кістках набуде небаченої гнучкості, вплетуть поміж спиці у велике колесо, яке відтак піднімуть на вершок височенної палі й там виставлять повчальним експонатом на подив людям і громадський осуд. «На колесі, — писав в'язничний лікар-сучасник, — він міг ще довго лишатися живим, іноді навіть не півдня, а цілий день або два. Колесо із заплетеним між спицями делінквентом стояло так іще якийсь час після його смерті — поки останні з його останків не поспадають самі собою клаптями на землю».

Упорядник же й Оглядач «Анналів» відзначає, що 7 липня 1777 року день був, як на ту пору року, понурий і зимний, із безкінечним нудним дощем. Попри таку неприємну погоду, церемонію колесування вшанував своєю присутністю сам губернатор Гайнріх Ауершперґ (він же «Словенець»), не кажучи про цілі зграї сановників дрібнішого й зовсім дрібних сортів. І трохи далі: «[Юліус Ґродт] хотів лягти лицьом до низу, но але тра було п'ятеро моцних хлопа шоб єго переложили на спину, жеби він ще Господеві в Небо помолив си. Він тего не схтів, тогди єму завїзали очи тай von unten auf стали 'го ломати желїзними довбніми. Він звомпив од лютой боли, але ні добра його, ні багацьтва, ні впертий карахтир ні помогли єму, ні збавили».

За історичною випадковістю, цісар Йосиф Другий того самого дня мав у Франції зустріч із модним тоді публіцистом Вольтером, який на добру згадку презентував монархові свій

«Dictionnaire philosophique portatif». До цісарської заборони тортур залишалося три роки. До скасування ним-таки смертної кари — десять.

Юліус Ґродт ледве встиг.

10

Що більше часу минає відтоді, то більше підстав для критичного перегляду всієї causa Grodti. Складається враження, що перший-ліпший, навіть не надто досвідчений захисник міг би сьогодні, бодай посмертно, легко домогтися реабілітації засудженого.

1. Археологічні розкопки 1930-х років, здійснені зокрема й на теренах колишньої садиби Юліуса Ґродта, прозваної згодом Синьогродкою, не виявили жодного таємного поховання в місці, що його на відповідному плані позначено як комору. Водночас архівні джерела, передусім цвинтарні книги, не фіксують жодного перепоховання ймовірних служниць — ані двох, ані дев'яти, ані навіть однієї. Усі зникнення служниць (їх підтверджено) можна пояснити так само, як їх пояснював сам Юліус Ґродт на початкових стадіях слідства, тобто ще перед тортурами: вони, служниці, начебто самі тайкома покидали його дім, прагнучи уникнути справедливого покарання за всілякі дрібні крадіжки й інші заподіяні шкоди. До рідного дому жодна з них не повернулася з тих самих причин. Тож усі вони до пори вважалися зниклими безвісти.

2. Одруження Ґродта з Бланкою-Меланією (дівоче прізвище Коморська), народження в них дітей (двох синів), як і насильницьку смерть Бланки-Меланії та меншого хлопця, у всіх документах зафіксовано й підтверджено. Проте існує велика ймовірність, що жінка й дитина загинули внаслідок розбійного нападу в час, коли Юліус Ґродт ще був поза домом, а точніше — в дорозі до нього. Тобто своїх дружину й меншого сина він застав удома вже мертвими. Сьогодні неможливо дізнатися, хто насправді сплюндрував Ґродтове обійстя — невідомі нападники (до повернення Ґродта) чи

поліційний загін (після його затримання). У кожному разі дивно припускати, ніби маєток плюндрував сам Юліус Ґродт. Тим часом факту сплюндрування суд узагалі не брав до уваги.

3. Старший син засудженого, який привів на місце злочину обидвох дядьків і за їхнім посередництвом — поліціянтів, насправді в жодному свідченні не стверджував, що біг по допомогу саме через батька. Після жахливого інциденту він узагалі фактично втратив дар мови, і єдиним щодо батька негативом, який суддям вдалося витиснути з нього, було те, що Юліус Ґродт полюбляв читати вголос «люті французкі казки». Це, до речі, підштовхнуло слідчих дослідити чималу Ґродтову бібліотеку на предмет виявлення в ній ознак чорнокнижності. Хлопцева подальша доля залишається нез'ясованою, а сліди губляться після того, як, провівши пару гірких літ у притулку, він потрапив на побігеньки до вже на той час доволі каламутної трупи мандрівного цирку «Ваґабундо».

4. Не можна випустити з уваги й не надто виразні постаті так званих рятівників — рідного брата й кузена Бланки-Меланії. Ці молодики здавна всією душею ненавиділи Юліуса Ґродта. На те могли бути свої причини, про які ми, знову ж таки, не дізнаємося. Від певного моменту Ґродтові горе-кревняки почали активно інтриґувати, втираючись у довіру до коменданта нової поліції (або, як її називала цісариня Марія-Терезія, Gute Policey) й обкладаючи його різного штибу хабарями. Документи підтверджують, що саме брат і кузен убитої заволоділи посесією Юліуса Ґродта відразу ж після оголошення в суді вироку. Щоправда, вони так і не почали в ній порядкувати. Першого невдовзі отруїли львівські аптекарі, другий програвся в карти й вимушено переїхав до Туреччини. Бо такі то були часи.

Авторитет ученого фізіономіста Лафатера теж не міг не відіграти однієї з вирішальних — а для Юліуса Ґродта фатальних — ролей. Присвятивши Ґродтовій фізіономії центральний розділ своєї головної праці, Лафатер дійшов категоричного висновку, що «перед нами злодюга мерзкий, котрих ни носила ше ся зем'я». Рішення суддів, останніми роками дедалі

прихильніших до строгих наукових істин, не могло не піддатися масованому впливу заїжджого європейського світила. Обидва томи Лафатерових «Фізіономічних фрагментів» дуже швидко стали в тодішньому юридичному середовищі справжнім інтелектуальним бестселером і надихали на відповідні вироки.

І ще одна бібліографічна деталь. Перебираючи наполовину знищену вогнем трофейну книгозбірню Юліуса Ґродта, слідчі не могли не зауважити дивом заціліли́й том «Histoire ou Contes du temps passé. Avec Moralitez» авторства якогось П'єра Д'Арманкура, насправді Шарля Перро, рік видання 1697. Головним речовим доказом слідства стали обведені темно-синьою чорнильною лінією рядки: «Незважаючи на мою заборону, вам закортіло увійти в ту комору? Ну що ж, я дам вам можливість увійти туди ще раз, і тепер — назавжди. Для вас знайдеться місце поруч із жінками, яких ви там бачили».

Чия рука їх обводила й навіщо, слідчі вже не запитували.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР

АНАСТАСІЯ КОРЕНЬКОВА, КАТЕРИНА ЛЕВЧЕНКО

У творі порушено важливе питання про справедливість обвинувачень, доказів і правосуддя над Юліусом. Та крім того, на нашу думку, місія новели — привернути увагу до феномену психопатії, що відомий упродовж усієї історії людства та не рідкісний і нині. У різні епохи, залежно від вимог часу, він мав різні значення та ступені жахливості. Звернути увагу на портрет чоловіка-психопата важливо для розуміння цього феномену.

Чи Юліус і справді був винен, із сучасного погляду залишається таємницею, про що чітко висловився автор новели. Можливо, головний герой був травмований перебуванням у тяжких життєвих обставинах і участю в бойових діях, а тому став відлюдькуватим і набув описаних поведінкових особливостей. Проте він міг бути і яскраво вираженим психопатом з усіма наслідками такого розладу.

Психопатія — це антисоціальний розлад особистості, який створює суттєві перешкоди для адаптації людини в суспільстві. Дехто з фахівців вважають такі аномалії характеру вродженими, проте існує також думка, що причина може бути в токсичних речовинах, які потрапляють в організм і впливають на хімію мозку. Остаточно психопатія закріплюються в підлітковий період, і надалі кардинально змінити поведінку людини майже неможливо, хоча можливо до певної міри скоригувати. У чоловіків ознаки психопатії виявляються частіше, ніж у жінок.

Складні умови становлення особистості теж стають причиною формування психопатологічних рис характеру. Як випливає з тексту, в дитинстві Юліусу жилося важко, а потім додалися травми війни з усіма її «розпанаханими животами» і «розчахнутими черепними коробками». Досвід воєнних дій неминуче впливає на особистість, трансформуючи її: воїни виснажуються в постійному напружені, їхня фізична та

психічна стійкість опиняється під загрозою. Сім років на війні не минули для Юліуса безслідно.

Маючи на меті розглянути портрет психопата, пристанемо на версію, що Юліус усе-таки був «Синьою Бородою» Другобіча.

Не всі психопати стають злочинцями й убивцями, проте в історію входять саме кричущі випадки, які жахають родичів і очевидців, наводять паніку на соціальне оточення. Про них пишуть літературні твори, знімають кінофільми. У повсякденні психопати менш помітні, однак, маючи неабияку владу над своїми жертвами, вони є «вбивцями надії та людських душ».

Головна особливість психопата — брак моральних почуттів, як-от співчуття й сором. Вони не здатні відчувати стид і провину, іншими словами — позбавлені совісті. Психопати — вправні маніпулятори, вони вміють впливати на людей, особливо на жінок, використовуючи їхню довіру й прив'язаність заради власної вигоди. Саме так поводився в шлюбі Юліус. Утім, якби такі взаємини подружжя були визначальними для діагностики психопатії, наше суспільство було би шоковане статистичною кількістю психопатів (не один із десяти чоловіків, як свідчать деякі дані, а значно більше; і жінок теж).

Крім того, психопати мають неконтрольовані сексуальні потяги. Це дуже яскраво описано в новелі, в епізоді про демона сексу.

Психопати схильні до патологічної брехливості. Цієї особливості не висвітлено в творі — окрім твердження, що Юліус зізнався в убивствах тільки після тортур.

Психопати не здатні любити цілковито. Вони схильні до вживання алкоголю й наркотиків. Вони бувають залежними від оточення, сприйнятливими до навіювання, підозріливими, а до того ж інфантильними. Не схоже, що Юліус мав проникальні кордони особистості чи до когось дослухався. Його інфантилізм бачимо в кількарічному небажанні примножувати життя.

Психопати розуміють, що іншим людям боляче, проте самі цих емоцій не відчувають. Вони не можуть співпереживати, виявляти емпатію, страждати за близьких. Про переживання головного героя йдеться в рядках про військову службу. А далі — згадки про те, що Юліус не почувався вповні живим. Емоційне життя психопата порівнюють із пустелею — можливо, саме це малося на увазі в життєписі героя.

У новелі описано реальність переважно зовнішню, тому важко робити висновки про почуття героя. Він був замкнений, фізично сильний, здебільшого розважливий (зароблені на війні гроші інвестував, дружину обирав із розрахунку на зв'язки її батька, та при цьому трупи служниць зберігав у коморі: недалекоглядно і дуже по-книжковому). Він мав розвинений на свій час інтелект — читав і збирав книжки.

Хай там як, якщо ви зауважили описані поведінкові особливості у свого партнера, проаналізуйте ваші стосунки, задоволеність ними: наскільки ви щасливі у своєму бутті, чи ваші життєві вибори — ваші власні? Буває, жінка живе з психопатичною особистістю, схильною до кримінальних злочинів насильства, і навіть не усвідомлює цього, а просто страждає днями й роками.

Історично склалося так, що влада належала чоловікові, і чоловік користувався нею на свій розсуд. Головний герой із психопатичними відхиленнями був реальною загрозою для життя інших людей, які перебували під його владою. Застосування сили як вияву влади й наслідки, до яких це може призвести, виразно змальовано в цьому творі.

ЗАКОНО-
ДАВСТВО

ПЕРЕДМОВА

Явище домашнього насильства досить поширене. Тисячі жінок та дітей, а іноді й чоловіки, потерпають від образ, погроз, побоїв, психологічного тиску.

Тому дуже важливо знати, як можна захистити себе та дітей від протиправних дій іншого члена сім'ї. Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та іншими законодавчими актами передбачено можливості захисту. Однак проблема домашнього насильства є надзвичайно складною, оскільки для її вирішення необхідно не тільки притягти насильника до відповідальності, але й вирішити нагальні питання: визначити порядок користування житлом, забезпечити утримання дітей, розірвати шлюб, поділити спільне майно, відновити стан психологічного комфорту та знайти сили продовжувати жити вже у нових життєвих обставинах та інші.

Багато людей роками терплять насильство, тому що не знають своїх прав, бояться кривдника, який погрожує викинути з квартири та припинити надавати кошти на утримання дітей. Тому для кожної людини надзвичайно важливо знати свої права у сім'ї.

За хороших стосунків у сім'ї подружжя за взаємною згодою користується, володіє та розпоряджається майном, і, зазвичай, не виникає потреби виявляти, кому, що і скільки належить. У випадку ж виникнення кризи у сім'ї, зокрема пов'язаної з насильством, виникають різні спори, в т. ч. і спори щодо майна. Розв'язати їх можна за допомогою норм сімейного законодавства України.

Питанням захисту від домашнього насильства та вирішення інших дотичних проблем присвячене це видання.

Викладена тут інформація допоможе Вам почуватися впевненіше у вирішенні кризових ситуацій у сім'ї, зокрема пов'язаних із насильством.

ЯК ВІДРІЗНИТИ НАСИЛЬСТВО ВІД КОНФЛІКТУ

Насильство є результатом свідомих дій людини і характеризується такими основними ознаками:

1. Умисність;
2. Спричинення шкоди;
3. Порушення прав і свобод людини;
4. Значна перевага сил (фізичних, психологічних, пов'язаних з вищою посадою тощо) того, хто чинить насильство.

Отже, насильство – це умисні дії однієї або кількох осіб, що спричиняють шкоду іншій особі, порушують права і свободи та відбуваються в умовах значної переваги сил тих, хто скоює ці дії, що унеможливлює самозахист особи, котра страждає від цих дій.

Якщо у вказаних діях відсутня хоча б одна з наведених ознак, такі дії не є насильством. Наприклад, якщо відсутнє порушення прав і свобод людини, це буде не насильство, а правомірне застосування сили.

Конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що може призвести до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями.

Під час конфлікту відсутні вищеперераховані ознаки. Ескалація конфлікту може призвести до насильства, та не обов'язково завжди призводить.

Часом досить непросто відрізнити насильство (перш за все психологічне) від конфліктних ситуацій, спорів, які виникають в будь-якій родині та не становлять загрози подальшому розвиткові здорових сімейних стосунків. Межа полягає в такому: якщо конфлікти в подружжі розв'язуються на засадах компетентності, тобто виходячи з того, хто краще розуміється на тому чи іншому питанні, то мова не йде про насильство. Ситуація ж, коли основним способом вирішення тих чи інших спірних питань стає принцип «хто сильніший, той і має рацію» або головною метою є не стільки дійсне вирішення проблеми, скільки доказ власної правоти за будь-яких умов та будь-якими шляхами, є благодатним підґрунтям для ви-

никнення насильницьких стосунків. Крім того, для фіксації домашнього насильствав подружніх стосунках має бути наявним елемент агресії, тобто мотивації заподіяння шкоди.

ПРОБЛЕМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Домашнє насильство є складною проблемою, яка, на жаль, набула значного поширення у суспільстві.

Від сварок, бійок та погроз потерпають тисячі людей незалежно від соціального статусу, заможності, освіти чи місця проживання. Тільки у Львівській області кількість осіб, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ як такі, що вчиняють домашнє насильство, збільшується щороку більше ніж на 1,5 тисячі. У переважній більшості випадків (95% – 97%) жертвами домашнього насильства є жінки.

Домашнє насильство є порушенням права особи на життя, права на повагу до особистого і сімейного життя, житла, права на захист від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та інших прав, гарантованих законом.

Для того, щоб захистити свої права, а також права та інтереси дітей, які потерпають від насильства, незалежно від того, чи страждають вони від насильства фізично, чи тільки є свідками насильства, важливо знати свої права та розуміти суть і природу насильства. Законодавче визначення домашнього насильства дає Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Він також визначає форми насильства – фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Відповідно до закону:

домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв,

мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканності особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Якщо щодо Вас, Ваших дітей чи близьких та рідних вчиняються такі дії – знайте:

це протиправна поведінка,

Ви маєте право на захист,

не зволікайте зі зверненням по консультацію та допомогу чи до правоохоронних органів, громадських організацій, які надають психологічну та юридичну допомогу, чи до державних органів, які працюють над проблемою домашнього насильства.

Міжнародне законодавство щодо захисту від домашнього насильства

Захист від домашнього насильства та рівність перед законом гарантовані не тільки законами України, але і міжнародними документами, ратифікованими Україною, які є частиною національного законодавства і обов'язковими до виконання. Зокрема Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська Конвенція).

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях визнав, що неналежний захист жінок від домашнього насильства є порушенням зобов'язань держави за Європейською Конвенцією.

Так, наприклад, у рішенні Європейського суду по справі «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey (no. 33401/02), 09.06.2009) суд дав характеристику зобов'язань держави у зв'язку з насильством в сім'ї, визнавши серйозність домашнього насильства в Європі, та підкресливши серйозність, з якою держави повинні вживати відповідних заходів з метою протидії цьому порушенню прав людини. У своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є проблемою, яка зачіпає суспільні інтереси, що в свою чергу вимагає ефективних дій з боку держави. Суд також вказав, що не достатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їх реалізації.

По-друге, домашнє насильство було визнано жорстоким поводженням, що є проявом нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Суд вказав, що ст. 3 у поєднанні зі ст. 1 Європейської Конвенції вимагає від держави вживати заходів з метою забезпечення того, щоб приватні особи не піддавались катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, включаючи таке жорстоке поводження з боку приватних осіб. Суд проголосив, що нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їх право на рівний захист перед законом, навіть за відсутності наміру такої дискримінації.

Відповідно до статті 5 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держава має зобов'язання «змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для досягнення викорінення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок;...» Такими стереотипними моделями є, зокрема, традиційне звинувачення жінок у провокації домашнього насильства та перекладення відповідальності за протиправні дії чоловіка-насильника на жінку-жертву насильства в сім'ї.

Крім того, ст. 5 Протоколу №7 Європейської Конвенції гарантує, що кожен із подружжя у відносинах між собою і в їхніх відносинах зі своїми дітьми користується рівними правами та обов'язками цивільного характеру, що виникають зі вступом у шлюб, перебування в шлюбі та у випадку його розірвання. Це означає, зокрема, і рівні обов'язки по утриманню дитини, і рівні майнові права у шлюбі.

Відповідно до статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і, відповідно, обов'язковими до виконання. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори», якщо міжнародним договором України, встановлено інші правила, ніж у законодавстві України то застосовуються правила міжнародного договору. Тому, у випадках, коли законом не забезпечено належного захисту певних прав чи існують дискримінаційні норми, ви маєте можливість для свого захисту використовувати відповідні норми міжнародного законодавства.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

У багатьох сім'ях, навіть при погіршенні стосунків, чоловік не переходить межі насильства. Проте частина чоловіків усе ж цю межу переходить. Далі сценарії різні. Хтось із жінок одразу назавжди припиняє стосунки з таким чоловіком. Однак факт насильства залишається психологічною травмою для жінки впродовж тривалого часу в майбутньому, а іноді на все життя. Інший сценарій – потерпіла звертається по допомогу до свого оточення: родини, друзів, колег на роботі, – що певною мірою певний час стримує насильника. Але часом стається так, що потім насильство знову повторюється.

Важливо знати, що коли ми говоримо про домашнє насильство, ми маємо враховувати певні психологічні феномени, котрі часто є спільними для різних випадків насильства.

1. *Колесо насильства:*

На жаль, найбільш звичний сценарій – жінка виправдовує кривдника («Хоча він мене і вдарив, але я його люблю», «Це – алкоголь», «Це – ревнощі»), пробачає йому та не вдається до спроб захисту. Усе повертається до звичного стану, чоловік перепрошує, стає чудовим партнером – усе, як під час медового місяця. У жінки створюється ілюзія, що можливі позитивні зміни у її житті, що партнер зміниться.

Та через деякий час у сім'ї знову починає зростати психологічна напруга, і цикл насиль-

ства повторюється. Із кожним циклом насильство стає все тяжчим, а періоди примирення скорочуються. Нарешті, можуть зникнути зовсім.

Багато жінок роками потерпають від насильства в сім'ї і не вживають дій для припинення насильства щодо себе через страх людського осуду, бажання зберегти сім'ю для дітей, незнання своїх прав, недовіру до правоохоронних органів та інших органів влади. Однак наслідки насильства є жахливими – втрачене фізичне і психічне здоров'я та працездатність, порушення душевної рівноваги та спокою, психологічні травми дітей, що переростають у серйозні розлади та вади розвитку, а іноді навіть втрата життя.

2. «Чому вона не йде?»

Часто виникає запитання: а чому жінка не розірве насильницькі стосунки, якщо вони дійсно нестерпні для неї? Причини, які не дозволяють жінці піти від свого кривдника, як правило, багатоманітні й не вичерпуються якимось єдиним чинником: це й соціально-економічні фактори, і власні психологічні проблеми. У сучасних соціальних умовах жінка часто фінансово залежить від чоловіка і потребує матеріальної підтримки для виховання дітей. Окремий комплекс складають житлові проблеми та неможливість знайти тимчасове або постійне помешкання для себе та своїх дітей. На тлі загального економічного занепаду та масового безробіття жінка вважає себе беззахисною, а отже економічно прив'язаною до чоловіка. Часто жінка не хоче «позбавляти дітей батька» або вважає, що їй самій буде важко виховати дітей (той факт, що чоловік і без цього нехтує своїми батьківськими обов'язками до уваги зазвичай не береться). Не останню роль відіграє і ставлення оточення: «краще будь-який чоловік, ніж взагалі без нього» (слід зазначити, що в сільській місцевості ця позиція має економічне обґрунтування через великий обсяг важкої фізичної праці, яка під силу лише чоловіку).

Об'єктивні соціально-економічні проблеми ускладнюються психічним станом жінки, яка може відчувати сором від того, як з нею поводяться або вважати себе винною у своїх нещас-

тях. Це спонукає її приховувати випадки насильства і утримує від розриву шлюбних стосунків. Часто жінка, яка потерпає від насильства, знаходиться зі своїм чоловіком в стосунках токсичної або залежної любові, реалізує сценарій «рятівниці». Така жінка щиро впевнена, що вона і тільки вона може допомогти своєму чоловікові розв'язати його проблеми (наприклад, подолати алкогольну залежність, захистити від «поганих» друзів тощо). Вона сподівається, що коли «його життя налагодиться» (він кине пити, знайде роботу або позбудеться поганих друзів тощо), то він одразу ж перестане знущатися з неї. Зазвичай цього не відбувається, і жінка знаходить інші «об'єктивні» пояснення насильницьким діям свого чоловіка.

Врешті-решт, жінка може просто боятися свого насильника, який погрожує, що вб'є її або дітей, якщо вона піде. І ці погрози не безпідставні: дослідження, проведені у США, свідчать, що жінки, які покинули своїх кривдників, на 75% більше ризикують бути вбитими, ніж ті, хто зберігає стосунки.

Часом буває так, що жінка примирюється зі своїм станом через те, що ті заходи, котрі вона вживала для свого захисту, виявилися неефективними або й привели до погіршення ситуації. Це так званий «синдром набутої безпорадності», коли людина звикає до свого стану і не вірить, що цей стан можна змінити.

Узагальнюючи, можна перерахувати такі причини того, чому жінки, які потерпають від домашнього насильства, не розривають шлюб з насильником:

- відсутність (або впевненість у відсутності) альтернатив у сфері працевлаштування та джерел надходження фінансів (часто всі грошові надходження знаходяться під контролем чоловіка). Ця проблема є особливо значущою для жінок із дітьми;
- відсутність житла або іншого помешкання, куди жінка могла б переїхати та забрати своїх дітей;
- соціальні, культурні та сімейні цінності, які декларують шлюб найвищою цінністю та закликають до збереження родини за будь-яку ціну;
- наявність людей, які переконують жінку (або підтри-

мують в неї впевненість) в тому, що вона сама винна в насильстві та що вона може зупинити його, повністю підкорившись вимогам партнера;

- синдром набутої безпорадності;
- іммобілізація в результаті психологічної та/або фізичної травми (травмовані особи часто не можуть мобілізувати власні ресурси), необхідні для припинення деструктивних шлюбних стосунків і початку нового життя для себе і своїх дітей, особливо в період безпосередньо після травмування).

КУДИ ЗВЕРНУТИСЯ ЗА ДОПОМОГОЮ У ВИПАДКУ ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Куди звернутися

- поліція за місцем проживання;
- відділ сімейної та ґендерної політики департаменту соціального захисту;
- центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- служба у справах дітей.

Заходи мають бути вжиті для

- захисту Вас від протиправних посягань члена сім'ї;
- притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють насильство;
- запобігання повторенням актів насильства в майбутньому.

Звернутись до цих органів Ви можете

- особисто з усною чи письмовою заявою;
- надіславши письмову заяву поштою (рекомендованим листом з повідомленням про вручення).

Згадані органи та установи зобов'язані розглянути Вашу заяву протягом 3 днів, а в разі необхідності перевірки фактів, викладених у заяві, та з'ясування додаткових обставин – протягом 7 днів. Відмова у прийнятті та розгляді заяви не допускається.

Пам'ятайте, навіть якщо Ви викликали поліцію по телефону під час вчинення насильства щодо Вас, Ви все одно повинні написати заяву про вчинене домашнє насильство на ім'я начальника відділу поліції за місцем Вашого проживання.

Звернення до поліції

Працівники поліції зобов'язані:

- внести інформацію про подання заяви у єдиний державний реєстр досудових розслідувань;
- видати повідомлення про початок досудового розсліду-

вання із зазначенням номеру у єдиному реєстрі;
- за наявності тілесних ушкоджень, надати скерування на судово-медичну експертизу;
- за наявності ознак злочину (нанесення легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень; зґвалтування, побої та мордування та ін.), проводити досудове розслідування вчиненого злочину.

У випадку відсутності ознак злочину:
- винести офіційне попередження про неприпустимість вчинення домашнього насильства особі, яка вчинила насильство;
- поставити на профілактичний облік особу, яка вчинила домашнє насильство;
- винести терміновий заборонний припис;
- відвідати сім'ю, де чиниться насильство, щоб провести роз'яснювальну-виховну роботу із насильником та проінформувати членів сім'ї про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- скласти протокол про вчинення домашнього насильства за статтею 173-2, який направити до суду;
- роз'яснити потерпілим можливість звернення до суду із заявою про застосування обмежувального припису.

Обов'язково зберігайте відповіді з поліції на Ваші заяви, копії висновку експерта про тілесні ушкодження, оскільки ці документи не тільки допоможуть Вам при притягненні насильника до відповідальності, але і можуть стати доказами при вирішенні інших питань – виселення, поділу майна, розірвання шлюбу та ін.

Звернення до інших органів та служб

Працівники відділу сімейної та ґендерної політики департаменту соціального захисту; центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей зобов'язані:
- скерувати заяву про вчинення домашнього насильства до територіального органу внутрішніх справ для вжиття ним відповідних заходів, що входять до компетенції по-

ліції, а собі залишити копію заяви для вжиття заходів у межах своєї компетенції;
- відвідати сім'ю, в якій чиниться домашнє насильство, з метою з'ясувати причини насильства та вид допомоги, якої потребують постраждалі члени сім'ї;
- провести просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед членів сім'ї, де чиниться насильство, та проінформувати про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- організувати надання постраждалим від насильства психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних та інших послуг;
- у випадку необхідності, скерувати потерпілих до спеціалізованих установ для потерпілих від домашнього насильства (кризові центри, притулки, центри медико-соціальної реабілітації).

Вашу заяву повинні розглянути упродовж трьох днів. Якщо виникає потреба у перевірці викладених у заяві фактів та з'ясуванні додаткових обставин, заява розглядається не більш ніж сім календарних днів.

Звернення до суду за захистом своїх прав

Проблеми, пов'язані із домашнім насильством, часто не вичерпуються зверненням лише до правоохоронних органів чи соціальних служб. Постає питання розірвання шлюбу, стягнення аліментів, пені за прострочення сплати аліментів, додаткових коштів на утримання дитини, поділу майна, стягнення моральної шкоди завданої злочином, якщо це питання не вирішувалося у межах кримінальної справи. Ці питання можуть вирішуватися лише в судовому порядку.

Якщо ви отримали безоплатну правову допомогу, і Вам склали позовну заяву зі всіма необхідними документами для подання до суду, платити судовий збір за подання позовної заяви до суду все-таки доведеться.

Відповідно до Закону України «Про судовий збір», мінімальна ставка судового збору, наприклад за подання зави про розірвання шлюбу, становить 0,4 розміри мінімальної за-

робітної плати. Якщо ж Ви подаєте позовну заяву про поділ майна подружжя, розмір ставки судового збору становить 1% від ціни позову, а саме вартості майна чи інших коштів, які Ви хочете стягнути з відповідача.

Законом передбачені випадки, коли судовий збір не сплачується, а саме:

- заяви про видачу обмежувального припису;
- у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі;
- у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;
- у справах про стягнення аліментів, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявника у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів;
- у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;
- інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи;
- інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів;
- громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, тощо.

Відповідно до Закону України «Про судовий збір», з огляду на Ваш майновий стан, суд може відстрочити, розстрочити судовий збір, зменшити його розмір або звільнити від сплати у випадку, якщо:

1) розмір судового збору перевищує 5 відсотків розміру річного доходу позивача – фізичної особи за попередній календарний рік; або

2) позивачами є:

а) військовослужбовці;

б) батьки, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, якщо інший з батьків ухиляється від сплати аліментів;

в) одинокі матері (батьки), які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда;

г) члени малозабезпеченої чи багатодітної сім'ї;

ґ) особа, яка діє в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; або

3) предметом позову є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

Для цього необхідно разом із позовною заявою подати заяву про відстрочення, розстрочення, зменшення або звільнення від сплати судового збору та подати документи, які підтверджують одну чи декілька з вище перелічених підстав.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЮРИСТІВ: БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА В УКРАЇНІ

Безоплатна правова допомога гарантована державою та повністю або частково надається коштом державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел.

Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає порядок надання ***безоплатної первинної правової допомоги*** та ***безоплатної вторинної правової допомоги***.

Отримати безоплатну правову допомогу сьогодні можна у мережі **із 551 центрів та бюро: 23 регіональних, 96 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги** та **432 бюро правової допомоги** у всіх регіонах України.

На безоплатну первинну правову допомогу мають право усі особи, які перебувають під юрисдикцією України. До неї належать такі послуги, як надання правової інформації; консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, інших документів правового характеру (крім процесуальних), а також надання допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації.

Безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. До неї належать такі послуги: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на таку допомогу в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

На сьогодні регіональні та місцеві центри надають безоплатну вторинну правову допомогу у повному обсязі:

- особам, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних

соціальних і демографічних груп населення;

- інвалідам, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;
- дітям, у тому числі, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;
- внутрішньо переміщеним особам;
- громадянам України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб;
- особам, до яких застосовано адміністративне затримання або адміністративний арешт;
- особам, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими;
- особам, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;
- особам, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії;
- особам, засудженим до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі;
- особам, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- ветеранам війни та особам, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- особам, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;
- особам, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

- особам, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- особам, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- особам, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- особам, реабілітованим відповідно до законодавства;
- особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі.

Примірний перелік документів, які могли б підтвердити належність особи, яка зазнала домашнього насильства або насильства за ознакою статі, до осіб, котрі мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, включає:

- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у якому міститься інформація про вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством;
- талон-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, виданий органами Національної поліції України;
- протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 1732 Кодексу України про адміністративні правопорушення («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»);
- постанова про накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення пов'язаного з домашнім насильством або насильством за ознакою статі (видається за заявою потерпілої особи);
- копія заяви до суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;

- рішення суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;
- копія винесеного працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника;
- копія акта отримання усної заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення або копія акта з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення, складеного на підставі Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї;
- витяг з Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі[13].

Документами, котрі підтверджують статус особи, яка постраждала від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, можуть бути й направлення центрів соціальних служб для сімї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, інших служб підтримки постраждалих осіб до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Також це можуть бути довідки, надані закладом чи установою про звернення постраждалої особи та отримання послуг у зв'язку із вчиненням стосовно неї домашнього насильства.

Втім цей перелік документів не є вичерпним. Особа, котра зазнала домашнього насильства або насильства за ознакою статі, може надати й інші документи, які містять інформацію про факти вчинення домашнього насильства або насильства за ознакою статі стосовно неї.

[13] Після початку функціонування зазначеного Реєстру, створення якого передбачено прийнятим 07.12.2017 Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Як отримати допомогу?

Отримати правову допомогу можна особисто звернувшись до найближчого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги або бюро правової допомоги.

Також можна зателефонувати до єдиного контактного центру системи безоплатної правової допомоги за номером **0 800 213 103** (дзвінки зі стаціонарних та мобільних телефонів в межах України безкоштовні). За цим номером можна повідомити про затримання осіб, дізнатися про можливості отримання безоплатної правової допомоги та відповіді на актуальні питання пов'язані із цим, а також – отримати безкоштовну правову консультацію.

Як нас знайти?

Адреси центрів та бюро можна знайти на сайті Координаційного центру з надання правової допомоги (www.legalaid.gov.ua), або зателефонувавши до контактного центру за номером **0 800 213 103.**

Окрім того, ви можете звернутися до громадських організацій, які надають безоплатну правову допомогу у вашому місті чи області.

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ТА АТО

У зв'язку з військовим конфліктом на сході України почастішали звернення клієнток, котрі скаржаться на погіршення стосунків з чоловіком, котрий повернувся із зони АТО.

Звичайно, є багато випадків, коли чоловіки після повернення з війни, повертаються до попереднього мирного життя, відновлюють сімейні, дружні та ділові стосунки. Інколи, після повернення чоловіка, стосунки покращуються. Учасниця групи взаємопідтримки жінок, чоловіки котрих перебувають в зоні АТО, І.: «Якби я знала, як він зміниться після АТО, я б з радістю його відпроваджувала, а зовсім не зі сльозами... Прийшла абсолютно інша людина. Він цінує мене і дітей, він змінив до нас ставлення, весь час з нами розмовляє, радиться, говорить, як він нас любить. Війна зробила мене щасливою людиною! Він бачив смерть і почав зовсім інакше цінувати життя...»

На жаль, не завжди досвід участі у воєнних діях так позитивно впливає на стосунки.

У результаті воєнної служби в зоні АТО змінюються двоє.

Жінка бере на себе більше відповідальності. Отримує більший досвід прийняття рішень, самостійного вирішення складних життєвих ситуацій, часто її авторитет у дітей та інших близьких досить сильно зростає. Чоловік після повернення часто навіть не припускає, що можуть бути подібні зміни. Особливо, якщо сім'я, до участі чоловіка в АТО, вибудовувалася за патріархальним типом, де всі важливі рішення приймав чоловік та саме він перебував на вершині сімейної ієрархічної системи. Така зміна у системі прийняття рішень може привести до непорозумінь та конфліктів і потребуватиме більшої психологічної гнучкості від усіх членів сім'ї.

Учасниця групи взаємопідтримки жінок, чоловіки котрих перебувають в зоні АТО, М.: «Мене ніколи не турбувало, за що ми поїдемо відпочивати, за що машину заправити, одяг купити чи харчі. Всі проблеми, наприклад, котрі виникали у сина в школі, чоловік завжди залагоджував сам. І коли він пішов, мені прийшлося і бізнесом керувати і рішення приймати... Зараз він повернувся, а син запитує мене дозволу, коли хоче затриматися... З

фірми дзвонять мені... Я бачу, що чоловіку це не подобається...»

Хоча в пресі та соціальних мережах доволі часто обговорюється тема значного збільшення насильства в сім'ях колишніх атошників, досвід роботи Центру «Жіночі перспективи» (Львів) показує дещо іншу ситуацію. Усі скарги на насильство в сім'ях атошників в організації зареєстровані від жінок, котрі вже хоча б раз мали випадок домашнього насильства до того, як чоловік став учасником АТО.

Після повернення із зони АТО багато чоловіків стають збудливішими, часто зловживають алкоголем, зростає рівень конфліктності, часом навпаки замикаються в собі та уникають обговорення минулих та теперішніх проблемних ситуацій, стають значно жорстокішими під час виникнення будь-яких суперечок. Дуже часто досвід участі в бойових діях впливає на значне збільшення рівня агресії чоловіка щодо членів його сім'ї.

Якщо Ваш чоловік перебуває в зоні АТО або щойно повернувся, і у Вашому спільному сімейному житті до АТО був хоча б один випадок домашнього насильства, Ви маєте подбати про свою безпеку та безпеку своїх дітей! Особливо це стосується сімей, чоловіки у котрих повернулися із зони АТО з вогнепальною зброєю. Наявність зброї в чоловіка часто робить насильство у сім'ї фатальним. Імовірність того, що насильство у Вашій сім'ї почне згодом збільшуватися та ставатиме жорстокішим є досить високою. Викликайте правоохоронців при першому ж випадку насильства. Зверніться до фахівців (юриста та психолога) після випадку насильства! Не залишайтеся наодинці з цією проблемою! Вона не вирішиться сама собою, а дуже ймовірно буде лише ускладнюватися!

Чоловіки, котрі усвідомлюють, що мають проблему з контролем своєї поведінки, агресії та злості, і щиро хочуть навчитися брати під контроль свої емоції для того, щоб не травмувати своїх близьких та не шкодити їм, теж можуть звернутися по допомогу до фахівців. Зараз діє багато програм та впроваджуються нові корекційні програми для чоловіків, котрі хочуть навчитися жити без насильства.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЯК СЕБЕ ЗАХИСТИТИ

Якщо проблема насильства не оминула Вашу сім'ю, виникає необхідність захистити себе та дітей. Законом передбачена відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Якщо насильством не було завдано тілесних ушкоджень

За вчинення домашнього насильства особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності.

*Стаття 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «**Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування**»:*

Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі його винесення, –

тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до семи діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачені спеціальні заходи, спрямовані на захист потерпілих від насильства та протидію домашньому насильству, такі як: терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

У випадку вчинення домашнього насильства, працівники поліції, приїхавши на виклик, можуть винести терміновий заборонний припис стосовно кривдника.

Такий припис поліція виносить негайно за Вашою заявою або із власної ініціативи, у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи, з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення.

Терміновий заборонний припис може передбачати:

1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;

2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою (ст. 25 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»). Припис повинен виноситися у порядку, затвердженому Міністерством внутрішніх справ. На час підготовки матеріалу він ще не затверджений.

Також, відповідно до глави 13 ЦПК України, Ви можете звернутися до суду із заявою про винесення обмежувального припису.

Обмежувальний припис – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи, ви-

носиться судом за заявою постраждалої особи чи іншими особами, передбаченими законом, якщо насильство вчинене щодо дитини, у порядку передбаченому ст. ст. 350-1-350-8 ЦПК України.

Суд зобов'язаний розглянути Вашу заяву протягом 72 годин.

Приписом визначаються один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків (ст. 26 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»):

1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;

2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;

3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною;

4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;

5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, не відомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;

6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків. Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців.

За невиконання термінового заборонного припису передбачена адміністративна відповідальність відповідно до статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. А за невиконання обмежувальних приписів передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 382 КК України (до 11.01.2019 року) та відповідно до ст. 390-1 КК України «Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників» (з 08.01.2019 року).

Якщо насильницькими діями завдано тілесних ушкоджень

У багатьох випадках постраждалі від домашнього насильства потерпають від нанесених тілесних ушкоджень. Завдання тілесних ушкоджень є злочином, відповідно до законодавства України, і винна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Важливо вчасно звернутись до Бюро судово-медичної експертизи для забезпечення точного визначення важкості тілесних ушкоджень.

Пам'ятайте: якщо Вас побили і на тілі є синці, переломи чи інші ушкодження, доказом нанесених Вам тілесних ушкоджень буде тільки висновок судово-медичної експертизи. Без такого висновку притягнути насильника до кримінальної відповідальності неможливо.

Вимагайте скерування на експертизу після подання заяви та призначення слідчого!

Експертиза повинна бути проведена якнайшвидше після отримання тілесних ушкоджень.

Якщо Ви звернулись по медичну допомогу до звернення в поліцію, пам'ятайте: лікувальний заклад зобов'язаний повідомити органи внутрішніх справ про Ваше звернення, у разі наявності тілесних ушкоджень, якщо Ви повідомите лікарю, що Вас побили. Якщо ж Ви скажете лікареві, що ушкодження отримали випадково, Вам буде важко у подальшому захистити себе та притягнути насильника до відповідальності.

У більшості випадків постраждалим від домашнього насильства нанесені тілесні ушкодження легкого та середнього ступеня важкості або ж вони потерпають від побоїв та мордувань. За ці діяння законодавством України передбачена кримінальна відповідальність.

*Стаття 125 Кримінального кодексу України «**Умисне легке тілесне ушкодження»***

1. Умисне легке тілесне ушкодження –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років».

*Стаття 126 Кримінального кодексу України «**Побої і мордування***

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, –

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості –

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк».

*Стаття 122 Кримінального кодексу України «**Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження***

1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, –

карається виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого

або його родичів чи примусу до певних дій, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості –

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

У випадку відкриття кримінального провадження про нанесення Вам тілесних ушкоджень і передання справи до суду, Ви маєте право у межах розгляду кримінальної справи, до початку розгляду справи подати цивільний позов про стягнення з підсудного моральної та матеріальної шкоди.

У будь-якому разі Вам може бути не просто розібратися з усіма тонкощами кримінального процесу та вчасно вжити заходів для захисту своїх прав та притягнення винного до відповідальності, зокрема у разі потреби оскаржити дії чи бездіяльність працівників правоохоронних органів чи постанову про закриття кримінального провадження.

Обов'язково зверніться по консультацію до кваліфікованого юриста у випадку нанесення Вам тілесних ушкоджень будь-якого ступеня важкості чи вчинення щодо Вас побоїв та мордувань!

РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

Коли у сім'ї чиниться насильство, потерпають діти, а звернення до поліції, суду чи інших органів не дали результату, у багатьох випадках збереження сім'ї стає неможливим. Тоді виникає необхідність розірвати шлюб та проживати окремо від особи, яка чинить насильство.

Розірвання шлюбу здійснюється, відповідно до Сімейного кодексу України державним органом реєстрації актів цивільного стану або судом, залежно від ситуації.

Ірина перебуває у шлюбі з Миколою протягом 15 років. За час перебування у шлюбі в них народилося четверо дітей. Вони всі разом проживають у будинку Ірини. Тривалий час Ірина страждає від фізичного та психологічного насильства з боку Миколи. Він б'є, принижує та ображає Ірину в присутності дітей. Микола постійно наголошує на тому, що вона його дружина і він має право робити з нею, що завгодно, а вона повинна терпіти. Ірина не хотіла розлучатися з Миколою, оскільки вважала, що це не по-християнськи. З часом Микола бив її все жорстокіше і частіше, вона звернулася до свого духівника у церкві і він сказав, щоб вона негайно йшла до юристів та подавала заяву на розлучення.

Якщо подружжя не має дітей

Якщо подружжя не має дітей, і обоє мають бажання розлучитися, чоловік та дружина можуть подати до державного органу реєстрації актів цивільного стану (відділ РАЦС за місцем проживання) заяву про розірвання шлюбу. Якщо протягом місяця заяву не відкличе хтось із подружжя, шлюб буде розірвано. Причому, за такою заявою шлюб буде розірвано незалежно від того, чи є у подружжя спір про майно.

Якщо подружжя має дітей та спільне бажання розірвати шлюб

Якщо у сім'ї триває насильство і обоє з подружжя розуміють, що збереження шлюбу є неможливим, однак з поваги до спільно прожитих років та турботи про дітей подружжя бажає розірвати шлюб з найменшими емоційними втратами,

воно має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим, договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Такий договір має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору, аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Якщо протягом місяця хтось з подружжя не відкличе заяву про розірвання шлюбу і суд встановить, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей, шлюб буде розірвано.

Якщо немає спільної згоди на розірвання шлюбу

У багатьох випадках, коли в сім'ї здійснюється насильство, особа, яка чинить насильство, переважно чоловік, відмовляється розривати шлюб. Таким чином, особа демонструє свій вплив, контроль та силу. У випадках, коли насильство пов'язане зі зловживанням алкоголем, насильник не хоче також втратити комфортні умови проживання, харчування та вирішення побутових проблем.

У такому випадку особа, яка хоче розірвати шлюб, може звернутися до суду з позовом про розірвання шлюбу.

Згідно зі статтею 110 Сімейного кодексу України, позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини. Тому, якщо у цих ситуаціях вчиняється насильство, важливо звертатись із заявами до правоохоронних органів, щоб мати докази протиправної поведінки чоловіка і можливість розірвати шлюб.

Відповідно до законодавства, при розгляді справ про розірвання шлюбу суд вживає заходів щодо примирення подружжя і може призначити час для примирення. Крім цього, суд зобов'язаний з'ясувати фактичні взаємини подружжя,

дійсні причини позову про розірвання шлюбу та бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Тому важливо у позовній заяві навести вагомі аргументи, які свідчать про те, що збереження шлюбу є неможливим, а час на примирення не тільки є недоцільним, але й ставить під загрозу безпеку одного з подружжя та дітей через насильство, яке чинить другий з подружжя.

Доказами того, що збереження шлюбу є неможливим, є, зокрема, докази протиправної поведінки та насильства одного з подружжя щодо членів сім'ї.

Такими доказами можуть бути:

- копії заяв про насильство до правоохоронних та інших державних органів;
- копії відповідей правоохоронних органів про вжиті щодо насильника заходи (профілактичні бесіди, офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, притягнення до адміністративної відповідальності, винесення термінових заборонних приписів, постановка кривдника на профілактичний облік тощо).

Розірвання шлюбу з іноземцем

Мар'яна, мати-одиначка, самостійно виховує трьох неповнолітніх дітей. Познайомилася з громадянином Туреччини, з яким у них зав'язалися тісні та довірливі стосунки. Через деякий час після знайомства вони вирішили одружитися. Одружившись, вони проживали у Мар'яни, але згодом чоловік переконав Мар'яну поїхати до Туреччини, оскільки там є робота і кращі умови проживання. Мар'яна взяла із собою дітей, а також свою сестру, яка хотіла заробити гроші в Туреччині. Приїхавши до Туреччини, чоловік почав забороняти Мар'яні виходи на вулицю, спілкуватися із людьми, телефонувати до батьків в Україну. Згодом він почав бити та ображати

Мар'яну. Одного дня сестра Мар'яни допомогла їй втекти з квартири, і вони звернулися до поліції. Поліція зафіксувала випадок вчинення насильства відносно Мар'яни і зателефонувала у посольство України, яке допомогло Мар'яні повернутися назад додому. Коли Мар'яна повернулася в Україну, чоловік почав телефонувати їй, погрожувати фізичною розправою та постійним переслідуванням. Мар'яна вирішила подати до суду заяву про розірвання шлюбу.

Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право», жінка мала право на звернення до суду в Україні, оскільки останнє постійне відоме місце проживання подружжя було в Україні.

Стосовно розірвання шлюбу та його наслідків з іноземцем (майнові питання, утримання подружжя та дітей, немайнові стосунки подружжя та дітей) ситуація із застосуванням правових норм є неоднозначною: виникає питання про те, закон якої країни буде застосований у тому чи іншому випадку. У різних випадках буде по різному: якщо подружжя є громадянами однієї держави, то буде застосоване право цієї держави, якщо ні – то може застосовуватись право держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином. Крім того, у деяких випадках подружжя може обрати право, що буде застосовуватися до правових наслідків шлюбу. У майнових питаннях стосовно нерухомого майна буде застосоване право держави, у якій це майно знаходиться. Права та обов'язки батьків і дітей визначаються правом держави, громадянином якої є дитина, або правом, яке має тісний зв'язок із відповідними відносинами і якщо воно є більш сприятливим для дитини.

Зважаючи на особливості та неоднозначність застосування права при регулюванні сімейних відносин у шлюбі з іноземцями, звернення до юристів, які спеціалізуються на таких питаннях є необхідним.

Режим окремого проживання

За заявою подружжя або за позовом одного з них суд може встановити режим окремого проживання. Режим окремого проживання може бути встановлений у разі, якщо Ви не можете або не бажаєте проживати спільно.

Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, наприклад права на утримання другого з подружжя та дітей.

Найважливішим є те, що під час встановлення режиму окремого проживання подружжя, майно, набуте дружиною чи чоловіком, є їх особистою приватною власністю, а також те, що дитина, народжена після спливу десяти місяців від дня встановлення рішенням суду режиму окремого проживання, не вважатиметься такою, що походить від чоловіка. Така дитина може бути записана на чоловіка лише за його заявою.

Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин між дружиною та чоловіком без рішення суду або припиняється на підставі рішення суду за заявою одного з подружжя.

Задля уникнення спорів в майбутньому варто звернутися із заявою до суду про припинення режиму окремого проживання, якщо Ви цього бажаєте.

Ви як власник особистого майна розпоряджаєтесь ним та визначаєте режим користування ним, але Ви маєте враховувати при цьому інтереси сім'ї і насамперед дітей, які відповідно до закону мають право користуватися ним у певних випадках.

ВИРІШЕННЯ МАЙНОВИХ ПИТАНЬ

Розірвання шлюбу в більшості випадків не вирішує проблеми домашнього насильства, якщо Ви продовжуєте проживати разом із кривдником. Тому нагальними питаннями, які виникають, стають питання: як роз'їхатись, як поділити квартиру чи будинок, як жити далі і забезпечувати дітей усім необхідним та інші.

Для вирішення таких питань важливо знати, яке майно є Вашою особистою власністю, а яке – спільним майном подружжя, на що Ви можете розраховувати у випадку поділу житла чи іншого майна, які зобов'язання має другий з подружжя стосовно утримання дітей та надання допомоги Вам. Тільки добре знаючи свої права, Ви зможете ефективно їх захищати.

Особисте майно кожного з подружжя

Реєстрація шлюбу та створення сім'ї не означає, що від того моменту все Ваше майно чи майно Вашого чоловіка або дружини стає спільним. Законом визначено перелік майна, яке є особистою приватною власністю дружини і чоловіка. Таким майном зокрема є:

- майно, набуте дружиною чи чоловіком до шлюбу

Усе майно, набуте Вами до шлюбу (куплене, успадковане Вами, чи подароване Вам), є Вашою особистою власністю, і Ваш чоловік чи дружина не може претендувати на нього у випадку розірвання шлюбу.

Наприклад, батьки купили доньці квартиру (до одруження), а після її одруження чоловік проживає там разом з нею і прописаний у цій квартирі протягом 7 років. Тривалий час проживання та реєстрація місця проживання у цій квартирі не дає йому права претендувати на частину цієї квартири у випадку розлучення;

- майно, набуте дружиною чи чоловіком за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування

Усе майно, що було подароване Вам чи успадковане Вами під час шлюбу, є Вашою особистою власністю. У випадку конфлікту і спору щодо успадкованого майна у Вас не буде жодних проблем, оскільки спадкування оформлюється у визначеному законом нотаріальному порядку, і Ви матимете всі документи, які засвідчують Ваше право власності. Складніше буває з подарованими речами чи грошима, дарування яких не оформлюється договором. Адже, наприклад, треба довести, кому саме були подаровані речі, і якщо Ви не зможете цього зробити, то вважатиметься, що все подароване однаковою мірою вам обом і є спільною сумісною власністю. Якщо під час подружнього життя Вам особисто дарують дорогі речі (будинок, авто, велику суму грошей), важливо, щоб дарування було нотаріально оформлене.

Наприклад, якщо батьки подарували синові гроші на квартиру, але не оформили дарування цієї суми грошей, чи просто купили квартиру на його ім'я, у випадку спору про майно подружжя йому буде складно довести, що квартира придбана на подаровані батьками гроші, чи подарована особисто йому батьками. Формально вважатиметься, що квартира придбана під час шлюбу, а отже, є спільною власністю подружжя, незалежно від того, що оформлена на його ім'я;

- майно, набуте дружиною чи чоловіком за час шлюбу, але за кошти, які належали їй чи йому особисто

Якщо Ви внесли до банку чи кредитної спілки певні кошти перед укладенням шлюбу, або подаровані особисто Вам кошти під час шлюбу, а через деякий час вирішили придбати за ці кошти якісь речі, ці речі будуть Вашою особистою власністю. Якщо під час спору про майно Ваш чоловік чи дружина претендуватиме на ці речі як на спільне майно подружжя, Вам потрібно буде довести, що речі придбані саме на ці гроші.

Наприклад, у 2005 році дружина внесла до банку гроші від продажу успадкованого від бабці будинку в селі, а у 2006 році вирішила купити на ці гроші автомобіль. Цей автомобіль буде її особистою власністю. Але у випадку спору про майно їй потрібно буде надати докази придбання автомобіля

за особисті кошти – договір купівлі-продажу будинку, договір вкладу з банком, договір купівлі-продажу автомобіля, покази свідків, яким відомо, що вона купувала автомобіль саме за кошти з вкладу до банку;

Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є також речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя. Тобто усі придбані Вами за час шлюбу одяг, взуття, золоті прикраси є Вашою особистою власністю.

Наприклад, якщо у разі конфлікту чоловік погрожує дружині: «Усе, що на тобі і в шафах – моє, бо куплене на мою зарплату – відберу коли захочу!», вона не повинна через це хвилюватись. Якщо дружина займалась веденням господарства та вихованням дітей, а чоловік заробляв гроші, це не дає йому підстав позбавляти її права власності на особисті речі.

Якщо ж дружина та чоловік спільно купували золоті вироби чи інші коштовності не для використання, а як збереження та накопичення капіталу, ці коштовності будуть вважатися спільним майном подружжя.

Житло, набуте нею чи ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»

Подружжя проживало у квартирі, яка була виділена сім'ї міською радою на підставі ордеру, однак у квартирі був прописаний лише чоловік, який через 5 років приватизував квартиру лише на себе. Дана квартира вважається його особистою приватною власністю, незважаючи на те, що вона видавалася на сім'ю.

Проте так було не завжди. До червня 2012 року все майно, яке було набуте під час шлюбу у тому числі шляхом приватизації могло бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і підлягати поділу.

Часто трапляються випадки, що у виділеній міською радою квартирі прописані всі члени сім'ї, але під час приватизації, вони пишуть заяву про відмову від приватизації і надають дозвіл на приватизацію квартири лише одному члену

сім'ї. У такому випадку ця квартира буде особистою приватною власністю того, на кого вона приватизована, й інші члени сім'ї не будуть претендувати на частку у ній.

Земельна ділянка, набута нею чи ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її/його користуванні або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України.

Подружжя під час шлюбу вирішило побудувати будинок на околиці міста. З цією метою чоловік звернувся до сільської чи селищної ради із заявою про безоплатне виділення земельної ділянки для будівництва та обслуговування житлового будинку та господарських споруд. Сільська рада виділила чоловіку безкоштовно у власність земельну ділянку. У такому випадку ця земельна ділянка буде вважатися його особистою приватною власністю. Тому заяву потрібно писати від двох осіб, якщо ви хочете також мати право на частину земельної ділянки.

Проте так було не завжди. До червня 2012 року все майно, яке було набуте під час шлюбу, у тому числі шляхом приватизації, могло бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і підлягати поділу.

Варто звернути увагу, що якщо Ви під час шлюбу разом із чоловіком, якому виділена земельна ділянка для будівництва, побудуєте на ній будинок, то Ви будете також одним із співвласників цієї ділянки у розмірі, який відповідатиме частці права власності у будинку.

Якщо у спільне майно вкладено Ваші особисті кошти

Якщо під час шлюбу Ви спільно купуєте якесь майно, але вкладаєте не тільки спільні кошти, але і Ваші особисті, то частка у цьому майні, відповідно до розміру Вашого внеску, є Вашою особистою приватною власністю.

Наприклад, на придбання для сім'ї квартири, яка коштує 150 тис. гривень, батьки дружини дарують їй 50 тис. гривень. У тако-

му разі 1/3 частина квартири буде особистою власністю дружини, а решта 2/3 – спільною сумісною власністю подружжя. Однак дружині треба мати докази, що ці 50 тис. гривень були їй подаровані – нотаріально посвідчений договір дарування.

Відповідно до закону, якщо річ, яка належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів). Тобто доходи від оренди Вашої особистої квартири чи проценти за вклад у кредитній спілці по вкладу, подарованому Вам батьками на повноліття, – це Ваша особиста власність.

Інше майно, яке є особистою приватною власністю дружини чи чоловіка:

- премії, нагороди, які вона чи він одержали за особисті заслуги. Попри це, суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню;
- кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй / йому належала, а також як відшкодування завданої їй / йому моральної шкоди;
- страхові суми, одержані нею / ним за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням.

Майнові питання під час окремого проживання

Суд також може визнати Вашою особистою власністю майно, яке Ви набули за час окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

Наприклад, чоловік перебуває в Іспанії на заробітках протягом 3 років, не надсилає жодних коштів для сім'ї, повідомив дружині, що повертатися не планує і має нову сім'ю. Дружина за цей час взяла позику в кредитній спілці, придбала та відремонтувала будинок у селі, і зайнялася зеленим туризмом. Цей будинок, а також доходи від її підприємницької діяльності будуть її особистою власністю, але, у випадку спору, їй потрібно буде довести, що він придбаний уже під час окремого проживання.

Як правило, у суді важко довести фактичне припинення шлюбних відносин. Тому, якщо у Вас склалася така ситуація і Ви не маєте наміру розривати шлюб, а хочете за свої особисті гроші придбати майно, Вам потрібно звернутися до суду із заявою про встановлення режиму окремого проживання без розірвання шлюбу.

Майно, набуте під час встановленого рішенням суду режиму окремого проживання, є Вашою особистою приватною власністю.

СПІЛЬНА СУМІСНА ВЛАСНІСТЬ ПОДРУЖЖЯ

Все майно, набуте за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, належить чоловікові та дружині на праві спільної сумісної власності, у тому числі й тоді, якщо один із них не мав самостійного заробітку (доходу) з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо). Це означає, що частки володіння не виділені, і кожен – і дружина, і чоловік – мають однакове право володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном, незалежно від того, на кого це майно зареєстроване, і розпоряджаються майном за взаємною згодою.

Укладення договорів щодо майна (купівля-продаж, дарування та ін.) одним з подружжя

У випадку укладення договорів стосовно майна одним із подружжя вважають, що він (вона) діє зі згоди другого з подружжя. Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення чи державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Причому згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення чи державної реєстрації, має бути нотаріально засвідчена. Дружина чи чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її / його згоди.

Наприклад, подружжя придбало автомобіль і зареєструвало його на ім'я чоловіка. Оскільки автомобіль придбаний під час шлюбу, він належить дружині та чоловікові спільно, на праві спільної сумісної власності. Це означає, що дружина має такі самі права користуватися та розпоряджатися цим автомобілем, як і її чоловік. Він не може продати його без її згоди, причому ця згода повинна бути нотаріально посвідчена. Якщо ж дружині стало відомо, що автомобіль продано, а згоди вона не давала, то вона має право звертатися до суду з позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним.

Об'єкти спільної сумісної власності подружжя

У випадку спору про поділ майна Вам доведеться доводити, що якесь майно було придбане перед шлюбом чи за Ваші особисті кошти. Якщо у Вас не буде належних документів чи інших доказів, майно вважатиметься спільною сумісною власністю подружжя.

Спільною сумісною власністю подружжя, відповідно до закону, є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу.

Спільною сумісною власністю подружжя буде і гонорар, виграш, чи інші гроші і майно, які були одержані за договором, укладеним одним з подружжя в інтересах сім'ї.

Наприклад, якщо на лотерейний квиток лото «Забава», придбаний чоловіком, випав виграш автомобіля – цей автомобіль буде спільною сумісною власністю подружжя, оскільки вважається, що такий договір був укладений чоловіком в інтересах сім'ї.

Також варто звернути увагу на те, що всі кошти, отримані одним із подружжя на підставі кредитного договору чи договору позики, є також спільною сумісною власністю подружжя і за

Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є спільною сумісною власністю подружжя.

Законом передбачено, що у випадку, коли особисте майно чоловіка чи дружини істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно може бути визнане судом спільним майном подружжя.

Наприклад, сім'я проживає у будинку, успадкованому чоловіком від батьків. За 10 років спільного життя подружжя добудувало 2-й поверх, гараж та літню кухню. У випадку розлучення дружина має право висувати вимогу до суду про визнання будинку спільною сумісною власністю подружжя та його поділ.

Розпорядження майном, яке перебуває у спільній сумісній власності

Як співвласник майна Ви маєте право продати, подарувати, заставити свою частку спільної сумісної власності, але можете це зробити тільки після визначення частки та виділу в натурі або визначення порядку користування майном.

Визначити частку Ви можете добровільно, домовившись із чоловіком чи дружиною, а якщо згоди досягти неможливо – через суд.

Причому при продажі частки першочергове право на її купівлю буде мати другий із подружжя, який є співвласником майна.

Наприклад, сім'я має у спільній власності двоповерховий будинок та літню кухню. Чоловік хоче виїжджати на роботу за кордон і тому хоче продати «свою» половину будинку стороннім людям. Однак він зможе це зробити тільки після виділу частки в натурі, наприклад, перший поверх – йому, другий поверх та літня кухня – дружині, і за умови, що дружина не хоче придбати його частку.

Заява про намір продати частку у майні має бути надіслана другому співвласнику цінним листом з описом вкладення або нотаріусом, який буде посвідчувати договір відчуження майна на бланку із нотаріально завіреним підписом продавця.

Протягом місяця інші співвласники повинні повідомити про свій намір купити частку у майні або відмовитися від купівлі. У випадку ненадання відповіді на намір про продаж, презюмується, що інші співвласники відмовляються від купівлі.

У випадку відчуження майна без повідомлення інших співвласників, вони мають право оскаржити договір відчуження.

Ще одним Вашим правом, як співвласника спільного майна, є право скласти заповіт на свою частку у праві спільної сумісної власності подружжя до її визначення та виділу в натурі. Для цього не потрібно повідомляти інших співвласників про свій намір.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Після розірвання шлюбу Ви продовжуєте розпоряджатися спільним майном за взаємною згодою, а якщо згоди не досягнуто – маєте право на поділ майна.

ПОДІЛ МАЙНА, ЩО Є У СПІЛЬНІЙ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Марія перебувала у шлюбі з чоловіком протягом 30 років. У них народилося двоє дітей, які на даний час є уже повнолітніми. За час перебування у шлюбі Марія з Богданом збудували будинок, право власності на який офіційно зареєстроване за Богданом. Протягом останніх десяти років Богдан принижує та ображає Марію, не впускає її до будинку та неодноразово бували випадки, коли Богдан бив Марію. Марія зверталася із заявами у правоохоронні органи, з приводу чого Богдан притягався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства та кримінальної відповідальності за нанесення легких тілесних ушкоджень.

Марія вирішила подати до суду позовну заяву про поділ майна подружжя, а саме будинку, який складався з двох поверхів. Марія просила суд виділити їй перший поверх, а Богдану другий поверх, оскільки вона не має можливості робити окремий вхід зі сходами на другий поверх. Судом була призначена будівельно-технічна експертиза. Експертизою підтверджено можливість поділу будинку в натурі, з окремим входом на другий поверх. Після тривалих переговорів із адвокатом Богдана, Марії з Богданом вдалося у процесі судового розгляду укласти мирову угоду щодо виділення їй першого, а Богдану другого поверху. Також в угоді вони дійшли згоди щодо поділу земельної ділянки під будинком, поділивши її у рівних частках.

Способи поділу спільного майна подружжя

Ви маєте право на поділ спільного майна подружжя як під час шлюбу, так і після його розірвання. Ви можете розділити майно за взаємною згодою, через укладення договору про поділ майна у нотаріуса, чи через суд. Незважаючи на те, що у складних життєвих ситуаціях, коли виникає проблема поділу спільного майна, буває важко дійти згоди і домовитись, Ви повинні розуміти, що поділ майна у судовому порядку означатиме для Вас значні додаткові витрати, три-

валий час розгляду справи і, звичайно, стрес. Тому для обох сторін краще знайти спільну мову і домовитись про поділ майна за взаємною згодою. У випадку поділу житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також рухомого за взаємною згодою, договір про такий поділ має бути нотаріально посвідчений.

Поділ спільного майна подружжя в судовому порядку

Якщо після розірвання шлюбу ні чоловік, ні дружина не вимагають поділу спільного майна, то це майно залишається спільною сумісною власністю, незалежно від того, скільки часу минуло після розірвання шлюбу. Однак, якщо кимсь із подружжя було порушено право іншого з подружжя, тобто чоловік чи дружина звернулись до колишнього подружжя з вимогою про виділ своєї частки спільного майна подружжя, а другий з подружжя відмовив – він чи вона повинні звернутися до суду з позовом про поділ спільного майна подружжя протягом 3 років від того дня, коли дізнався про порушене право власності, тобто коли йому відмовив другий із подружжя.

Наприклад, подружжя має у спільній сумісній власності квартиру, автомобіль та дачну ділянку з будинком. Після розлучення дружина з дітьми залишилась проживати у квартирі, чоловік змінив місце проживання, виїхавши до іншого міста, і за взаємною згодою забрав собі автомобіль. Через 5 років чоловік повернувся до того ж міста і попросив у дружини ключі від дачного будинку, яким він мав намір користуватись протягом певного часу. Дружина відмовила, мотивуючи тим, що дачна ділянка оформлена на її ім'я і є тепер її власністю, оскільки минуло понад 3 роки після розлучення. У цій ситуації чоловік має право протягом 3 років від того часу, коли дружина йому відмовила, звернутись до суду з позовом про поділ дачної ділянки та будинку, які є спільною сумісною власністю подружжя.

Визначення часток кожного з подружжя у спільному майні

Марія перебувала у шлюбі з чоловіком протягом 20 років, мали двох дітей, спільно займались підприємницькою діяльністю. Чоловік неодноразово влаштовував скандали, звину-

вачував Марію у подружніх зрадах та непристойній поведінці, жорстоко бив її. Марія зверталася із заявами до поліції, проходила судово-медичні експертизи, якими було встановлено нанесення тілесних ушкоджень, але потім на прохання чоловіка, який обіцяв змінитися, примирялася з ним. Незважаючи на обіцянки, чоловік не змінив своєї поведінки і побої ставали щоразу жорстокішими. Через постійні побої та травми голови у Марії почалися проблеми зі здоров'ям. Після чергового побиття та тривалого лікування Марія зрозуміла, що терпіти далі не може, зібрала речі та поїхала до Києва. 20-річна донька та 17-річний син залишились із батьком та звинувачували матір у тому, що вона пішла.

Марія влаштувалась на роботу, винаймала квартиру та витрачала значні кошти на лікування. Попросила чоловіка віддати їй гроші за її частину у спільному майні, яке набули за час шлюбу, однак він відмовився, і погрожував, що вб'є, якщо вона прийде до квартири.

Марія подала позов про поділ майна подружжя до суду та просила виділити їй половину квартири та дачі, які вони купили під час шлюбу. Чоловік заперечував проти поділу квартири, мотивуючи тим, що їх 4-кімнатна квартира була набута внаслідок обміну його 2-кімнатної квартири, яка належала йому до шлюбу і тому є його особистою власністю. Суд виніс рішення, яким виділив Марії половину дачного будинку та відмовив у поділі квартири, не врахувавши суми доплати при обміні квартир. Марія оскаржила рішення до апеляційного суду. Апеляційний суд взяв до уваги пояснення Марії про те, що при обміні квартири чоловіка на їх 4-кімнатну квартиру вони доплатили значну суму, що зазначено у договорі, та виділив Марії 35/100 квартири. Після рішення суду Марія повідомила чоловіка, що має намір продати свою частку чужим людям і він погодився її викупити.

У випадку звернення подружжя до суду щодо поділу спільного майна передусім постане питання визначення часток кожного з подружжя. Відповідно до закону, частки дружини та чоловіка у спільному майні подружжя є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним до-

говором. Це означає, що кожен повинен отримати половину від спільного майна, набутого за час шлюбу. Але за певних обставин при вирішенні спору про поділ майна суд може відступати від принципу рівності часток подружжя. Зокрема, якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

Також суд може збільшити частку дружини чи чоловіка, якщо з нею / ним проживають неповнолітні діти, а також повнолітні непрацездатні син чи дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, не достатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Наприклад, ще перебуваючи у шлюбі, дружина подала позов про стягнення аліментів та додаткових коштів на утримання двох дітей, оскільки чоловік відмовлявся надавати кошти на їх утримання та лікування. Протягом 3 років чоловік ухилявся від сплати аліментів, нерегулярно сплачуючи мізерні суми по 20-50 гривень, і ухилявся від виконання рішення суду про стягнення додаткових коштів на лікування та оздоровлення дітей. Дружина подає позов про розірвання шлюбу і одночасно про поділ спільного майна подружжя – двокімнатної квартири, автомобіля та дачної ділянки, в якому просить суд присудити їй квартиру, вартість якої становить 80% від загальної вартості майна, а чоловікові – автомобіль та дачну ділянку.

Як правило суд виносить рішення про поділ майна подружжя у рівних частках незважаючи на обставини, які можуть бути підставою для відступу від рівності часток.

Майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, ділиться між чоловіком та дружиною в натурі. У випадку поділу майна суд враховує всі обставини, які мають важливе значення для забезпечення як інтересів чоловіка і дружини, так і інтересів дітей. У деяких випадках можливе присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на автомобіль, квартиру, земельну ділянку тощо.

Позов про поділ спільного майна подружжя

Для написання позовної заяви про поділ спільного майна подружжя Вам треба зібрати документи, які підтверджують вартість майна і що майно було придбане під час шлюбу. Тобто стосовно нерухомого майна це будуть документи про право власності (договори купівлі-продажу, реєстраційні свідоцтва тощо) і документи оцінки вартості майна; для побутової техніки чи інших предметів домашнього вжитку – товарні чеки, акти оцінки. Без наявності таких документів Ви не зможете вирішити питання поділу спільного майна в суді.

Теоретично поділити рухоме майно, а саме меблі, побутову техніку та інше, Ви можете, але на практиці це майно поділити важко, оскільки власником рухомого майна, окрім автомобіля стає той, хто швидше ним заволодів і продовжує користуватись.

Наприклад, подружжя придбало старий невеликий будинок, і за 12 років спільного життя добудували 2 кімнати на 1-му поверсі та 2-й поверх з 2 кімнат. Будівництво легалізоване не було, документи є тільки на старий будинок. Крім того, у спільній власності подружжя є автомобіль, холодильник, 2 телевізори, пральна машина, меблі. На побутову техніку та меблі документів немає, оскільки їх купували у знайомих, які продають вживану побутову техніку. Подружжя не дійшло згоди стосовно поділу майна. Однак звернутись до суду з позовом про поділ спільного майна вони зможуть тільки стосовно автомобіля, оскільки самовільно збудований будинок не може бути предметом поділу, поки його не буде легалізовано і не з'явиться документ про право власності. Предметом спору можуть бути лише будівельні матеріали.

У вирішенні спору про поділ майна від підготовлених Вами документів та зібраних доказів значною мірою буде залежати, чи матиме суд усю потрібну інформацію для того, щоб прийняти обґрунтоване і справедливе рішення. Тому в таких справах доцільно скористатись послугами юриста чи адвоката.

Наталя познайомилась з Іваном, вже маючи невдалий досвід першого шлюбу та двох дітей. Через деякий час вони

почали жити разом, їздити разом на заробітки, щоб заробити гроші на квартиру. Іван прийняв дітей як своїх, але обоє хотіли ще спільну дитину. Коли Наталя завагітніла, то постало питання власного житла. Частину грошей вони вже мали, решту дали родичі Наталі і позичили у знайомого. Наталя з Іваном зареєстрували шлюб та через кілька днів купили квартиру, яку зареєстрували на Івана. У них народився син. Через кілька років спільного життя поведінка Івана змінилась: він став зловживати алкоголем, вчиняв скандали, ображав Наталю та дітей. Наталя намагалась зберегти сім'ю, сподівалась, що чоловік змінить свою поведінку. Однак цього не сталось. Після того, як Іван намагався зґвалтувати її 15-річну доньку від першого шлюбу, Наталя звернулася до міліції. Невдовзі після цього Іван жорстоко побив Наталю та сина та вигнав з дітьми з хати. Наталя потрапила до лікарні, дітей забрали її родичі. Після курсу лікування вона вже не ризикувала повертатися додому і переїхала до своїх батьків. Експертизою було встановлено нанесення їй тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Під час розгляду справи в суді адвокат Івана подав заяву про застосування амністії, оскільки Іван має неповнолітнього сина. Суд не взяв до уваги, що над цим сином Іван жорстоко знущався та вигнав його з дому.

Наталя звернулася до суду з позовом про поділ майна подружжя у якому просила виділити їй 2/3 частини квартири, враховуючи інтереси дитини, яка залишається проживати з нею та протиправну поведінку Івана під час шлюбу. Орган опіки та піклування, який був залучений до участі у справі як третя особа для забезпечення захисту інтересів дитини підтримав позовні вимоги Наталі. Іван подав зустрічний позов, у якому просив поділити побутову техніку, набуту в шлюбі, та заперечував проти поділу квартири, обґрунтовуючи тим, що квартира була придбана за його особисті кошти і тому є його особистою власністю. Крім того, Іван подав позов про оспорювання батьківства. Основним аргументом Івана стосовно поділу майна було те, що квартира зареєстрована на нього, куплена за 5 днів після реєстрації шлюбу, відповідно вони не могли за 5 днів спільно заробити стільки грошей, і тому

квартира належить йому. Свідки підтвердили, що бачили у Івана значні суми грошей. Суд демонстрував упереджене ставлення до Наталі та через 2 роки судового розгляду справи відмовив їй у задоволені позову на тій підставі, що квартира є особистою власністю Івана і не підлягає поділу. Відразу після рішення суду Іван відмовився від позову про оспорювання батьківства. Апеляційний суд залишив рішення без змін. Наталя оскаржила рішення до Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ та подала позов до суду про стягнення аліментів. Рішення були скасовані, справа направлена на новий розгляд. Іван різними методами затягував розгляд справи та знову подав позов про оспорювання батьківства. Через більше ніж 1,5 роки та 10 судових засідань суд прийняв рішення про виділення Наталі $^1/_2$ частини квартири. Апеляційним судом рішення залишено без змін. З часу звернення Наталі до суду із позовом про поділ майна пройшло майже 7 років.

ІНШІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПИТАНЬ

Виселення кривдника, якщо Ви проживаєте у квартирі державної чи комунальної власності

Якщо Ви проживаєте у квартирі державної чи комунальної власності (неприватизована квартира) або квартира належить Вам на праві особистої приватної власності і щодо Вас інший член сім'ї чинить насильство, Ви можете звернутися до суду з позовом про його виселення без надання іншого житлового приміщення. Це право передбачене статтею 116 Житлового кодексу України.

Стаття 116 Житлового кодексу України ***«Виселення без надання громадянам іншого житлового приміщення», ч. 1***

Якщо наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують житлове приміщення, або використовують його не за призначенням, або систематичним порушенням правил соціалістичного співжиття роблять неможливим для інших проживання із ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними, виселення винних на вимогу наймодавця або інших заінтересованих осіб провадиться без надання іншого житлового приміщення.

Ірина, вчителька середньої школи, 40 років, у шлюбі 13 років, сину 11 років. Потерпала від психологічного та сексуального насильства з боку чоловіка протягом7 років (приниження, образи, примушування до сексу у неприйнятних для жінки формах). Проживали спільно з її батьками у їх неприватизованій квартирі, чоловіка прописали у квартирі відразу після укладення шлюбу. Про насильство чоловіка нікому не говорила, бо мати наполягала на збереженні шлюбу «заради дитини». Насильство спричинило фізичні та психоемоційні проблеми зі здоров'ям Ірини. Погіршився емоційний стан сина, який був свідком скандалів, принижень та образ матері. Чоловік виправдовував свою

поведінку тим, що доки він є законним чоловіком, то має право робити з дружиною що хоче і вона має коритися, і категорично протестував проти розірвання шлюбу.

Після чергового випадку насильства Ірина вже не могла терпіти і звернулася до суду з позовом про розірвання шлюбу. Оскільки чоловік переконував суд, що любить дружину та сина у розірванні шлюбу суд відмовив. Відмова у позові про розірвання шлюбу призвела до того, що кривдник відчув підтримку своєї позиції з боку суду та продовжував вчиняти психологічний тиск і примушувати Ірину до збереження стосунків – випадок насильства відбувся відразу після проголошення рішення суду.

Після цього Ірина звернулась по юридичну консультацію та почала звертатись до поліції з приводу психологічного насильства чоловіка. Чоловіка двічі притягнули до адміністративної відповідальності за вчинення психологічного домашнього насильства. Після цього Ірина знову звернулася до суду з позовом про розірвання шлюбу. Шлюб було розірвано, однак чоловік відмовлявся виїхати з квартири. Ірина звернулася до суду з позовом про виселення колишнього чоловіка з квартири на підставі ст. 116 Житлового кодексу України, оскільки насильство щодо неї зробило неможливим спільне проживання, а також насильницька поведінка батька негативно впливає на емоційний стан сина. Орган опіки був залучений до участі у справі для забезпечення врахування інтересів дитини та підтримав позов Ірини. Суд задовольнив позов Ірини про виселення колишнього чоловіка. Обґрунтовуючи рішення про виселення кривдника, суд, зокрема, прямо посилається на ст. ст. 3,8 Європейської Конвенції. Апеляційним судом рішення залишене без змін. Колишній чоловік був виселений з квартири через 2 роки після першого звернення Ірини до міліції.

Позовна заява про виселення кривдника

У позовній заяві про виселення Ви повинні довести, що особа, яку Ви хочете виселити, порушує правила співжиття та робить спільне проживання неможливим, а вжиті до неї заходи громадського впливу не дали результату. Такими дока-

зами можуть бути докази вчинення домашнього насильства чи інших протиправних дій щодо членів сім'ї та безрезультатність вжитих правоохоронними органами заходів впливу – копії заяв звернення до поліції, неодноразово вжиті заходи до правопорушника (офіційні попередження, притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності, перебування правопорушника на обліку як особи, яка вчиняє домашнє насильство, винесення термінових заборонних приписів чи обмежувального припису тощо).

Для виселення особи, яка вчиняє домашнє насильство, без надання іншого житлового приміщення Ви повинні надати суду дуже переконливі докази того, що протиправні дії тривають протягом тривалого часу, вжиті заходи не мають впливу, бо насильство продовжується, а спільне проживання ставить під загрозу Ваше з дітьми життя та здоров'я.

Додатковим аргументом, який може сприяти рішенню суду на Вашу користь, може бути надання інформації про можливість особи, яка чинить насильство, проживати в іншому приміщенні – частка у приватизованій квартирі, де проживають батьки, успадкований від батьків будиночок в селі і т. д.

Якщо Ви не звертаєтесь по допомогу до міліції у випадках насильства, Ви не зможете довести вищевказаного та скористатися правом на виселення особи, яка робить спільне проживання неможливим.

Виселення без надання іншого житлового приміщення позбавляє особу права проживати у квартирі чи будинку, де живе сім'я, і в багатьох випадках особа не має іншого житла, тому суд виносить такі рішення тільки за наявності дуже вагомих підстав та доказів.

Обмін житлового приміщення у судовому порядку

У багатьох випадках члени сім'ї, які потерпають від насильства, не хочуть позбавляти житла члена сім'ї, навіть якщо він / вона чинить насильство.

Тому, крім виселення, суд може зобов'язати особу, яка робить спільне проживання неможливим, провести обмін житлового приміщення на інше, вказане зацікавленою в обміні стороною.

*Стаття 116 Житлового кодексу України: «**Виселення без надання громадянам іншого житлового приміщення», ч. 2***

Осіб, які підлягають виселенню без надання іншого житлового приміщення за неможливістю спільного проживання, може бути зобов'язано судом, замість виселення, провести обмін займаного приміщення на інше житлове приміщення, вказане заінтересованою в обміні стороною».

Тобто, замість позову про виселення, Ви можете звернутися з позовом про обмін житлового приміщення, але Ви обов'язково повинні надати суду варіант такого обміну. Підбір такого варіанту буде найскладнішим завданням, оскільки Ви повинні знайти дві неприватизовані квартири, мешканці яких з'їжджаються до однієї квартири, і яких влаштовуватиме Ваше житло. Однак, незважаючи на складність пошуку варіанту обміну, особливо за умов, коли більшість житла вже приватизована громадянами, така можливість може бути вирішенням Вашої проблеми.

Зміна договору найму житлового приміщення

Ще однією можливістю вирішення певних житлових проблем є зміна договору найму житлового приміщення – за рішенням суду Ви зможете укласти окремий договір найму частини квартири чи будинку, якою користуєтесь Ви і станете її наймачем. Суд також вирішить, яку частину квартири чи будинку буде наймати кривдник і, відповідно, користуватися нею, і яка частина буде у спільному користуванні. Це не вирішить проблеми спільного проживання, оскільки Ви і надалі проживатимете разом, однак встановить порядок користування приміщенням, а також Ви будете оплачувати комунальні послуги тільки за частину приміщення, якою користуєтесь.

Виселення кривдника, якщо квартира належить Вам на праві особистої приватної власності

Якщо Ви проживаєте у квартирі, яка належить Вам на праві особистої приватної власності, а колишній чоловік, який прописаний у Вашому житлі, не чинить щодо Вас насильства,

але пропри те відмовляється виселитися, Ви маєте право звернутися до суду із вимого про його виселення та зняття з реєстрації, як колишнього члена сім'ї.

*Стаття 405 Цивільного кодексу України: «**Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом**»*

Члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону.

Житлове приміщення, яке вони мають право займати, визначається його власником.

*Стаття 406 Цивільного кодексу України: «**Припинення сервітуту (право користування чужим майном)**»*

Право користування чужим майном припиняється у разі припинення обставини, яка була підставою для встановлення цього права.

Отже, Ваш чоловік користувався Вашим житлом, як член сім'ї і, відповідно, після розірвання шлюбу Ви маєте право звертатися до суду про його виселення з тих підстав, що він втратив право на користування житлом, яке надавалося йому, як члену сім'ї, а після розлучення він уже не вважається членом Вашої сім'ї.

Якщо Ви проживаєте у приватизованій квартирі

Якщо Ви проживаєте у приватизованій квартирі та потерпаєте від насильства з боку чоловіка чи іншого члена сім'ї, перш за все необхідно встановити, хто є власниками квартири. Співвласники приватизованої квартири вказані у Свідоцтві про право власності.

Наприклад, сім'я з 4 осіб проживає у квартирі, яку отримали від держави батьки чоловіка. Квартира була приватизована вже після смерті батьків чоловіка. Чоловік зловживає алкоголем, вчиняє сварки та бійки, погрожує вигнати дружину і дітей з квартири, мотивуючи це тим, що квартира була отримана його батьками і тому належить тільки йому.

Погрози чоловіка є безпідставними, оскільки кварти-

ра приватизована на 4 членів сім'ї – чоловіка, дружину та двох дітей, вказаних як співвласники квартири у Свідоцтві про право власності. Таким чином, чоловік є власником і може претендувати тільки на 1/4 частину квартири.

Після того, як Ви встановили, яка частка квартири належить Вам та дітям, і яка частка належить членові сім'ї, який чинить насильство, Ви можете планувати свої дії.

Законом передбачено кілька можливостей у таких випадках, залежно від розміру частки, Ваших можливостей відшкодувати її вартість, Ваших домовленостей про сплату аліментів на утримання дітей, Вашого бажання далі проживати у цій квартирі та багатьох правових умов. Тому без допомоги юриста вирішити це питання буде складно.

Обов'язково зверніться для отримання консультації до кваліфікованого юриста для вирішення питань, пов'язаних з правом власності на житловий будинок чи квартиру.

ПРАВО ПОДРУЖЖЯ НА УТРИМАННЯ

Дружина та чоловік повинні підтримувати одне одного матеріально, причому право чоловіка чи дружини на утримання не припиняється після розірвання шлюбу.

Законом визначено, у яких випадках одне з подружжя має право на утримання. Право на аліменти має той із подружжя, хто є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Непрацездатним, відповідно до закону, вважається той із подружжя, хто досяг пенсійного віку або є інвалідом I, II чи III групи. Один із подружжя вважається таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія чи інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо стала непрацездатною перед розірванням шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу, потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік чи колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Якщо особа стала інвалідом після одного року від дня розірвання шлюбу, але її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу, то ця особа також має право на утримання.

Наприклад, дружина потерпала від насильства з боку чоло-віка протягом 8 років. Він часто бив її, знущався як фізично, так і психологічно. Через нанесені чоловіком тілесні ушкодження стан здоров'я дружини значно погіршився. Звернення до правоохоронних органів та вжиті ними заходи не дали результату – чоловік продовжував чинити насильство. Дружина звернулась до суду з позовом про розірвання шлюбу, поділ майна та виїхала до своїх батьків. Після розірвання шлюбу стан її здоров'я внаслідок перенесених травм продовжував погіршуватись. Жінка не могла далі працювати. Через 2 роки після розірвання шлюбу була встановлена III

група інвалідності, і єдиним доходом стала відповідна пенсія. У цій ситуації жінка має право звернутись до суду з позовом про стягнення аліментів на своє утримання, оскільки вона має документальні підтвердження протиправної поведінки чоловіка, нанесених тілесних ушкоджень та розвитку захворювань через отримані травми.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці чи чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більше п'яти років, то вона чи він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менше десяти років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, хтось із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, обійняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і в тому випадку, якщо є працездатним, але за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання в цьому випадку триває протягом трьох років від дня розірвання шлюбу.

Окрім того, право на утримання після розірвання шлюбу має дружина, з якою залишається проживати дитина до досягнення дитиною трирічного віку.

Як і аліменти на утримання дітей, аліменти одному з подружжя присуджуються у частці від доходу другого з подружжя або у твердій грошовій сумі. При визначенні розміру аліментів суд враховує можливості одержання утримання від батьків чи повнолітніх дітей та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. Зразок заяви про стягнення аліментів на утримання колишнього подружжя Ви знайдете у додатку.

ПРАВО НА МАЙНО, А ТАКОЖ НА УТРИМАННЯ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ, АЛЕ НЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ШЛЮБІ

За останні роки усе частішими стають випадки, коли чоловік і жінка проживають разом, однак не реєструють шлюб в органах реєстрації актів цивільного стану. Разом з тим, особи не приховують своїх стосунків, вважаючи себе подружжям. Такі стосунки ще називають «фактичним шлюбом» чи «цивільним шлюбом».

Згідно із Сімейним кодексом України, майно, набуте такими чоловіком і жінкою за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Щодо такого майна застосовуються ті ж норми, що й до спільного майна подружжя.

Наприклад, чоловік і жінка, які проживають у фактичному шлюбі, мають право на рівні частини у цьому майні, навіть якщо хтось із них через поважні причини не мав певний час самостійного заробітку, бо займався веденням домашнього господарства; вони мають рівні права на володіння, користування та розпорядження таким майном.

У такому випадку чоловік і жінка повинні проживати однією сім'єю. Що це означає? Відповідно до Сімейного кодексу України, сім'я може бути створена лише на підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Крім того, треба враховувати, що створити сім'ю може лише особа, яка досягла шлюбного віку (або якій за рішенням суду надано право на шлюб).

Проживання однією сім'єю означає, що чоловік і жінка:

- по-перше, спільно проживають;
- по-друге, пов'язані спільним побутом;
- по-третє, мають взаємні права та обов'язки.

Разом з тим, Сімейний кодекс не тлумачить цих умов. Тому рішення про їх наявність чи відсутність у кожному конкрет-

ному випадку прийматиметься судом, у разі виникнення спору щодо спільно нажитого майна.

Зокрема, не встановлено терміну, достатнього для того, щоб співмешканці могли вважатися сім'єю і володіти майном на правах спільної власності. Хоча очевидно, що це мають бути тривалі, сталі стосунки. До того ж, треба враховувати, що право на спадкування за законом в одного з фактичного подружжя як спадкоємця 5ї черги виникає лише після 5-річного спільного проживання.

Про те, що особи проживають однією сім'єю, може, зокрема, свідчити існування спільного бюджету, ведення спільного господарства, понесення ними спільно витрат на придбання речей, взаємна турбота одне про одного та про спільних дітей.

Сімейний кодекс України надає жінці та чоловікові, які тривалий час проживали однією сім'єю, право на утримання (аліменти) у випадку непрацездатності. Однак непрацездатність має виникнути під час спільного проживання. Якщо ж хтось із них став непрацездатним уже після того, як перестали спільно проживати, то такого права він не має. При цьому, право на аліменти має лише особа, яка потребує матеріальної допомоги, за умови, що її чоловік (дружина) можуть надавати таке утримання. За таких умов утримання не обмежене якимось строком.

Особа має право на утримання також у разі проживання з нею дитини.

ДІТИ ТА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Коли «дітей ніхто не бє»

Дуже часто у сім'ях, де чиниться домашнє насильство, є діти. Часом у цих сім'ях фізичне насильство не застосовується щодо дітей. У подібному випадку Ви можете подумати, що Ваші діти нічого не знають і сподіваєтеся, що з дітьми «все добре». Але у більшості сімей з дітьми, де чиниться насильство, діти знають про те, що відбувається.

Окрім того, Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко передбачено, що **дитина, як стала свідком (очевидцем) домашнього насильства** або безпосереднього його зазнала, **є постраждалою від домашнього насильства**.

Відповідно до статті 22 Закону, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства щодо дитини або в її присутності судом та/або органом опіки та піклування при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

Діти страждають від домашнього насильства у різних формах. Наприклад, вони можуть перебувати в кімнаті та потрапити у середину інциденту, намагаючись зупинити насильство. Діти можуть бути у іншій кімнаті, але вони чують шум, що доноситься до них від вашого конфлікту; вони можуть побачити тілесні ушкодження на тілі матері або їх можуть примушувати ображати жертву.

Діти повністю залежать від оточуючих їх дорослих і, якщо вони не відчувають себе у безпеці вдома, це може мати для них значні негативні фізичні та психологічні наслідки.

У дітей, що живуть в сім'ях, де застосовується насильство, порушується психіка, і не тільки тоді, коли кривдять їх особисто, але й тоді, коли знущаються з близьких їм людей (найчастіше це їхні матері). Наприклад, для хлопців – підлітків

спостереження за насильством в сім'ї є одним з попередніх факторів підліткових правопорушень та криміналізації в зрілому віці. Існують такі підрахунки, що 63% підлітків-правопорушників, засуджених за вбивство, скоїли вбивство тих, хто бив їхню матір. Ймовірність того, що хлопчики, які стали свідками насильства щодо своїх матерів, будуть у зрілому віці бити своїх партнерок, в 11 разів вища порівняно з хлопчиками із сімей, де насильство не має місця. Такі діти в шість разів частіше намагаються вчинити самогубство. Ймовірність того, що такі діти будуть вживати наркотики і алкоголь або вчинять зґвалтування, підвищується на 50%. Насильство щодо їх матерів є однією з причин втечі підлітків з сімей.

Ось лише деякі наслідки впливу домашнього насильства на дітей:

- підвищений рівень тривожності;
- депресії;
- труднощі зі сном;
- нічні жахи;
- скарги на фізичні болі (наприклад, болі в животі);
- розлади харчової поведінки;
- випадки нічного нетримання сечі;
- істерики;
- «дитяча поведінка» (поведінка, ніби дитина значно молодша, ніж є насправді);
- проблеми у школі (погіршення відвідуваності школи чи успішності, конфлікти у школі);
- приховування своїх справжніх почуттів чи страждань;
- занижена самооцінка;
- вживання алкоголю чи наркотиків;
- самоушкодження (нанесення собі порізів; передозування ліків і т. п.)

Діти можуть відчувати погіршення соціальних стосунків: їм важко запросити друзів в гості через відчуття сорому, страху чи занепокоєння, що їхні друзі можуть побачити агресію кривдника.

Дуже часто такі діти мають відчуття провини. Вони звинувачують себе у насильстві, що відбувається між батьками,

або у тому, що вони не можуть зупинити цього насильства. Такі діти часто залишаються вдома для того, щоб захистити свою матір або через побоювання, що щось трапиться, коли вони будуть поза межами дому. Занепокоєння, порушення сну і відсутність концентрації все це може бути характерним для таких дітей.

Наслідки насильства, пережитого дитиною, з огляду на її вік

Дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, з огляду на її вікові особливості. У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може виявлятися по-різному. Найбільш звичайними симптомами залежно від віку є:

- для дітей у віці до 6 місяців – низька рухова активність, байдужість до навколишнього світу, відсутність реакції або надто слабка реакція на зовнішні стимули, відсутність посмішки (або посмішка з'являється дуже рідко);
- для дітей у віці від 6 місяців до 1,5 року – страх перед батьками, страх фізичного контакту з дорослими (наприклад, коли доросла людина намагається взяти дитину на руки), постійна настороженість за відсутності причин для неї, плаксивість, замкненість, постійний сум;
- для дітей 1,5-3 років – страхи, сплутаність почуттів, фіксуються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми, перед дорослими, схильність до сексуальних ігор, крайнощі у поведінці (від надмірної агресивності до повної байдужості);
- для дошкільнят (3-6 років) – пасивна реакція на біль, примирення з ситуацією; тривога, побоювання, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, відрази, безпорадності, зіпсованості, болісна реакція на критику; брехливість, схильність до крадіжок та підпалів, жорстокість до тварин. Крім того, спостерігаються форми поведінки, притаманні більш молодшому віку (енурез, смоктання пальців, утруднене мовлення тощо), а також

негативізм, відчуження та агресія поряд із надмірною поступливістю. Слід також зазначити наявність сексуальних ігор та хворобливої мастурбації;

- для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття стосовно дорослих, складнощі у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, відрази, зіпсованості, недовіри до світу; в поведінці відзначаються відчуження від людей, порушення сну, апетиту, агресивне поводження, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана говірливість, сексуальні дії з іншими дітьми;
- для дітей 9-13 років – те ж, що і для дітей молодшого шкільного віку, а також депресія, суб'єктивне почуття втрати емоцій, самотність, відсутність друзів, страх перед власним домом, небажання повертатись туди після школи. У поведінці відзначаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми (в тому числі з метою одержання сексуального задоволення), суперечливе поводження, а також неадекватні харчові уподобання (недоїдки, листя, крейда, равлики, таргани, інші комахи тощо);
- для підлітків 13-18 років – відраза, сором, провина, недовіра, амбівалентні почуття стосовно дорослих, сексуальні порушення, несформованість соціальних ролей і своєї ролі в родині, почуття власної непотрібності. В поведінковій сфері відзначаються спроби суїциду, реалізоване чи нереалізоване бажання покинути власну домівку, агресивне поводження, запобігання тілесній та емоційній інтимності, непослідовність і суперечливість поводження.

Коли діти зазнають фізичного насильства

Дослідження показують, що велика частка дітей, що живуть у сім'ях, де чиниться насильство, самі потерпають від фізичного насильства з боку того ж насильника, що й мати. Чоловіки, котрі знущаються з жінок, не обов'язково знущаються і з дітей, але більшість з них все ж вчиняють насильство над дітьми.

Як наслідок – відбуваються не лише серйозні викривлення психосексуального розвитку дитини, а й порушується роз-

виток базового почуття самостійної та здорової ідентичності, адекватного оцінювання реальності.

У результаті насильства дитині завдаються тяжкі травми, які мають згубні наслідки для її подальшого фізичного та психічного здоров'я, причому хлопці страждають не менше за дівчат. Для суспільства це небезпечно тим, що діти, які були жертвами або свідками насильства в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя. Така сім'я виховує для суспільства потенційного агресора чи жертву – людину, яка вважає за норму, що інших можна принижувати, а «за необхідності» й бити.

Велику роль у розповсюдженні жорстокості щодо дітей відіграє необізнаність батьків або піклувальників щодо того, які заходи впливу неприпустимі по відношенню до дитини. Є досить багато дорослих, які не розуміють, що не кожне покарання йде на користь. Не менш значущим фактором є і низький рівень правової культури населення, недостатня обізнаність щодо норм, стосовно охорони прав дитини та покарання осіб, які їх порушують.

Наслідком жорстокого поводження та зловживання дітьми є не лише формування девіантних та делінквентних форм поведінки. Діти, які постраждали від жорстокості та зневаги, мають цілий набір специфічних психологічних рис, головною особливістю яких є амбівалентність (різнополюсність) як реакція на суперечливі вимоги батьків.

Підлітки, які зазнали насильства від батьків, часто не визнають батьків як значущих дорослих, вони поєднують в собі імпульсивність та терплячість, підозрілість з ірраціональною вірою в можливість покращання внутрішньо-сімейної ситуації. Вони вирізняються низькою самооцінкою, є емоційно залежними, відчувають самотність, ізольованість, страх перед майбутнім, впевненість у відсутності перспектив, провину за інциденти насильства. У таких дітей не розвинуте уявлення про потреби власного «Я», спостерігається сплутаність ідентичності, нечіткість самовизначення, конформність, схильність до прийняття ролей, нав'язаних оточенням.

Діти, які живуть в умовах домашнього насильства, демонструють схильність до депресій, високий рівень піддання стресу, явні

депресивні та/або істеричні симптоми; симптоми деперсоналізації та реактивних розладів. Вони часто пропускають шкільні заняття через нездужання психосоматичного характеру. Такі діти та підлітки вирізняються високим рівнем ризику алкоголізації та наркотизації, зухвалою сексуальною поведінкою, дромоманією (патологічною схильністю до мандрів).

Найбільш типовими наслідками домашнього насильства стають такі поведінкові прояви в дітей (і саме на них найчастіше скаржаться вчителі та батьки): бійки, конфлікти з оточуючими, низька шкільна успішність, незвичайна замкненість. До емоційних проблем таких дітей можна віднести підвищену агресивність, переважно знижений настрій, високу тривожність та наявність страхів, нестійкість почуттєвої сфери, легке коливання емоцій та їх надмірну сила, які часто не відповідають ситуації, що склалась (лють або істеричні ридання у відповідь на незначні зовнішні подразники).

Частими наслідками домашнього насильства стають психоневрологічні розлади в дітей: безсоння, енурези та енкопрези (нетримання калу), нервовий тик тощо, а також соматичні захворювання як відповідь на стрес (це, перш за все, серцево-судинні розлади, порушення травлення, астма, алергії та шкірні захворювання). Ознаками скоєного над дитиною насильства та неналежного догляду можуть бути також недостатня вага; затримки у розвитку, анемія, слабкий імунітет; тики, смоктання пальців, розгойдування; недотримання правил особистої гігієни; одяг, що не відповідає погодним умовам та віку дитини; часті звернення до медичних закладів, зростаюча кількість ушкоджень; відсутність необхідного лікування; невідповідність отриманих ушкоджень поясненням, що їх дає дитина або її батьки чи піклувальники.

Коли діти зазнають сексуального насильства

Сексуальне зловживання дітьми – це найбільш складна форма насильницького поводження, яка часто неправильно розуміється та оцінюється. Термін «сексуальне зловживання» охоплює дії від небажаного (проти волі об'єкту) генітального торкання до зґвалтування, а також залучення дітей та підліт-

ків до секс-індустрії (втягнення у проституцію, у тому числі ритуальну, порнографію тощо).

Серед родичів найбільш частими фігурами, що здійснюють насильство, виступають батько, вітчим, опікун. Жертвами сексуального насильства частіше за все стають дівчата, але іноді від нього страждають і хлопці. Факти свідчать, що, по-перше, невелика кількість батьків, які перебувають у статевих стосунках з дочкою, страждає від психічних розладів і патологічних потягів; по-друге, чітко простежується тенденція збільшення числа випадків інцесту в процесі дорослішання дівчинки. В цій ситуації чинником може виступити природна взаємна привабливість дочки і батька, що обумовлюється не тільки особливостями її раннього розвитку, але й природною емоційною близькістю батька і дитини.

У випадку інцесту дитина завжди вважається жертвою, оскільки вона не може повністю усвідомити всі наслідки того, що сталося, на відміну від дорослого, який несе всю повноту відповідальності. Крім того, за інцестними стосунками стоять порушення всієї структури емоційних відносин у родині, а не лише особливості взаємодії між дорослим та дитиною.

Сексуальне насильство в родині майже завжди поєднується з іншими формами зловживань, і до нього залучені всі її члени. Батько стає активним «правопорушником», а роль матері зводиться до пасивної співучасті. Матері в таких випадках схильні «не помічати», витісняти очевидну інформацію щодо інцесту та не вдаватись до будь-яких дій, щоб припинити сексуальну активність чоловіка (частіше за все внаслідок хронічної депресії або страху, що ситуація може відбитися на ній самій). Вони несвідомо відмовляються бачити зовсім прозорі натяки, однозначно зрозумілі для будь-якої сторонньої особи. Наприклад, батько залишається з донькою в кімнаті наодинці, звідти лунають зойки типу: «Тато, я не хочу, не роби цього!», а потім дочка вибігає вся в сльозах, у розірваному платті і відмовляється розповісти, що відбулося. Мати при цьому може щиро думати, що батько карає доньку за погані оцінки.

Чому ж мати «не помічає» проблему та не перешкоджає інцесту?

Справа в тому, що коли мати виявляє інцестні сексуальні стосунки, її сприйняття родини повністю руйнується, і вона вимушена визнати сімейну ситуацію абсолютно ненормальною, ганебною та неприйнятною. Це дуже важко, адже тим самим перекреслюються всі попередні роки сімейного життя, і жінка має визнати, що свого часу нею був зроблений глибоко помилковий вибір партнера. Щоб уникнути цих переживань, мати переконує себе у неможливості виникнення інцестних стосунків, стає абсолютно пасивною та відмовляється від будь-якої відповідальності за сімейну драму.

Навіть коли дитина намагається розповісти матері про свої переживання, вона може демонструвати недовіру до слів дитини, карати її, звинувачувати доньку чи сина в брехні. Звичайно, дитина не може повірити в те, що мати дійсно нічого не помічає, і розцінює її поведінку як зраду.

Підліток існує в атмосфері відсутності емоційної близькості, прив'язаності між членами родини, в умовах порушеного сімейного функціонування, коли лише інцестний зв'язок може забезпечити дитину справжньою турботою та увагою. В таких родинах зникають межі поколінь, які підтримували відмінності між соціальними та психологічними ролями дітей та батьків. Інцест стає гомеостабілізуючим механізмом, який дозволяє задовольнити всі потреби, в тому числі й генітальні.

У родинах з інцестом відсутня взаємна довіра та прихильність членів родини одне до одного, тобто це сім'ї без любові. Члени такої сім'ї, як правило, рідко торкаються одне одного (мається на увазі дружній дотик), і будь-який тілесний контакт розцінюється як сексуальний заклик. У таких родинах завжди багато секретів одне від одного, повністю зруйновано комунікацію. Постійно присутній неусвідомлений страх розпаду сім'ї та загального нещастя. Як наслідок, дітям відводиться роль осіб, які мають піклуватися про батьківські стосунки та втішати дорослих. Поступово діти звикають нести на собі відповідальність за збереження родини та погоджуються на будь-які закиди з боку батьків, піклувальників чи

інших родичів. Атмосфера в родині, де немає гармонійної подружньої комунікації, згодом стає все більш напруженою, розлучення починає здаватися неминучим, що дуже лякає дитину. Сама обстановка провокує інцест: дитина погоджується на задоволення будь-яких потреб дорослих для збереження цілісності родини.

Коли дитина переходить сексуальний бар'єр, життя, очевидно, змінюється. Насамперед спадає напруга в родині, і всі починають почуватися краще. Родина зберігається. Крім того, дитина починає отримувати «винагороду» (матеріальну чи емоційну: подарунки, схвалення, потурання тощо), а її статус в ієрархії сімейних відносин стає привілейованим. Таким чином, інцестна активність являє собою спосіб досягнення відчуття безпеки та комфорту в міжособистісних стосунках для всіх членів родини.

В інших сім'ях інцест слугує для панування дорослого та підкорення дитини, яка пізніше втрачає здатність адекватно оцінювати характер міжособистісних стосунків та відрізняти любов від насильства. Д. Кемпбел показав, що коли дитина відчуває на собі генітальну перевагу дорослої людини, у неї зростає пасивна схильність до підкорення, порушується нормальне просування до гетеросексуальних стосунків у підлітковому віці та розвиток статеворольової ідентичності.

Сексуальна поведінка підлітка стає способом отримання уваги дорослих, у зв'язку з чим наслідками переживання насильства стають проміскуїтет, ексгібіціонізм, надмірна та хвороблива мастурбація тощо, які супроводжуються почуттям провини та самозвинуваченням. Крім цих проявів, досвід сексуального зловживання в сімейних стосунках частіше за все супроводжується ще низкою симптомів, серед яких можна зазначити:

- порушення статеворольвої ідентифікації, виникнення відхилень в уявленнях щодо сексуального образу свого тіла, страх перед зрілою сексуальністю та гетеросексуальними контактами з однолітками, що веде до формування переверзій, в першу чергу, педофілії (останнє найбільш характерне для хлопців – жертв сексуального зловживання та насильства);

- депресивні розлади та суїцідальні наміри. Спостерігається істотне зниження інтересу до того, що раніш займало дитину, виникають думки про смерть або спроби самогубства; депресивні переживання.

Чим молодша дитина, тим менше виникають суїцидальні тенденції, але депресія виявляється у формі скарг: «не хочеться їсти», «не цікаво грати». Доки в дитини не сформовані уявлення про життя і смерть, спроби самогубства майже не виникають, тому в дітей, молодших за 6-8 років, суїцидальні тенденції виявляються вкрай рідко, на відміну від підлітків;

- почуття провини та відповідальності за те, що сталося низька самооцінка. Діти, що постраждали від сексуального насильства, відчувають безпорадність, власну провину, зневіреність у своїх силах та, як правило, погано ставляться до себе. Більшість з дівчат очікують, що тепер до них будуть ставитися як до повій;
- аутодеструктивна поведінка (поведінка, спрямована на руйнування власної особистості: алкоголізація, наркотизація, схильність до небезпечних пригод тощо). Займаючись самокатуванням, заподіюючи собі шкоду, фізичний біль, дитина нібито допомагає собі повернутися до реального життя, оскільки у своїх думках та почуттях вона постійно перебуває в пережитій травмуючій ситуації. По-перше, переносити фізичний біль легше, ніж відчувати душевні страждання. По-друге, діти карають себе, оскільки вважають себе поганими. Часто можна спостерігати те, що Берлінер охарактеризував, як схильність до садистичних любовних об'єктів, яка призводить до відчуття безцільності життя та суїцидальної поведінки;
- зневіра у можливості отримати допомогу, руйнація довіри до людей.

У дитини постійно присутнє відчуття небезпеки. Вона боїться дорослих, причому не тільки чоловіків, від яких частіше за все виходить насильство, але й жінок; їх лякають нові життєві ситуації та зміни;

- почуття відторгнення, відстороненості, несхожості на інших та самотності. Особливо болісно ці почуття

переживають підлітки, яким, в силу їхнього віку, хочеться бути схожими на однолітків, відчувати приналежність до якоїсь групи;

- розвиток фобій та обсесій (нав'язливих станів). Їх може бути багато, і часто вони мають сильний ступінь виразності. Деякі діти не в змозі знаходитися одні в кімнаті, бояться темряви, дорослих людей, навіть тих, кого знають, бояться йти вулицею тощо. Крім того, може розвиватись підвищена збудливість або надмірна пильність. Так, діти стають гіперактивними, вони не можуть усидіти на місці, постійно виявляють занепокоєння. Може виникати й нав'язлива пильність, коли дитина постійно перевіряє, чи знаходяться її речі на місці, чи закрито квартиру, чи немає сторонніх осіб поруч (особливо в замкненому просторі) та ін. Дитину переслідують нав'язливі спогади, образи, думки.

Вони можуть виникати спонтанно, у будь-яку годину дня і ночі, без зв'язку з контекстом травми. Наприклад, під час шкільних уроків, на заняттях перед очима може виникнути картина насильства, і дитина знову опиняється в полоні негативних переживань і страхів. Цей стан може бути настільки сильним, що дитина на певний час цілком втрачає відчуття реальності і не може адекватно реагувати на зовнішні збудники, відповідати на питання та зауваження вчителів чи однокласників. У маленьких дітей, що зазнали сексуального насильства, нав'язливі спогади можна спостерігати в ігровій діяльності, коли вони знову і знову повертаються до програних ситуацій, подій, сюжетів. У таких повторюваних іграх малюки виглядають байдужими, не посміхаються, і очевидно не отримують задоволення від гри;

- посттравматичний стресовий синдром (ПТСС). Дитина, яка постраждала від сексуального насильства, може тривалий час перебувати в стані посттравматичного стресу і виявляти такі три типи поведінкової реакції ПТСС:
  1) експресивний: дитина виявляє сильні емоції, може плакати, кричати, ридати або сміятися, тремтіти, розгойдуватися, але головне – вона не може контролю-

вати свої емоції;

2) контролюючий: дитина намагається стримувати себе, і зовні її поведінка не відрізняється від звичайного або вона навіть виглядає спокійніше, ніж звичайно;
3) шоковий: дитина здається приголомшеною, пригніченою, важко зрозуміти, що з нею відбулося.

Зазначені типи поведінкових реакцій можуть змінювати один одного. Симптоми ПТСС можуть бути хронічними або змінюватися протягом тривалих періодів часу. В один період домінують симптоми надмірного збудження і дратівливості, частішають нав'язливі спогади, нічні кошмари тощо. В інші періоди постраждала дитина може виявляти відносно нечисленні симптоми або бути емоційно скутою і замкненою;

- амнезія (дитина нібито «відключає» свою пам'ять на минулі події), якась частина життя ніби випадає з її пам'яті;
- дисоціація – екстремальна форма адаптації дитини, коли вона ніби відокремлює себе від тіла і занурюється у свої думки, досягаючи відчуття емоційної байдужності до світу. Такий стан може находити на дитину раптово, навіть під час гри, якщо хтось її скривдив або щось нагадало їй травмуючу подію. Стан «вимкнення» буває дуже короткочасним, але якщо дитина не знайде інших, більш конструктивних, способів адаптації і буде часто практикувати подібний захисний механізм, то це може призвести до роздвоєння або множинності особистості (це відбувається, щоправда, вкрай рідко);
- Стокгольмський синдром – формування незворотної потреби жертви бути у зв'язку з насильником задля отримання любові та уваги внаслідок психологічного травмування в процесі віктимізації;
- низький рівень шкільної успішності та інтелектуального розвитку;
- алкоголізація та наркотизація (згідно з дослідженнями, проведеними в США, мінімум, кожен другий наркоман був жертвою сексуального насильства);
- девіантна та деліквентна поведінка, в тому числі над-

мірна агресивність. У дітей виникають різкі спалахи роздратування, вони не контролюють себе, б'ються, жорстоко поводяться з тваринами, виявляють сильний гнів або лють, безглуздо трощать різні предмети (наприклад, ламають ляльок, виколупують в них очі, відривають руки, ноги).

Помічено також, що хлопчики частіше виявляють агресивні спалахи щодо інших, дівчата ж зазвичай спрямовують агресію проти себе;

- схильність до гомосексуальних стосунків (окремо слід зазначити, що більш 70% гомосексуалістів-педофілів самі пережили в дитинстві агресію з боку дорослого чоловіка);
- регрес у поведінці, коли дитина втрачає здатність або не бажає робити те, що вона раніше засвоїла або звикла робити. З іншого боку, виникають поведінкові реакції, типові для більш раннього віку (в молодшого школяра розвивається енурез або втрачається зв'язність мовлення, підліток починає грати в ляльки або інші «дитячі» іграшки);
- неконтрольована сексуальність або відраза до сексу – у дитини, яка постраждала від сексуального насильства, може істотно змінитися подальший психосексуальний розвиток; це може призвести до крайніх форм: від відрази і страху близьких, інтимних відносин до постійної потреби в безладних сексуальних контактах;
- інтенсивний психологічний дістрес, який виникає при зіткненні з чимось, що символізує травму. Спогади можуть виникати асоціативно, коли щось, що нагадує перенесену травму, знову актуалізує переживання. Наприклад, зустріч з людиною, зовні схожою на ґвалтівника, навколишнє оточення, звуки або запахи, зв'язані з подією, що травмує, можуть знову його візуалізувати, що приводить до важкого, стійкого стресу;
- повторювані кошмарні сни про подію. Підлітки часто уві сні заново переживають сцени насильства: вони знову і знову опиняються в тій самій обстановці, від-

чувають той самий страх і прокидаються серед ночі. Іноді їм сниться трохи видозмінена ситуація травми: наприклад, ґвалтівником стає зовсім інша людина, або насильство відбувається в якомусь незнайомому місці, або протягом усього сну дитина намагається утекти від переслідувача. У маленьких дітей сни мають символічний характер. Їх теж мучать кошмари, але «героями» є не реальні люди, яких вони бояться, а певні образи, що їх уособлюють: вампіри, чорти, кістяки, злі вовки, Баба Яга, Змій Горинич та ін. Дітям сниться, що хтось їх б'є, убиває, лякає. Уночі вони часто прокидаються і плачуть;

- почуття, начебто те, що відбувалося під час травмуючих подій, відбувається знову в сьогоденні. У підлітків і дітей молодшого шкільного віку можуть виникати ілюзії, галюцинації, особливо у вечірній час або при слабкому освітленні. Відчуття повторення ситуації насильства можуть підсилюватися результаті сп'яніння, а також у перший момент пробудження від сну. У маленьких дітей такі почуття можуть виникати від «соматичних спогадів», тобто виникнення в пам'яті відчуттів у певних частинах тіла;
- фізіологічна реактивність. У дітей можуть бути почервоніння шкіри, підвищене серцебиття, гіпервентиляція легень (задишка) та інші фізіологічні реакції на ситуації, що актуалізують психотравму. Наприклад, раптова блювота як реакція на показане в телевізійній передачі сексуальне насильство. У дітей-жертв насильства часто буває енурез;
- прагнення уникати усього, що пов'язано з травмою. Дитина не бажає думати, почувати, розповідати про те, що трапилося, боїться бувати в тих місцях, що були пов'язані з травмою;
- незадоволення життям. Виникає впевненість у неможливості відчувати задоволення від життя, притуплення емоцій, нездатність любити або ненавидіти. У підлітка складається думка, що немає більше майбутнього, що

нічого гарного на нього більше в житті не чекає; усе найкраще залишилося в ранньому дитинстві.

Сексуальне насильство, що його переживає підліток чи дитина, теж є значущим фактором у формуванні схильності до насильства. К. Кендал-Такет (K. Kendall-Tacket) зазначає, що підлітки, які зазнали зґвалтування, в ряді випадків стають сексуально агресивними та схильними до насильницьких діянь стосовно однолітків та молодших дітей. Д. Кемпбел пов'язує це явище з потребою у запереченні травматичного досвіду, самозахисті від більш тяжких психічних розладів (психозів, депресії, суїцидальних намірів, формування переверзій).

Вплив сексуального насильства в дитинстві на доросле життя

Жінки, які пережили в дитинстві сексуальне насильство, часто не здатні до встановлення нормальних дружніх відносин з іншими жінками, чоловіками, своїми дітьми. У таких жінок немає досвіду гарних дружніх відносин з чоловіками: вони завжди очікують і в той же час бояться насильства. Вони часто стають матерями, які ніколи не залишають дитину наодинці, контролюють кожен її крок, не дозволяють їй вийти на вулицю та виховують її у повній ізоляції від навколишнього світу, намагаючись захистити її від будь-якої травматизації.

Чоловіки, що пережили в дитинстві фізичне і сексуальне зловживання, схильні бути фізично жорстокими та сексуально неуважними зі своїми партнерками-жінками. Деякі чоловіки, спокушені в підлітковому віці владними жінками, залишаються більш-менш імпотентними, іноді безшлюбними через несвідомий страх бути інфантилізованими та поглиненими.

І чоловіки, і жінки, що пережили в дитинстві сексуальне насильство, страждають різноманітними сексуальними дисфункціями, серед яких психосоматична нездатність до статевого акту. Частина жінок залишається безшлюбними і ніколи не будує жодних стосунків з чоловіками, інші встановлюють близькі контакти з геями, які не становлять для них загрози або вступають до лесбійських відносин. Деякі жінки беруть

шлюб та живуть нібито нормальним життям, але залишаються абсолютно пасивними або навіть фригідними в сексуальних відносинах. У них виникають труднощі з вихованням дітей, їм складно забезпечувати дітям адекватну сексуальну освіту і захист. Матері багатьох дівчат, що піддавалися інцесту, самі були жертвами інцесту та/або інших видів зловживань.

Як допомогти своїй дитині

Якщо Ви знаєте, або підозрюєте, що Вашу дитину сексуально використовує інший член сім'ї, дуже важливо обговорити це з дитиною і вжити усіх можливих заходів щодо захисту дитини.

Якщо Ваша дитина каже, що вона зазнає насильства, чи хтось знущається з неї, дуже важливо:

- уважно, не перебиваючи, вислухати, про що розповідає дитина;
- переконати дитину, що вона не винна у тому, що відбувається;
- похваліть дитину та скажіть, що вона дуже хоробра, що наважилася розповісти Вам про те, що відбувається;
- покажіть дитині, що Ви турбуєтеся про неї;
- намагайтеся зберігати спокій та спробуйте не показати, якщо Ви приголомшені.

Якщо Ваша дитина і надалі знаходиться під загрозою подальшого насильства, (наприклад, якщо Ви все ще спільно проживаєте разом з кривдником, або якщо дитина має з ним постійні контакти), то Ви повинні вжити заходів щодо захисту дитини від подальшої шкоди.

Деякі діти для того, щоб впоратися з ситуацією самостійно застосовують мовчання чи відмову від спілкування. Та більшість дітей цінують можливість поговорити про те, що вони відчувають. Намагайтеся слухати дитину уважно, чесно дивлячись ситуації в обличчя, не лякаючи дитину. Переконайте свою дитину, що насильство – це не її вина, і що вона не несе відповідальності за дії дорослих. Поясніть дитині, що застосовувати насильство неправильно і що це не вирішує проблеми. Пам'ятайте, що дитина довіряє Вам і поводьтеся так,

щоб ця довіра не була зламана.

Привчіть дітей розповідати про свої бажання і почуття. Цьому можна вчити, роблячи щось разом, або заохочуючи їх малювати чи писати про те, що відбувається, та свої думки про те, що відбувається. Вчителі у школі чи шкільний психолог можуть допомагати Вам у цьому.

Іноді діти чекають моменту, поки вони не відчують себе в безпеці чи поки насильство припиниться, перш ніж почнуть говорити про свої почуття.

Часом жінки вважають, що для дитини буде краще, якщо намагатися зберегти сім'ю, «щоб дитина мала тата», щоб забезпечити більшу безпеку для дому та фінансову стабільність, незважаючи на постійний страх та психологічне та фізичне насильство. Проте дитина буде відчувати себе у більшій безпеці з одним з батьків у стабільних умовах, ніж з двома батьками, коли оточення нестабільне та жорстоке.

Переїзд з дитиною до притулку

Коли є небезпека для Вашого життя та життя Ваших дітей, необхідно розглянути можливість переїхати у більш безпечне місце (до родичів, знайомих чи у притулок). Обов'язково обговоріть це зі своїми дітьми. Поясніть їм, що цей крок є тимчасовим. Що це не означає, що вони ніколи не будуть бачити інших членів сім'ї, своїх друзів чи однокласників.

Дуже часто у притулку є спеціальний працівник по роботі з дітьми, ігрова кімната. Часто інші потерпілі від насильства жінки теж перебувають у притулку разом зі своїми дітьми. Тому перебування у притулку може стати корисним для Ваших дітей. Вони зможуть зустрітися з іншими дітьми у подібних життєвих обставинах, обговорити з ними свій досвід, почати розуміти, що вони не одні у подібній ситуації. За допомоги дорослих дитина може прийти до розуміння свого становища.

Коли дитина стає агресивною

Іноді дитина, перебуваючи у сім'ї, де чиниться насильство, проявляє агресію щодо себе та інших членів сім'ї. Деякі жін-

ки потерпають від домашнього насильства з боку лише своїх синів. З інших знущаються одночасно або послідовно чоловік (чи партнер) та син. Часто хлопчики копіюють поведінку свого батька або, боячись бути теж скривдженим, стають на позицію сильнішого. Це може бути тимчасовою зміною поведінки, але якщо це повторюється і якщо Ваша дитина підліток чи старша, Ви маєте почати щось робити, щоб захистити себе та інших дітей у сім'ї.

У такому випадку необхідно звернутися до правоохоронних органів та соціальних служб для того, щоб ознайомитися з можливими варіантами дій.

Якщо Ваша дитина Вас ображає, пам'ятайте: це не Ваша вина. Ви не повинні відчувати себе винуватою. Необхідно почати робити кроки для того, щоб захистити себе і свою сім'ю. Пам'ятайте, що агресія дитини може мати негативний вплив на інших членів сім'ї.

ДИТИНА ПІСЛЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

Якщо Ви з дитиною проживаєте окремо від батька чи матері дитини чи якщо Ви проживаєте окремо від дитини, необхідно знати, що мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи проживають разом і перебувають у шлюбі. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею.

Участь батьків у вихованні дитини та спілкування з нею

Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини. Ви маєте право укласти договір з матір'ю чи батьком дитини щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з батьків хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, і тому, якщо ви з батьком чи матір'ю дитини не можете домовитись про ваше чи його\її спілкування з дитиною та участь у вихованні дитини, необхідно вирішувати питання у встановленому законом порядку – звертатися із заявою до органу опіки та піклування чи з позовом до суду.

Ви можете звернутися із заявою до органу опіки та піклування райдержадміністрації за вашим місцем проживання про визначення способу участі у вихованні дитини та спілкування з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. У заяві необхідно вказати обставини справи та бажаний графік побачень з дитиною для вас чи того з батьків, хто проживає окремо.

Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Законом передбачена можливість відшкодування

моральної шкоди завданої тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, якщо другий з батьків ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування. Якщо ви чи другий з батьків не погоджується з рішенням органу опіки та піклування чи хтось із вас чинить перешкоди чи ухиляється від виконання рішення, маєте право звернутися з позовом до суду.

Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною у присутності іншої особи. При винесенні рішення суд враховує висновок органу опіки і піклування.

Місце проживання дитини

Маргарита перебувала у шлюбі з чоловіком протягом 10 років, сину 9 років. Протягом останніх кількох років стосунки зіпсувались, чоловік інколи випивав та влаштовував скандали. Коли одного разу під час скандалу він вдарив Маргариту, вона сказала, що терпіти такого не буде і потрібно вирішувати, як жити далі. Подружжя домовилось, що поки чоловік знайде собі інше житло вони живуть разом, а потім він іде і квартира залишається Маргариті і сину. Через деякий час чоловік знову повернувся додому п'яний, влаштував скандал, побив Маргариту та намагався її зґвалтувати. Вона звернулась до міліції, забрала дитину та пішла з дому.

Маргарита винайняла квартиру та перевела сина до іншої школи. Кілька місяців чоловік не цікавився сином і навіть не телефонував. Коли слідчий по кримінальній справі про побиття Маргарити почав турбувати чоловіка, той відразу згадав про сина. Маргарита не заперечувала проти спілкування сина з батьком, однак щоразу після зустрічі з батьком син повертався знервований і питав чи дійсно вона хоче посадити тата в тюрму. Маргарита просила чоловіка не маніпулювати дитиною, оскільки це шкодить здоров'ю сина, однак чоловік на це не зважав. Він забирав сина на вихідні та відмовлявся

повертати, син по кілька днів пропускав школу, повертався виснажений та агресивний, почав говорити що хоче жити з татом, бо мама хоче посадити тата в тюрму. Маргарита звернулась по допомогу до дитячого психолога. За час, проведений у мами, син ставав спокійніший, однак за кілька днів з татом поведінка дитини знову різко мінялась. Вчителі почали скаржитись на агресивну поведінку сина. Маргарита звернулася по допомогу до відділу у справах дітей, просила вжити заходів щодо чоловіка, який маніпулює дитиною, зловживаючи своїми батьківськими правами для уникнення відповідальності за нанесення їй тілесних ушкоджень. Чоловік звернувся до суду з позовом про визначення місця проживання дитини, Маргарита подала зустрічний позов. Органом опіки та піклування було вивчено всі обставини, заслухано дитину, та надано висновок про доцільність визначення місця проживання дитини з матір'ю. Під час судового розгляду чоловік заперечував проти висновку органу опіки, обґрунтовуючи тим, що син сказав, що хоче жити і з мамою і з татом, та наполягав на тому, щоб дитину заслухати у судовому засіданні. Зважаючи на те, що хлопець важко переживав всі стреси, пов'язані із розлученням батьків та поведінкою батька, враховуючи інтереси дитини суд, відмовив у клопотанні. Рішенням суду визначено місце проживання дитини з матір'ю. Апеляційний суд залишив рішення без змін. Батько вдруге одружився, у нього народилась дитина, він перестав цікавитись сином і навіть не телефонує.

Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Якщо ви не дійшли згоди з матір'ю чи батьком дитини стосовно того, з ким з вас буде проживати дитина, спір необхідно вирішувати у судовому порядку. При вирішенні спору суд враховує висновок органу опіки і піклування про доцільність проживання дитини з матір'ю чи батьком. Дитину не можуть

передати для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини.

Під час вирішення спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та щодо місця проживання дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним чи нею алкогольними напоями або наркотичними засобами.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав чи поновлення батьківських прав.

Позбавлення батьківських прав

Оксана розлучилася з чоловіком Василем, коли дитині був 1 рік. Син взагалі ніколи не бачив батька, оскільки зразу після народження дитини він залишив Оксану саму з дитиною і ніколи не приходив та їм не допомагав. Оксана подала до суду позовну заяву про стягнення аліментів на дитину. Василь протягом трьох років взагалі не платив жодної копійки на утримання дитини і виконавча служба не могла стягнути з нього заборгованість, оскільки Василь офіційно не працював. Державним виконавцем було подано заяву у правоохоронні органи щодо ухилення від сплати аліментів і притягнення Василя до кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 164 КК України.

Василя було притягнено до кримінальної відповідальності та засуджено до умовного строку.

Незважаючи на те, що Василь жодним чином не допомагав Оксані, він постійно чинив їй перешкоди у вихованні сина. Василь не давав Оксані дозволу на виїзд дитини за кордон, незважаючи на те, що за приписами лікаря дитині потрі-

бен був кожного літа відпочинок на морі.

Оксана подала заяву у службу у справах дітей про отримання висновку щодо доцільності позбавлення батьківських прав. Отримавши відповідний висновок, Оксана звернулася до суду про позбавлення Василя батьківських прав відносно сина. У судовому засіданні Василь сказав, що не заперечує проти позбавлення за умови, якщо це є підставою для звільнення від сплати аліментів.

Позбавлення батьківських прав не звільняє батька від обов'язку утримувати дитину. Коли Василь це почув він заперечував проти позбавлення, проте суд виніс рішення на користь Оксани.

Через деякий час Василь був змушений офіційно працевлаштуватися і платити аліменти, оскільки його попередили про повторне притягнення до кримінальної відповідальності і вже не на умовний строк.

Офіційно працевлаштувавшись, Василь сплатив всю заборгованість по аліментах і з метою помстимся Оксані подав заяву про поновлення батьківських прав. Василь жодного разу не бачив сина, хоча дитині уже 8 років. Дитина ніколи не спілкувалася з батьком. Сплата аліментів не означає зміни поведінки батька відносно дитини, оскільки він жодним чином не брав участі у житті сина. І враховуючи його ставлення до дитини та інтереси дитини, поновлення батьківських права призведе до значних стресів у дитини і розчарувань відносно батька.

Якщо один з батьків неналежно виконує свої батьківські обов'язки, жорстоко поводиться з дитиною, порушує права та інтереси дитини, він може бути позбавлений батьківських прав.

Батьки чи один з них можуть бути позбавлені батьківських прав, щодо всіх чи когось із дітей, якщо вона, він:

- не забрали дитину з пологового будинку без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини;
- жорстоко поводяться з дитиною;

- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків, як підстава для позбавлення батьківських прав, має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Несплата аліментів протягом тривалого часу може бути доказом ухилення від виконання обов'язку по утриманню дитини, та відповідно підставою для позбавлення батьківських прав. У той же час, сплата аліментів не є єдиним обов'язком по вихованню дитини, та не може бути підставою відмови у позові про позбавлення батьківських прав, за наявності інших підстав, передбачених законом.

З позовом про позбавлення батьківських прав мають право звернутись один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Особа, позбавлена батьківських прав втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; не може в майбутньому претендувати на утримання від дитини, втрачає право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника та право на спадкування.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від

обов'язку щодо утримання дитини, тобто зобов'язана сплачувати аліменти на утримання дитини.

Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються судом за обов'язкової участі органу опіки та піклування держадміністрації за місцем проживання дитини та на підставі рішення держадміністрації про доцільність позбавлення батьківських прав. Таке рішення можна отримати в процесі підготовки позову (пришвидшить розгляд справи у суді) чи під час судового розгляду.

Для отримання висновку органу опіки та піклування та рішення адміністрації необхідно звернутися із заявою до відділу з прав дітей адміністрації за місцем проживання дитини, та надати довідку з місця проживання, характеристику з місця навчання дитини та участь батька/матері у вихованні дитини, інші докази ухилення від виховання дитини чи жорстокого поводження з дитиною (звернення до правоохоронних органів, соціальних служб та ін.).

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко передбачено, що **дитина**, **яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства** або безпосереднього його зазнала, **є постраждалою від домашнього насильства**.

Відповідно до статті 22 Закону, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства щодо дитини або в її присутності судом та/або органом опіки та піклування при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

Зважаючи на особливості судового розгляду справ про позбавлення батьківських прав, доцільно звернутися по консультацію до юриста, який спеціалізується на таких питаннях.

ОБОВ'ЯЗОК УТРИМУВАТИ ДІТЕЙ

Обов'язок батьків утримувати дітей закріплений законодавством України. Батьки мають рівні права та обов'язки стосовно своїх дітей, зокрема й обов'язок утримання дитини – забезпечення дитини всім необхідним для нормального життя та розвитку.

Стягнення аліментів на утримання дітей у судовому порядку

За взаємною домовленістю той із батьків, хто проживає окремо від дитини, повинен брати участь в утриманні дитини, надаючи гроші, чи купуючи дитині одяг, продукти, необхідні речі. У випадку, якщо один із батьків відмовляється брати участь в утриманні дитини, другий із батьків має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів чи позовом про стягнення аліментів. Ви можете звернутися до суду в будь-який час до досягнення дитиною повноліття. Причому це можна зробити незалежно від того, чи ви перебуваєте у шлюбі чи шлюб між вами розірвано.

У випадку звернення до суду з позовом чи заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів (зразки у додатку) Ви можете просити суд про призначення аліментів у розмірі певної частки від заробітку того з батьків, з кого стягуються аліменти, або у вигляді чітко визначеної грошової суми.

Відповідно до ст. 96 ЦПК України, судовий наказ може бути видано, якщо

- заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;
- заявлено вимогу про стягнення аліментів у твердій

грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

Стягнення аліментів у частці від заробітку чи у твердій грошовій сумі

Стягнення аліментів у частці від заробітку відбувається тоді, коли їх платник (батько чи мати) має стабільний заробіток на офіційній роботі. Однак нині чимало людей не мають постійного стабільного доходу, деякі працюють у кількох місцях одночасно, не всі працедавці виплачують повну суму заробітної плати офіційно, а особи, які займаються підприємницькою діяльністю, мають нерегулярні доходи. Це значно ускладнює стягнення з таких осіб аліментів у частці від заробітку. У таких випадках Ви можете просити суд призначити аліменти у твердій грошовій сумі. Стягнення аліментів у твердій грошовій сумі полегшує також розрахунок заборгованості у випадку несплати аліментів протягом тривалого часу.

Наприклад, колишній чоловік після розірвання шлюбу протягом року добровільно надавав незначні кошти на утримання дитини, але потім припинив зовсім їх надавати. Він повідомив дружині, що ніде не працює. Однак їй відомо, що він працював і працює водієм маршрутного таксі та підробляє, надаючи послуги перевезення власним автомобілем. У такій ситуації дружині доцільно подавати позов про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі, оскільки визначити розмір доходів чоловіка і, відповідно, частку для сплати аліментів буде практично неможливо.

Розмір аліментів

При вирішенні питання про розмір аліментів суд бере до уваги здоров'я та матеріальний стан дитини, розмір Ваших доходів, стан здоров'я та матеріальний стан платника аліментів, наявність інших дітей та інші суттєві обставини. У будь-якому випадку розмір аліментів не може бути меншим, ніж встановлено законом – не менше ніж 50% прожит-

кового мінімуму для дитини відповідного віку.

Якщо місце проживання батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитина має право на призначення тимчасової державної допомоги, яка не може бути меншою, ніж 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Для цього необхідно звернутися в управління праці та соціального захисту відповідної районної адміністрації.

Зміна розміру аліментів

Ви маєте право звернутись до суду з позовом про зміну розміру аліментів у випадку зміни Вашого матеріального стану, стану здоров'я, зміни матеріального стану платника аліментів.

Наприклад, після розірвання шлюбу за рішенням суду з чоловіка стягують аліменти у розмірі 1/4 частки його доходу. Протягом 3 років дружина вчасно отримує виплати, відраховані із заробітної плати за місцем роботи чоловіка. Чоловік вирішує змінити роботу, влаштовується на інше підприємство і підробляє в різних місцях неофіційно. Після цього виплати по аліментах припинились. Протягом 10 місяців дружина не отримує жодних коштів на утримання дитини. Місце роботи чоловіка їй невідоме. Державний виконавець пояснює труднощі зі стягненням аліментів тим, що неможливо встановити розмір аліментів через складність отримання інформації з податкової інспекції про доходи платника. У такій ситуації дружині доцільно звернутись до суду про зміну розміру аліментів та призначення аліментів у твердій грошовій сумі.

Важливо знати, що аліменти стягуються з усіх видів доходів платника аліментів, а не тільки із заробітної плати на основному місці праці.

Наприклад, за рішенням суду з чоловіка стягують аліменти у розмірі 1/4 частки усіх видів доходу. Оскільки чоловік є інвалідом III групи, то протягом 5 років колишня дружина отримує аліменти у розмірі 25% пенсії по інвалідності. Однак, згідно з іншими документами, несподівано виявилося, що колишній чоловік має стабільні та значні доходи від підприємницької діяльності, яку він здійснює протягом останніх 3 років. Відтак,

він не сплачував аліментів з доходів від підприємницької діяльності. На підставі довідки ДПІ державна виконавча служба повинна розрахувати суму заборгованості по аліментах у розмірі 1/4 частини доходів від підприємницької діяльності та стягнути з платника визначений розмір заборгованості.

Припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно

Законом передбачена також можливість, коли право на аліменти припиняється у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. Це означає, що за взаємною згодою батьків той із них, з ким проживає дитина, відмовляється від аліментів на утримання дитини, якщо другий з батьків передає дитині право власності на нерухоме майно (будинок, квартиру, земельну ділянку та ін.). У такому випадку, той з батьків, з ким проживає дитина, цілком бере на себе обов'язок щодо утримання дитини. Такий договір нотаріально посвідчується і підлягає державній реєстрації.

Наприклад, сім'я з трьох осіб мешкає у двокімнатній квартирі, яка є у спільній власності подружжя. Після розірвання шлюбу за рішенням суду з колишнього чоловіка стягують аліменти на утримання неповнолітньої доньки. У нього нова сім'я, він проживає у квартирі нової дружини, через скрутне матеріальне становище не має можливості сплачувати аліменти, однак має бажання допомагати дитині. Колишня дружина має можливість забезпечити утримання дитини, однак її непокоїть думка, що колишній чоловік висуне вимогу про поділ квартири, а це значно погіршить їхні з донькою житлові умови. Виходом із такої ситуації для колишнього подружжя може бути укладення договору, за яким колишній чоловік передає доньці право власності на свою частку квартири, яка є спільною власністю подружжя, а колишня дружина бере на себе обов'язок повністю утримувати дитину.

Участь у додаткових витратах на дитину

Наталія 40 років, працює у сфері нерухомості. Перебува-

ла в шлюбі понад 15 років, має двох доньок 14 та 15 років. Проживають у квартирі, яка належить чоловіку, його матері та дітям. Протягом останніх десяти років чоловік зловживає алкоголем, у стані алкогольного сп'яніння вчиняє насильство щодо Наталії та дітей, неодноразово бив її у присутності дітей. Свекруха теж неодноразово вчиняла скандали, ображала та принижувала Наталію та дітей.

Після чергового випадку коли чоловік сильно побив її у присутності дітей та намагався побити дітей Наталія звернулась по допомогу до міліції, забрала дітей та поїхала до своїх батьків. Висновком експерта встановлено нанесення Наталії легких тілесних ушкоджень, порушена кримінальна справа. Коли через кілька днів Наталія з дітьми повернулась то виявила, що у квартирі замінені замки, свекруха впустила їх у квартиру, але відмовилась надати дитині ключі. Наталія з дітьми деякий час пожили у її батьків у сусідній області, але коли настав час дітям іти до школи були змушені повернутися до Львова та винаймати житло.

Наталія звернулася до суду з позовами про розірвання шлюбу та стягнення аліментів. Вона з дітьми продовжувала винаймати квартиру, оскільки не могла повернутись до квартири. Зважаючи на те, що діти були співвласниками квартири, але не могли там проживати через насильство їх батька та його матері, Наталія звернулась по допомогу до прокуратури. Прокуратурою було подано позов в інтересах дітей для визначення розміру їх часток у квартирі. Наталія сподівалась продати квартиру і на кошти за частки дітей придбати інше житло для дітей, однак свекруха та колишній чоловік відмовлялись продавати квартиру.

Наталія звернулася до суду з позовом про стягнення додаткових коштів на утримання дітей, а саме стягнення з колишнього чоловіка вартості оренди житла, оскільки діти не мали можливості проживати у квартирі, співвласниками якої вони є. Суд задовольнив позов у повному обсязі. Після цього Наталія ще двічі щороку зверталася з такими ж позовами до суду та відсуджувала кошти на оренду житла.

Крім сплати аліментів, батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, які викликані особливими обста-

винами (розвиток здібностей дитини, її хвороба, каліцтво та ін). Той із батьків, з ким проживає дитина, має право звернутись до суду про стягнення додаткових коштів на дитину. Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину визначається рішенням суду з урахуванням обставин, які мають істотне значення. Додаткові витрати на дитину можна сплатити наперед або покривати після їх фактичного понесення – разово, періодично або постійно. Той із батьків, який звертається до суду, має надати суду документи, які засвідчують вартість понесених чи планованих витрат на дитину.

Наприклад, 10-річний син навчається у гімназії, де навчання коштує 800 гривень на рік, він часто хворіє на ГРЗ, і лікарі рекомендують літнє оздоровлення на морі. Дружина перебуває у відпустці по догляду за дитиною – 1,5-річною донькою. Після розірвання шлюбу колишній чоловік сплачує аліменти на утримання дітей, однак відмовляється надавати кошти на оплату навчання та оздоровлення сина. У цій ситуації колишня дружина може звернутися до суду з позовом про стягнення додаткових коштів на дитину, надавши документальне підтвердження вартості навчання та оздоровлення.

Утримання повнолітніх дітей

Крім аліментів на утримання неповнолітніх дітей, закон передбачає можливість стягнення аліментів на повнолітніх дітей, які продовжують навчання. Якщо повнолітні дочка чи син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання. Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання. Визначаючи розмір аліментів, суд враховує матеріальне становище та стан здоров'я обох батьків, матеріальне становище дитини, можливість одного з батьків сплачувати аліменти та інші суттєві обставини.

У випадку звернення до суду з позовом про стягнення аліментів чи додаткових коштів на дитину, Ви повинні розуміти,

що рішення суду на Вашу користь не гарантує Вам отримання коштів. Виконанням рішення суду займається Державна виконавча служба. Саме до неї Вам потрібно буде звернутися після винесення рішення суду разом із виконавчим листом, який Вам повинен видати суд. Державна виконавча служба зобов'язана контролювати виплату аліментів.

Якщо рішення не виконується. Якщо протягом тривалого часу платник ухиляється від сплати аліментів чи сплачує їх у неповному обсязі, Ви маєте право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Для цього Вам потрібно звернутися до Відділу Державної виконавчої служби, яка здійснює виконання рішення за розрахунком заборгованості та до суду з відповідним позовом.

НІКОМУ НЕ РОЗКАЖУ, БО ЯК ПОТІМ ЖИТИ?

АЛЬОНА КРИВУЛЯК

центр «Ла Страда-Україна»

Національна «гаряча лінія» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації працює ще з 1997 року. Відтоді її спеціалісти й спеціалістки надали безліч консультацій, почули багато історій — і дуже різних, і схожих між собою, як дві краплі води. От, наприклад, історія Олени.

Майже щовечора я чую крики, грюкіт і плач, які лунають із сусідньої квартири. Там живе молоде подружжя: побралися два роки тому. А п'ять років тому я познайомила свою подругу Оленку, чарівну й життєрадісну дівчину, зі своїм сусідом Юрком, мужнім і впевненим у собі хлопчиною. То було кохання з першого погляду. Від початку вони спілкувалися так, ніби все життя знали одне одного. Юрко був дуже галантним, красиво залицявся до Оленки: дарував квіти, водив на річку, щоб разом подивитися на захід сонця, віддавав свою куртку, коли вона мерзла. Якось навіть вірш для неї написав. Я дивилася в Оленчині очі й бачила в них щастя. Ніколи доти я не помічала, щоб вона дивилася на когось отак, як на Юрка. То був погляд дівчини, цілковито захопленої своїм чоловіком, яка й не бачить довкола нічого іншого. Інколи я заздрила Олені, тому що боялася ніколи в житті не відчути того, що відчуває вона, не пізнати великої сили кохання. Проте моя заздрість була дуже доброю.

Уся ця романтика переросла у весілля Оленки та Юрка. Якими закоханими і щасливими вони були того дня!

Відтоді ми з Оленкою спілкувалися набагато рідше. Я поставилася до цього з розумінням і не поводилась, як ревнива подруга. Люди створюють свої сім'ї та вже не мають так багато часу на розваги й теревені з друзями. Спершу я намагалася підтримувати з Оленкою телефонний зв'язок, але вона частенько не відповідала чи збивала й писала, що передзвонить сама. І не дзвонила...

Одного вечора я гуляла вулицею зі своїм собакою і побачила, як Оленка повертається з роботи. Вона була дуже

втомлена. Несла величезні тяжкі пакунки, в одному з них торохкотіли пляшки. Я дуже зраділа зустрічі. Хотіла допомогти з пакунками, занести додому. На що почула холодне Оленчине «не треба». Я думала, що ми десь присядемо і хоч трохи поговоримо. Але вона сказала, що дуже поспішає додому, бо в Юрка зараз дуже складний період — його з роботи вигнали, — і вона не хоче залишати його самого. На цьому й попрощались. Я дивилася в її колись життєрадісні, щасливі очі — і бачила очі зовсім інші: червоні, заплакані, сповнені безнадії.

Тепер я дедалі частіше чую, як Юрко (у не надто тверезому стані) постійно кричить на Оленку, лає найнеприємнішими словами, а тоді ще й починає бити. А та лише розпачливо кричить і плаче, плаче, плаче...

Скільки разів я не намагалася поговорити з подругою, але вона вперто уникала моєї допомоги, просила не втручатись. Я не знала, як їй допомогти.

Мені спало на думку взяти наліпку з номером «гарячої лінії» з попередження домашнього насильства та приклеїти на поштову скриньку, звідки Оленка забирає газети. Я дуже переймалася, що Оленка не подзвонить, бо не повірить, що ситуацію можна розв'язати. Аж якось почула в слухавці рідний голос: «Мені так треба з кимось поговорити».

Напевно, з такою ситуацією зіткнулася не тільки Оленка. Жінок, які потерпають від насильства, дуже багато. І майже всі вони не хочуть нікому про це розповідати. Щоб не стати героїнею пліток бабці Тані з третього під'їзду, жінка приховує свої проблеми, залишається з ними наодинці. Вона переживає ситуацію домашнього насильства в собі, а тому стає замкнутою і мовчазною.

Але всякому терпінню настає кінець. І от залякана жінка готова повстати проти агресора.

Коли подолано всі стереотипи на зразок «не виносити сміття з хати» і «що люди скажуть», настає момент рішучості: здається, уже ніщо не зупинить... І раптом з'являється дикий страх. Про це відчуття мені й Оленка сказала. А що, як стане

ще гірше? А може, краще змовчати, жила ж якось досі?.. Тут «бунтарка» впіймала себе на думці, що непомітно повертається в те саме замкнуте коло. Куди ж діваєтся та іскорка сміливості?

Буває, що страх паралізує, і жертва несвідомо намагається відтягнути вирішальний момент. Але навіщо? Це самообман! Адже насильство, якщо воно вже вкоренилося в сім'ї, з часом не вщухатиме, а лише зростатиме. Жертві доводиться терпіти дедалі більше знущань, а сили її тануть. І що довше мовчати, то вищий ризик і загроза життю.

Якщо ви вже забули, коли востаннє почувалися щасливою, то охочіше закриваєтеся в собі, не вірячи в можливість щастя. Така зашореність обмежує вашу свободу вибору віднині жити щасливо й безтурботно, без насильства. Особливо коли всі навколо бачать поруч із вами бездоганного партнера і не запитують: чи й справді все так добре у вашому особистому житті?

А може, допомога вже зовсім близько, може, одне лише слово — і життя вмить зміниться? Та хто ж дізнається про біду і зможе допомогти, якщо мовчати й удавати, що все прекрасно?

Людина, яка вчиняє домашнє насильство, зазвичай дуже боїться, що її дії оцінять збоку, боїться зруйнувати образ — наприклад, «ідеального чоловіка». Саме тому вона всіляко примушує жертв мовчати й миритися з тим, що відбувається. Чи варто підкорюватися егоїзму й агресії? Чи варто підтримувати красиву оболонку стосунків, яка рано чи пізно не витримає натиску? Що впертіше мовчати, то впевненіше почувається агресор, вишукуючи нові й нові способи залякування. А це може призвести до непоправних наслідків.

Мовчання ніколи не зупинить насильства, а лише додасть йому сили. Заявляючи про насильство, ви боретеся за своє майбутнє. Відкриваючи всю правду про насильника, ви рятуєте своє життя! Я дуже рада, що це зробила й Оленка. Вона наважилася розказати про це.

Ми з нею розмовляли понад годину. За цей час Оленка і плакала, і мовчала, і жаліла себе, і раділа, що лишилася живою. Але вона так і не впізнала людину, з якою консультувалася, — свою сусідку. Для неї анонімність і конфіденційність були дуже важливими. Колись вона була впевнена, що нізащо не потрапить у руки чоловіка, який із неї знущатиметься, а тепер ніяк не відповість на власне питання: чому не може від нього піти? Як консультантка я розповіла Оленці про так зване «коло насильства» — для неї ця інформація виявилася новою.

Домашнє насильство циклічне. Коло насильства має певні етапи:

1) наростання напруги;

2) саме насильство;

3) період «медового місяця»: у сім'ї все тихо і спокійно, агресор нібито відчуває провину, просить вибачення, дарує подарунки й обіцяє, що це ніколи не повториться.

Та за деякий час усе починається спочатку — знову наростає напруга, яка завершується актом насильства. Згодом «медовий місяць» дедалі коротшає, а насильство стає дедалі жорстокішим. Агресор уже не просить пробачення, його насильницькі дії стають нормою життя. Важливо розуміти, що це триватиме доти, доки жертва вирішить розірвати коло.

На превеликий жаль, багато жінок роками терплять неприйнятне ставлення, переконуючи себе, що «це правильно» або «так буде краще», не ставлячи питання, для кого це краще й чому.

На «гарячій лінії» ми з Оленкою виробили кілька стратегій розв'язання ситуації домашнього насильства. Перший етап — розповісти про проблему комусь із близьких, не тримати все в собі; якщо є змога, певний час пожити окремо від чоловіка (у батьків, родичів, друзів), щоб обдумати подальші дії; утілити в життя якусь свою заповітну мрію, яка може принести щастя й радість.

..Чимало моїх знайомих, які чудово знають, у якій сфері

я працюю, висловлюються на зразок: «То чому ці жінки не йдуть від чоловіків?», «Навіщо вона все це терпить?», «Скільки можна жити з таким чоловіком?» Проте слід пам'ятати: збоку ситуація завжди здається простішою, ніж ізсередини.

Начебто очевидно, що ніхто не хоче бути приниженим і жити в страху з людиною, яка колись присягалась у вічному коханні. Але саме цей страх робить жінку безпомічною. На це й розраховує агресор. Боячись, що чоловік може проявити ще більшу агресію, жінка терпить насильство і не наважується змінити своє життя.

Зазвичай агресор діє за випробуваною тактикою: завжди звинувачує в тому, що сталося, свою партнерку, примушує її звикнутися з думкою, ніби вона сама в усьому винна. Приймаючи таку позицію, жінка намагається «не виводити чоловіка з себе», адже вважає, що саме в її поведінці — причина його спалахів люті. Звичка «зливатися з місцевістю» заважає жінці усвідомити те, що так добре видно збоку: насильство повторюється і буде повторюватися доти, доки агресор не вирішить змінити свою тактику, або доки жертва не побачить реальної ситуації.

Ще один серйозний аргумент на користь «терпіння» — страх жінки залишитися самою. Він особливо сильний, коли всі довкола втовкмачують їй, що в домі мусить бути хоч який-небудь, але чоловік-хазяїн. Страх самотності приглушує здоровий глузд, викривлює уявлення про сутність сімейного життя.

Ще одна важлива тема маніпуляцій партнера-агресора — діти. (В Оленки та Юрка дітей не було, але ж є інші сім'ї, які переживають такі ситуації.) Бажаючи зберегти сім'ю заради дітей, утішаючись стереотипами, що все залежить тільки від неї, адже «жінка — берегиня домашнього вогнища», а «дітям потрібен батько», жінка не помічає, що в такий спосіб не захищає дітей, а підставляє їх під удар. Діти теж стають заручниками ситуації. Регулярно бачачи насильство в сім'ї, вони привчаються приймати його як норму й терпіти або ж, навпаки, проявляти агресію. Батьки — перші вчителі в житті кожної дитини, і діти переносять їхню модель стосунків у свої майбутні сім'ї.

Якщо опитати жінок, які терплять насильство, то напевно в кожної жертви знайдеться свій мотив залишитися з агресором: окрім названих вище, це також фінансова залежність від чоловіка, квартирне питання (немає куди піти), релігія, надії, навіть секс. І багато іншого. Лише сторонньому спостерігачеві всі ці «аргументи» здаватимуться абсурдними. Для самих постраждалих вони часто є основою життя.

Розповідати жінкам про їхнє становище здебільшого неефективно. Жінка зможе змінити своє життя тільки тоді, коли навчиться любити й поважати себе. Завжди є причина, яка змушує залишитися, однак, починаючи з малого, можна досягнути значно більшого.

...Сьогодні ввечері я була втомлена після роботи, але дуже зраділа, що на «гарячу лінію» подзвонила Оленка. Вона змогла, вона наважилася, вона –велика молодчина. Я вирішила не їхати додому громадським транспортом, а пройтися пішки — чудова погода сприяла. Ідучи через парк, я міркувала про те, як складно буває почати життя з нової сторінки, викреслити з нього людину, яка засіла десь глибоко в серці, повірити у свої сили, які, здавалося, давно вичерпано.

Я йшла повз дитячий майданчик і ненароком почула розмову мами та дівчинкою років восьми-дев'яти. Дівчинка розповідала, що сьогодні в школі її вдарив однокласник за те, що вона ненавмисне зачепила його телефон, і той упав. Мама обговорювала з дитиною цей випадок, пояснювала, як краще розв'язати конфлікт, а потім додала: «Наталочко, запам'ятай, будь ласка, що ніхто й ніколи не має права піднімати на тебе руку, принижувати тебе чи робити щось проти твоєї волі. Ніхто, ніколи і за жодних обставин!» Я слухала ці слова й думала: як добре, що мама вже зараз каже дитині такі правильні речі. І як добре, що між ними такі довірливі стосунки.

Аж тут у моїй кишені задзвонив телефон. Я прийняла виклик і почула рідний голос: «Привіт. Мені тебе так бракувало. Так багато всього треба тобі розповісти. Я хочу побути в тебе кілька днів, ти не проти?»

ЧОЛОВІК НЕ ДОЗВОЛЯЄ ПРАЦЮВАТИ: ТУРБОТА ЧИ НАСИЛЬСТВО?

АЛЬОНА ЗУБЧЕНКО, АЛЬОНА КРИВУЛЯК

Центр «Ла Страда-Україна»

Дуже часто ми — жінки — не відчуваємо тонкої межі між чоловічою турботою і насильницькими діями. Звісно, хочеться завжди бачити свою «половинку» в гідному світлі, щоби почуватися, мов за кам'яною стіною, щоби подруги заздрили таким ідеальним стосункам.

У нашому суспільстві все ще побутують безліч стереотипів про жінок, їхнє місце, можливості й обов'язки, як-от: місце жінки — на кухні; за дітьми мусить доглядати жінка; жінка має тримати дім у чистоті й чекати чоловіка з роботи; жінка має виконувати «жіночу роботу», а не працювати; жінка мусить слухатися чоловіка і робити, як він каже; і багато інших.

Часто ретрансляторами цих стереотипів є й самі жінки. Так було й у випадку Елі, яка звернулася на Національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації.

«Вітаю! Знаєте, я взагалі не думала до вас звертатися, але подруга наполягла. Вона вважає, що чоловік хоче мене постійно контролювати і обмежує мою свободу. А справа-то зовсім дріб'язкова. Він просто не хоче, щоб я працювала. Чоловік каже, що він і так чудово заробляє, а мої обов'язки — вдома прибирати і за дитиною дивитися. Мені, звісно, іноді хочеться якось себе реалізувати в житті й теж піти на роботу, адже буденність так гнітить. Але з іншого боку — чоловік дає мені стільки грошей, скільки мені потрібно (за його словами). Та й узагалі, мені здається, це смішно вважати насильством! Він мене не б'є і не ображає, добре ставиться до дітей».

Якщо подивитися на цю ситуацію з одного боку, то справді, що тут страшного, коли чоловік хоче, щоб ви не

працювали, — ну сиди собі вдома, доглядай за дітьми, готуй їсти, пери білизну, мий посуд... Але з іншого боку — кожна й кожен із нас має право на реалізацію себе як особистості. І якщо в людини виникає бажання піти працювати (на повний день, півдня або за вільним графіком), ніхто не може їй цього заборонити. Проте деякі чоловіки негативно реагують на бажання жінки працювати, і, звісно, багато хто готовий аргументувати таку позицію.

Спеціалістки центру «Ла Страда-Україна» і консультантки Національної «гарячої лінії», яка працює на його базі ще з 1997 року, стикаються з такими ситуаціями щодня. Статистика свідчить, що кожна третя жінка в Україні потерпає від домашнього насильства. І випадки, коли чоловік забороняє дружині працювати чи навчатися, бурхливо реагує на її можливі відрядження чи робочі зустрічі, теж непоодинокі. Важливо розуміти, що заборона працювати, ультиматуми, погрози — наприклад, розлученням або розставанням із дітьми — це насильство в сім'ї, а за такі дії передбачено адміністративну відповідальність.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає чотири види насильства: фізичне, психологічне, сексуальне й економічне. Заборона працювати — ніщо інше, ніж економічне насильство, поряд з обмеження доступу до їжі та необхідних речей, примушуванням до жебрацтва і майновим шантажем.

Насильство неприйнятне не лише за українським законодавством, а й за міжнародним. Згідно з Конвенцією Ради Європи «Про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яку Україна готується ратифікувати найближчим часом, «домашнім насильством є всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання, або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й

жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні».

Заборона працювати — це антиєвропейська позиція, що сягає корінням у давні часи експлуатації та дискримінації жінок. А ми всі прагнемо жити в цивілізованому суспільстві, з рівними правами та можливостями усіх його членів.

Ми зібрали «найпопулярніші» аргументи чоловіків про те, чому жінка не має працювати.

1. «Мама й бабуся не працювали, і дружина не працюватиме». У сім'ї чоловіка з покоління в покоління жодна з жінок не працювала. Головою сім'ї завжди був чоловік, він забезпечував сім'ю фінансово. А жінка виконувала роль берегині домашнього вогнища. Чоловік звик до такого типу взаємин у родині, тож не розуміє, чому має бути по-іншому.

У такому випадку варто серйозно поговорити з чоловіком щодо майбутнього сім'ї. Часто чоловік адекватно сприймає аргументовану позицію дружини, переглядає своє ставлення до проблеми, починає розуміти й поважати жінчину свободу й потребу самореалізації. Жінка може поділитися досвідом своєї родини, в якій мама працювала, і це не мало негативного впливу на сім'ю. Нерідко позитивні життєві приклади переконують, що робота — не завада сім'ї, а навпаки, часто привносить у сімейне коло щось нове, цікаве, додає енергії та навіть просто тем для розмов. Світ змінюється, сучасна економічна ситуація сприяє тому, що дедалі більше жінок входять на ринок праці. За статистикою, в Україні працюють 60–80% жінок: сімей, у яких один член може забезпечити всіх, дуже мало.

2. «Хто доглядатиме дітей?» Багатьом чоловікам непросто спілкуватися з дітьми, особливо сам на сам. Виходячи з власного досвіду, чоловік визначає, скільки часу необхідно спілкуватися з дитиною та дружиною, і навіть не замислюється, чи цей час якісний, чи його вдосталь близьким. Окрім того, існує переконання, що забирати дитину із садочка чи школи,

годувати її, купати, гратися — це завдання жінки. Натомість поцілувати дитину, прийшовши з роботи, а потім ще, може, почитати їй казку (якщо буде настрій) — «обов'язок» чоловіка.

Насправді виховання дитини — обов'язок обох батьків: і мами, і тата. Це передбачено нормами Конституції та Сімейного кодексу України. Тож позиція «виховувати дитину має тільки жінка» хибна не лише з морального й етичного погляду, а й із правового. Якщо чоловік наполягає на такій позиції, може знадобитися допомога сторонньої особи. Часто нею може виступити авторитетна для чоловіка людина — його мама, тато, друг. Або психолог. Навіть телефонної бесіди із психологом може бути достатньо, щоби підготуватися до складної розмови. Але потрібно розуміти, що в складній ситуації є дві сторони, і враховувати необхідно думки обох, тому сімейна консультація — найкращий спосіб розв'язати проблему.

3. «Я що, мушу сам собі готувати вечерю?» Багатьох чоловіків дуже лякає, що дружина, коли піде на роботу, приділятиме значно менше уваги домашньому господарству. Тоді сімейні клопоти доведеться розділяти. А до цього, на жаль, не кожен чоловік готовий. І далеко не кожен розуміє, що хатні обов'язки не є обов'язками жінки: це спільна робота всіх членів сім'ї.

Питання «повинності» жінки робити щось для чоловіка в самій своїй суті є дискримінаційним. Батьки, вихователі, вчителі, які є носіями таких стереотипів, передають дітям відповідні уявлення: дитячий мозок сприймає стереотип як аксіому й несе далі у своєму вже дорослому житті. Тому й існує переконання, що жінка повинна готувати, повинна прибирати, повинна сидіти вдома, повинна, повинна, повинна... Нерідко жінки, як і чоловіки, навіть не замислюються — чому так? Чоловіка все влаштовує, а жінка... от мислити жінка й не повинна.

У сімейній взаємодії потрібно виробити алгоритм дій: що робити, коли виникає суперечлива чи конфліктна ситуація.

Перший крок — спокійна відверта розмова, з поясненням своєї позиції, з прикладами. Важливо вислухати й думку другої сторони. Слухати й чути — основа поваги та підтримки в стосунках. Готуючись до розмови, варто порадитись із психологом.

4. «Ти там зустрінеш іншого чоловіка і підеш від мене». Кожен чоловік на свідомому чи підсвідомому рівні хоче, щоб його жінка належала тільки йому. Звісно, він перейматиметься, чи не задивиться на вашу легку сукню хтось із ваших колег-чоловіків. Або, ще гірше, запросить на обід, а ви радо погодитеся. Ревнощі — одна з причин, чому чоловік не хоче відпускати дружину на роботу.

Кожна людина має право на спілкування. А робота дає можливості для його реалізації. З правового погляду будь-яке обмеження свободи та прав людини є протизаконним. Фахівці називають це насильством, переважно психологічним. Постійні вияви образи та недовіри — типові приклади психологічного насильства й тиску. Часто заборони переростають в обмеження, а далі — в контроль і покарання за «непослух». У таких випадках потрібна систематична робота з чоловіком, встановлення чи налагодження довірливих стосунків у сім'ї. На жаль, без психолога тут розібратися дуже складно.

5. «Я вже не буду головним». Чи не кожен чоловік, навіть якщо не зізнається про це вголос, шалено боїться, що дружина може заробляти більше за нього. Його бентежить, як він при цьому виглядатиме в очах колег і друзів. Це свідчить про невпевненість у собі та своїх можливостях, висування своїх потреб та інтересів на перше місце. Чоловік міркує так: «Вона зароблятиме гроші, зможе сама вирішувати, що купити, а що ні, почуватиметься самостійною і не слухатиметься». Або навіть: «Тепер вона не проситиме щось їй купити, а зможе купити сама. Я не буду головним». Гроші були й залишаються головним інструментом маніпулювання. Людина, яка має гроші, може самостійно вирішувати, куди йти і що робити. А чоловіки бояться втратити місце «головного розпорядника» в сім'ї, тому й забороняють дружині працювати.

У такому випадку варто порадитися з психологом про те, як правильно побудувати розмову з чоловіком. Тут треба розуміти, що здорові сімейні стосунки — це паритетні стосунки, в основі яких лежить повага й довіра. Коли чоловік зрозуміє, що жінка не має наміру використовувати свої нові можливості й роботу проти сім'ї та нього, коли довірятиме їй і собі — то зможе переглянути свою позицію та поставитися до вибору жінки з розумінням. Найпростіший спосіб — зателефонувати на «гарячу лінію» і поговорити з консультанткою.

Якщо ви прийняли рішення піти на роботу, щоб реалізувати себе і звільнитися від побутової рутини, поговоріть зі своїм чоловіком і розвійте його страхи. Щира й відверта розмова справді може допомогти. А якщо чоловік не зважає на ваші аргументи, не чує або не хоче чути вашу думку, подумайте: можливо, це не просто страх і турбота про вас, а контроль і обмеження вашої свободи? У такому разі йдеться про насильством в сім'ї та дії, за які передбачено адміністративну відповідальність.

Члену сім'ї, який вчинив насильство, уповноважені підрозділи органів Національної поліції виносять офіційне попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї — за умови, що в його діях немає ознак злочину. Про попередження особі повідомляють під розписку. Тобто працівник поліції має попередити кривдника чи кривдницю про неприпустимість таких дій.

Якщо насильство вчинено повторно, може бути винесено захисний припис, який забороняє вчиняти дії стосовно конкретної особи. Але для цього постраждала особа має викликати поліцію. Без повідомлення про факти насильства неможливо притягнути порушника до відповідальності. Про це слід пам'ятати і щоразу, коли є факт або загроза вчинення насильства, звертатися до правоохоронних органів. Інформація про виклики поліції стане вагомим доказом систематичності вчинення правопорушення, якщо постраждала особа вирішить звернутися до суду.

Вчинення економічного насильства може тягнути за собою відповідальність у вигляді громадських робіт або адміністративного арешту на строк до семи діб.

Дбайте про себе та своїх близьких і пам'ятайте: шлюб не може обмежувати свободу людини, а здорові сімейні стосунки будуються на основі любові, довіри й розуміння, а ніяк не примусу, залякування чи обмежень.

ДОДАТКИ

Начальнику Н-ського ВП ГУНП
України у Львівській області
ПІБ заявниці,
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1,
м. Львів
т. 022 2222222

ЗАЯВА

3 лютого 2018 року мій чоловік (ПІБ чоловіка) прийшов додому п'яний близько 21 год. Він вчинив сварку, ображав та принижував мене нецензурною лайкою, погрожував убивством, шарпав за руки. Все це відбувалось у присутності нашої неповнолітньої дитини (ПІБ дитини) 2009 року народження. Я сильно злякалась, бо таке відбувалось вже не вперше, переживала, що він може накинутись і на дитину. Дитина сильно злякалась, плакала, потім довго не могла заснути.

Протиправна поведінка (ПІБ чоловіка) негативно впливає на стан мого здоров'я та здоров'я дитини, ми живемо в постійному страху за своє здоров'я і життя.

У діях мого чоловіка міститься склад адміністративного правопорушення передбаченого ст. 173-2, а саме вчинення домашнього насильства. (ПІБ чоловіка) вчиняє у сім'ї як фізичне так і психологічне насильство, щодо мене та дитини.

Відповідно до закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо

третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі **або стала свідком (очевидцем) такого насильства»**

Чоловік протягом багатьох років зловживає алкоголем, вчиняє у квартирі сварки та бійки, нищить меблі та хатнє майно. Я неодноразово зверталась до Н-ського ВП по допомогу, однак профілактичні бесіди, проведені з чоловіком (ПІБ чоловіка), не дали жодного результату, і він надалі продовжує свою протиправну поведінку. Його поведінка негативно впливає на психологічний стан та розвиток нашої дитини, оскільки всі сварки і бійки відбуваються у її присутності.

Враховуючи все вищесказане прошу вжити заходів для припинення протиправної поведінки (ПІБ чоловіка) і притягти його до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства 03.02.2018 року щодо мене та неповнолітньої дитини (ПІБ дитини) 01.01.2009 року народження. Прошу мене повідомити про вжиті заходи.

(Дата) (Підпис)

ДОДАТОК 2. ЗАЯВА У ПОЛІЦІЮ ПРО ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА ТА НАНЕСЕННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Начальнику Н-ського ВП ГУНП України у Львівській області
ПІБ заявниці,
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
т. 222 2222222

ЗАЯВА

3 лютого 2018 року мій чоловік (ПІБ чоловіка) прийшов додому п'яний близько 21 год. Він вчинив сварку, ображав та принижував мене нецензурною лайкою, погрожував убивством, шарпав за руки. Потім він стиснув мої руки та почав бити головою до стіни і копати по ногах. Я крикнула дітям, щоб викликали поліцію, і тоді (ПІБ чоловіка) кинув мене на підлогу, сильно копнув у живіт та вибіг з квартири.

Я дуже погано почувала себе вночі і наступного дня зранку звернулася за медичною допомогою до поліклініки. В даний час проходжу лікування.

(ПІБ чоловіка) протягом багатьох років зловживає алкоголем, вчиняє у квартирі сварки, неодноразово бив мене. Я неодноразово зверталась до Н-ського ВП по допомогу, однак профілактичні бесіди, проведені з чоловіком ПІБ, не дали жодного результату, і він надалі продовжує свою протиправну поведінку. Його поведінка негативно впливає на психологічний стан та розвиток наших дітей, оскільки всі сварки і бійки відбуваються у їхній присутності.

Прошу притягнути (ПІБ чоловіка) до кримінальної відповідальності за нанесення мені тілесних ушкоджень 3 лютого 2018 року, надати мені скерування на судово-медичну експертизу та вжити передбачених законодавством заходів до захисту мене та неповнолітніх дітей від насильства зі сторони (ПІБ чоловіка).

(Дата) (Підпис)

Франківський районний суд м. Львова
Позивач: ПІБ дружини,
ІПН 1111111111
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 011 1111111
адреса електронної пошти відсутня
Відповідач: (ПІБ чоловіка),
ІПН 2222222222
який проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 022 2222222
адреса електронної пошти відсутня

ПОЗОВНА ЗАЯВА
про розірвання шлюбу

Я вступила в шлюб з відповідачем 22 вересня 2009 року. У шлюбі з відповідачем маю спільну неповнолітню дитину: Анну 01.01.2010 року народження.

Життя з відповідачем не склалося. Протягом спільного життя відповідач зловживав алкоголем, не приділяв уваги сім'ї та вихованню дитини. Протягом останніх двох років відповідач постійно пив, нищив хатнє майно, вчиняв сварки та неодноразово бив мене. Я зверталася по захист до поліції, однак вжиті працівниками поліції заходи не мали жодного впливу. Відповідач продовжує свої протиправні дії, зробив спільне життя неможливим. Востаннє відповідач сильно побив мене та погрожував вбивством 3 лютого 2018 року. Відповідач не дає жодних коштів на утримання дитини, ніде офіційно не працює, підробляє в різних місцях і витрачає всі гроші на випивку. Поведінка відповідача негативно впливає на психологічний стан та розвиток дитини.

Шлюбні відносини між нами припинені. Дитина після розірвання шлюбу залишається проживати зі мною.

Наше подальше життя у шлюбі є неможливим, адже наші

відносини давно вже не ґрунтуються на взаємоповазі, любові, дружбі, взаємодопомозі, як це передбачено Сімейним кодексом України. Я прагну припинити подружні відносини із відповідачем. Діти після розірвання шлюбу залишається проживати зі мною.

Стаття 24 Сімейного кодексу України передбачає добровільність шлюбу, а саме: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається».

Враховуючи все вище сказане та керуючись ст. ст. 24, 55, 56, 104, 105, 110 Сімейного кодексу України та ст. ст. 3, 15, 110, 118, 119 Цивільного процесуального кодексу України, –

Інших позовів до відповідача про розірвання шлюбу я не подавала. Письмові докази подані в копіях, оригінали знаходяться в мене, свідоцтво про шлюб подано в оригіналі та копії.

Враховуючи все вищесказане та керуючись ст. ст. 24, 55, 56, 104, 105, 110 Сімейного кодексу України та ст. ст. 184, 175, 177, Цивільного процесуального кодексу України:

ПРОШУ:

1. Розірвати шлюб, укладений між ПІБ дружини та ПІБ чоловіка, зареєстрований 22 вересня 2009 року.

Додаток:

1. Свідоцтво про одруження.
2. Копія свідоцтва про народження дитини.
3. Копії Відповідей Н-ського ВП ГУНП у Львівській області
4. Копія Позовної заяви
5. Квитанція про сплату судового збору.

(Дата) (Підпис)

Франківський районний суд м. Львова
Позивач: ПІБ матері,
ІПН 1111111111
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 011 1111111
адреса електронної пошти відсутня
Відповідач: ПІБ батька,
ІПН 2222222222
який проживає: вул. Хмарна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 022 2222222
адреса електронної пошти відсутня

ПОЗОВНА ЗАЯВА
про стягнення аліментів

У 2015 році ми з відповідачем розірвали шлюб. У нас в шлюбі є двоє дітей: Остап 01.01.2010 року народження та Марія 01.01.2007 року народження. Діти проживають зі мною.

З часу розірвання шлюбу відповідач не надає жодних коштів на утримання дітей.

(ПІБ чоловіка) має рівні зі мною обов'язки по утриманню дітей, відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу № 7 Європейської Конвенції. Відповідно до ст..180 «Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття», відповідно ст..8 Закону України «Про охорону дитинства» «Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України». Я звертаюся до суду з позовом про стягнення аліментів, оскільки це є засобом судового захисту вказаних прав, який передбачений законодавством України та гаран-

тований нормами міжнародного законодавства.

Відповідач має можливість утримувати дитину. Він працює (вказати посаду та місце праці, якщо відомо) та має заробітну плату понад 12000 грн. (вказати суму якщо відомо).

Інших позовів до відповідача про стягнення аліментів я не подавала. Письмові докази подані в копіях, оригінали знаходяться в мене.

Враховуючи все вищенаведене, а також те, що відповідач є працездатною особою, інших утриманців у нього немає і те, що він має можливість утримувати дитину та на підставі ст. 180, 181, 182, 183 Сімейного кодексу України, законом України «Про державний бюджет України на 20164 рік», ст..5 Протоколу №7 Європейської Конвенції, ст. 51 Конституції України, та ст. 184, 175, 177, Цивільного процесуального кодексу України.

ПРОШУ:

Стягувати із відповідача (ПІБ чоловіка), на мою користь аліменти на утримання дітей ПІБ дата року народження та ПІБ дата року народження у розмірі 1\2 частини від усіх видів доходів, але не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку щомісячно до досягнення дитиною повноліття.

Додаток:

1. Копії свідоцтв про народження дітей.
2. Копія довідки про склад сім'ї і прописку
3. Копія позовної заяви.

(Дата) (Підпис)

ДОДАТОК 5. ПОЗОВНА ЗАЯВА ПРО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У ТВЕРДІЙ ГРОШОВІЙ СУМІ

Позивач: ПІБ матері,
ІПН 1111111111
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 011 1111111
адреса електронної пошти відсутня
Відповідач: ПІБ батька,
ІПН 2222222222
який проживає: вул. Хмарна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 022 2222222
адреса електронної пошти відсутня

ПОЗОВНА ЗАЯВА
про стягнення аліментів

У 2012 році ми з відповідачем розірвали шлюб. У нас в шлюбі є двоє дітей: Остап 2003 року народження та Марія 2007 року народження. Діти проживають зі мною.

З часу розірвання шлюбу відповідач не надає жодних коштів на утримання дітей. Я витрачаю щомісячно понад 8000 грн. на забезпечення дітям належного харчування, одягу та взуття, шкільного приладдя та книжок, відпочинку та дозвілля.

(ПІБ чоловіка), має рівні зі мною обов'язки по утриманню дітей, відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу № 7 Європейської Конвенції. Відповідно до ст..180 «Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття», відповідно ст..8 Закону України «Про охорону дитинства» «Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України». Я звертаюся до суду з позовом про стягнення аліментів, оскільки це є засобом судового захисту вказаних

прав, який передбачений законодавством України та гарантований нормами міжнародного законодавства.

Відповідач має можливість утримувати дитину. Він працює неофіційно (якщо відомо вказати вид діяльності чи місце праці) та має значні нерегулярні доходи.

Інших позовів до відповідача про стягнення аліментів я не подавала. Письмові докази подані в копіях, оригінали знаходяться в мене, свідоцтво про шлюб подано в оригіналі та копії.

Враховуючи все вище наведене, а також те, що відповідач є працездатною особою, інших утриманців у нього немає і те, що він має можливість утримувати дитину та на підставі ст. ст. 180, 181, 182, 184 Сімейного кодексу України,, ст..5 Протоколу №7 Європейської Конвенції, ст. 51 Конституції України, та ст. 184, 175, 177 Цивільного процесуального кодексу України

ПРОШУ:

Стягувати із відповідача (ПІБ чоловіка), на мою користь аліменти на утримання дітей ПІБ дата року народження та ПІБ дата року народження у розмірі 2000 (бажана сума) грн. на кожну дитину щомісячно до досягнення дитиною повноліття.

Додаток:

1. Копії свідоцтв про народження дітей.
2. Копія довідки про склад сім'ї і прописку
3. Копія позовної заяви.

(Дата) (Підпис)

ДОДАТОК 6. ЗАЯВА ВИДАЧУ СУДОВОГО НАКАЗУ ПРО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У ЧАСТЦІ ВІД ЗАРОБІТКУ

Франківський районний суд м. Львова
Заявник: ПІБ матері,
ІПН 1111111111
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 011 1111111
адреса електронної пошти відсутня
Боржник: ПІБ батька,
ІПН 2222222222
який проживає: вул. Хмарна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 022 2222222
адреса електронної пошти відсутня

ЗАЯВА
про видачу судового наказу про стягнення аліментів на дитину

У 2015 році ми з (ПІБ батька) дітей розірвали шлюб. У нас в шлюбі є двоє дітей: Остап 01.01.2010 року народження та Марія 01.01.2007 року народження. Діти проживають зі мною. З часу розірвання шлюбу боржник не надає жодних коштів на утримання дітей, хоча має таку можливість, бо працює (посада і місце праці).

Боржник має рівні зі мною обов'язки по утриманню дітей, відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу №7 Європейської Конвенції. Відповідно до ст..180 «Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття», відповідно ст..8 Закону України «Про охорону дитинства» «Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України».

Рівні обов'язки батька і матері по утриманню дитини оз-

начають, що батько зобов'язаний надавати на утримання дитини, як мінімум, половину прожиткового мінімуму встановленого законом для дітей певного віку, відповідно до ст. 182 Сімейного кодексу України.

Відповідно до ст. 161 ЦПК України, судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину.

Враховуючи те, що боржник є працездатною особою, інших утриманців у нього немає і те, що він має можливість утримувати дітей та керуючись ст. 80, 84, 141, 180, 181, 182, 183, 184 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу № 7 Європейської Конвенції, ст. 51 Конституції України, та ст. 160, 161, 163 Цивільного процесуального кодексу України,

ПРОШУ:

Видати судовий наказ про стягнення з боржника ПІБ батька дітей, на мою користь аліментів на утримання дітей ПІБ дата року народження та ПІБ дата року народження у розмірі 1\3 частини від всіх видів доходів, але не менше 50% прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку щомісячно до досягнення дитиною повноліття.

Додаток:

1. Копії свідоцтв про народження дітей.
2. Копія довідки про склад сім'ї і прописку.
3. Копія паспорту та ідентифікаційного коду заявниці і боржника (за наявності).
5. Копія заяви.

(Дата) (Підпис)

ДОДАТОК 7. ЗАЯВА ПРО ВИДАЧУ СУДОВОГО НАКАЗУ ПРО СТЯГНЕННЯ АЛІМЕНТІВ У ТВЕРДІЙ СУМІ

Франківський районний суд м. Львова
Заявник: ПІБ матері,
ІПН 1111111111
яка проживає: вул. Сонячна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 011 1111111
адреса електронної пошти відсутня
Боржник: ПІБ батька,
ІПН 2222222222
який проживає: вул. Хмарна, 11, кв. 1, м. Львів
тел.: 022 2222222
адреса електронної пошти відсутня

ЗАЯВА
про видачу судового наказу про стягнення аліментів на дитину

У 2015 році ми з ПІБ батька дітей розірвали шлюб. У нас в шлюбі є двоє дітей: Остап 01.01.2010 року народження та Марія 01.01.2007 року народження. Діти проживають зі мною. З часу розірвання шлюбу боржник не надає жодних коштів на утримання дітей, хоча має таку можливість, бо неофіційно працює (вид роботи), має значні нерегулярні доходи.

Боржник має рівні зі мною обов'язки по утриманню дітей, відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу №7 Європейської Конвенції. Відповідно до ст..180 *«Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття»*, відповідно ст..8 Закону України «Про охорону дитинства» *«Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України».*

Рівні обов'язки батька і матері по утриманню дитини означають, що батько зобов'язаний надавати на утримання дитини, як мінімум, половину прожиткового мінімуму встановленого законом для дітей певного віку, відповідно до ст. 182 Сімейного кодексу України.

Відповідно до ст. 161 ЦПК України, судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі в розмірі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Враховуючи те, що боржник є працездатною особою, інших утриманців у нього немає і те, що він має можливість утримувати дітей та керуючись ст. 80, 84, 141, 180, 181, 182, 183, 184 Сімейного кодексу України, ст..5 Протоколу № 7 Європейської Конвенції, ст. 51 Конституції України, та ст. 160, 161, 163 Цивільного процесуального кодексу України,

ПРОШУ:

Видати судовий наказ про стягнення з боржника ПІБ батька дітей, на мою користь аліментів на утримання дітей ПІБ дата року народження та ПІБ дата року народження у розмірі 50% прожиткового мінімуму на кожну дитину відповідного віку щомісячно до досягнення дитиною повноліття.

Додаток:

1. Копії свідоцтв про народження дітей.
2. Копія довідки про склад сім'ї і прописку.
3. Копія паспорту та ідентифікаційного коду заявниці і боржника (за наявності).
5. Копія заяви.

(Дата) (Підпис)

Сихівський районний суд м. Львова
Заявник: ПІБ, адреса
адреса електронної пошти відсутня.
Заінтересована особа: ПІБ, адреса
т. _____
адреса електронної пошти відсутня.

ЗАЯВА
про видачу обмежувального припису

Я проживаю у квартирі за адресою: м. Львів, вул. Світла, яка є у власності моїх дітей.

Заінтересована особа ПІБ є моїм колишнім чоловіком та проживає разом з нами у квартирі після розірвання нашого шлюбу у 2012 році.

Я є колишньою дружиною ПІБ та потерпаю від насильства з його сторони вже протягом багатьох років. Поведінка ПІБ негативно впливає на моє здоров'я та працездатність. Я працюю практичним психологом у школі, після нічних скандалів, сварок, образ та погроз з боку колишнього чоловіка, я не можу належним чином виконувати свої професійні обов'язки. Крім того, я маю хронічну хворобу «хронічна лімфоцитарна лейкемія I стадії», що підтверджується висновком лікаря. У такому стані мені необхідно уникати стресів, негативних емоційних навантажень, проте через систематичну протиправну поведінку ПІБ, я змушена постійно лікуватися.

Я та діти неодноразово зверталися за захистом до правоохоронних органів починаючи з 2012 року, проте це не дало жодного результату і ПІБ не змінив своєї поведінки.

ПІБ неодноразово виносились офіційні попередження про недопустимість вчинення насильства в сім'ї, його було взято на профілактичний облік в районний ВП ГУНП у Львівській області, як особу, яка вчинила насильство в сім'ї, він неодноразово притягався до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, що свідчить про систематичність вчинення насильства в сім'ї.

Так, ПІБ було притягнуто до адміністративної відповідальності (постанови суду у додатку).

10 березня 2018 року, мій колишній чоловік чекав мене біля школи, коли я вийшла зі школи, він почав обзивати мене нецензурними словами у присутності моїх учнів та колег, переслідував мене зі школи до дому, зайшовши до квартири він далі продовжував обзивати мене і погрожувати фізичною розправою. Я зателефонувала у поліцію та після приїзду працівників поліції написала заяву. Працівниками поліції було складено 11 березня 2018 року протокол про вчинення домашнього насильства та передано справу до суду.

Відповідно до закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» – обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи;

Відповідно до ст..26 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» рішення про видачу обмежувального припису обмежувального припису приймається на підставі оцінки ризиків у порядку визначеному ЦПК України. Оцінка ризиків – оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи.

ПІБ вчиняє насильство щодо мене протягом багатьох років, не зважає на заходи вжиті поліцією і судом, після кожного рішення суду він сильно напивається і його поведінка стає ще агресивнішою і жорстокішою, і він погрожує мені розправою та стверджує, що нічого йому за це не буде. Він неодноразово втілював в життя свої погрози та бив мене.

Зважаючи на це, я переконана, що вірогідність продовження та повторного вчинення насильства ПІБ щодо мене, а також настання тяжких наслідків для мого здоров'я є дуже високою, і тому звертаюся до суду з заявою про видачу обмежувального припису, оскільки попередні заходи вжиті поліцією та судом до ПІБ виявились неефективними та не захистили мене від насильства.

Враховуючи вищевказане та на підставі ст..26 закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст..ст. 350-3-350-6 ЦПК України

ПРОШУ:

Видати обмежувальний припис, яким вжити наступні заходи тимчасового обмеження прав ПІБ та покладення на нього обов'язків:

1. Заборонити ПІБ перебувати в місці спільного проживання з постраждалою особою ПІБ за адресою м. Львів, вул. Світла строком на 6 місяців.

2. Заборонити ПІБ наближатися на відстань менше 300 м до місця проживання постраждалої особи ПІБ за адресою м. Львів, вул. Світла та місця праці постраждалої особи ПІБ ЛЗШ № 40 за адресою м. Львів, вул. Конопниці строком на 6 місяців.

3. Заборонити ПІБ вести телефонні переговори з постраждалою особою ПІБ або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб строком на 6 місяців.

Додаток:

1. Довідка з місця проживання про склад сім'ї.
2. Копії відповідей з поліції
3. Копії постанов про притягнення до відповідальності
4. Медична довідка.
5. Копія довідки про перебування кривдника на обліку в поліції
6. Копія заяви.

(Дата) (Підпис)

ЗМІСТ

ЗМІСТ

Вступ .. .. ..

Темні відтінки чеського кришталю. 120
Наталка Сняданко
Психологічний коментар 129
Людмила Никоненко, Катерина Бороздіна
Тато в доброму гуморі 131
Євгенія Кононенко
Психологічний коментар 146
Людмила Никоненко, Катерина Бороздіна
Гіркий запах батька. 150
Сергій Осока
Психологічний коментар 156
Анастасія Коренькова, Катерина Бороздіна
Падати пляцком. 159
Лариса Денисенко
Психологічний коментар 168
Людмила Никоненко, Катерина Левченко
Юліус, або Темне індиго. 171
Юрій Андрухович
Психологічний коментар 191
Анастасія Коренькова, Катерина Левченко

ЗАКОНОДАВСТВО

Передмова.. 197
Як відрізнити насильство від конфлікту. 198
Проблема домашнього насильства 200
Психологічні аспекти проблеми домашнього насильства204
Куди звернутися за допомогою у випадку вчинення
домашнього насильства 208
Звернення до юристів: безоплатна правова
допомога в Україні 213
Домашнє насильство та АТО 218

Відповідальність за вчинення домашнього
насильства та як себе захистити 220
Розірвання шлюбу 226
Вирішення майнових питань.. 231
Спільна сумісна власність подружжя 237
Поділ майна, що є у спільній власності подружжя 240
Інші шляхи вирішення житлових питань.. 247
Право подружжя на утримання 253
Право на майно, а також на утримання жінки
та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але
не перебувають у шлюбі. 255
Діти та домашнє насильство 257
Дитина після розірвання шлюбу.. 275
Обов'язок утримувати дітей . .. .282
Нікому не розкажу, бо як потім жити? 289
Альона Кривуляк
Чоловік не дозволяє працювати: турбота чи насильство?295
Альона Зубченко, Альона Кривуляк

ДОДАТКИ

Додаток 1. Заява в поліцію про вчинення домашнього
насильства .. .. .304
Додаток 2. Заява у поліцію про вчинення насильства та
нанесення тілесних ушкоджень. .. .. .306
Додаток 3. Позовна заява про розірвання шлюбу .. .. .307
Додаток 4. Позовна заява про стягнення аліментів у частці від
заробітку.. .. .. .309
Додаток 5. Позовна заява про стягнення аліментів у твердій
грошовій сумі .. .. .311
Додаток 6. Заява видачу судового наказу про стягнення
аліментів у частці від заробітку. .. .. .313
Додаток 7. Заява про видачу судового наказу про стягнення
аліментів у твердій сумі .. .. .315
Додаток 8. Заява про видачу обмежувального припису .. .. .317